

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 4 (99) 2025

DOI: 10.32631/pb.2025.4

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Харків 2026

Журнал належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (дод. 1 наказу МОН України від 17.03.2020 № 409) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 5 від 23.12.2025

Головний редактор: *В. В. Сокурєнко*, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ, *Україна*)
Заступник головного редактора: *Л. В. Могілевський*, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
Відповідальний секретар редколегії: *С. Є. Абламський*, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, *Україна*)

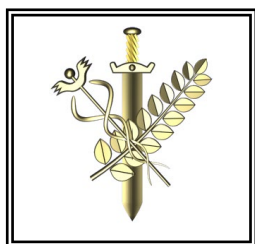
Редакційна колегія журналу:

Д. Б. Базарова, кандидат юридичних наук, доцент (Ташкентський державний юридичний університет, *Республіка Узбекистан*)
О. М. Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
О. І. Безпалова, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Департамент науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації, *Україна*)
С. М. Бортник, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
М. Ю. Бурдін, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
А. Вашко, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Матей Бела, *Словаччина*)
Л. Гамарра-Амайя, магістр права, професор (Католицький університет Колумбії, *Колумбія*)
О. М. Головка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, *Україна*)
С. М. Гусаров, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, *Нідерланди*)
А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
А. Еліа, доктор наук, професор (Школа міжнародних відносин Балсілі, *Канада*)
Г. Лікідж, доктор філософії (Університет Святого Климента Охридського, *Республіка Північна Македонія*)
М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), *США*)
К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, *Німеччина*)
О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут", *Україна*)
О. П. де Ліма-молодший, кандидат юридичних наук (Федеральний університет Ріо-Гранде-ду-Норте, *Бразилія*)
А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), *Сполучене Королівство*)
Н. Ч. Нгуїндіп, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Університет Дшанга, *Камерун*)
М. Сафта, кандидат юридичних наук, професор (Університет Тіту Майореску, *Румунія*)
А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
П. Стоянов, доктор наук (комунікаційні технології), професор (Південно-Західний Університет «Неофіт Рілські», *Болгарія*)
Ф. Шабані, доктор юридичних наук, професор (Університет Тетова, *Республіка Північна Македонія*)
Д. В. Швець, доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України (Львівський державний університет внутрішніх справ, *Україна*)
Г. Шимич, кандидат наук у галузі кримінального права, доцент (Університет «VITEZ», *Боснія і Герцеговина*)
М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, *Словенія*)

- ✂ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✂ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ✂ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuIAAAAJ>.
- ✂ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 4 (Vol. 99) 2025

DOI: 10.32631/pb.2025.4

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

Kharkiv 2026

The journal belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (add. 1 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 5 dated from December 23, 2025

Chief Editor: *V. V. Sokurenko*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)
Deputy Editor: *L. V. Mohilevskiy*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
Executive Secretary of Editorial Board: *S. Ye. Ablamskyi*, Candidate of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

O. M. Bandurka, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
D. B. Bazarova, Candidate of Law, Associate Professor (Tashkent State Law University, *The Republic of Uzbekistan*)
O. I. Bezpalova, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (Department of Science and Education of Kharkiv Regional State Administration, *Ukraine*)
S. M. Bortnyk, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
M. Yu. Burdin, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
A. Di Ronco, Doctor of Philosophy in Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
P. C. van Duyne, Doctor of Philosophy, Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)
A. Elia, Doctor, Professor (Balsillie School of International Affairs, *Canada*)
L. Gamarra-Amaya, LL.M., Professor (Catholic University of Colombia, *Colombia*)
O. M. Holovko, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)
S. M. Husarov, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
G. Ilikj, PhD in Political Science (University “St. Kliment Ohridski”, *Republic of North Macedonia*)
M. Jager, Doctor of Philosophy, Professor of Criminology (University of Ljubljana, *Slovenia*)
M. Klochko, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)
K. von Lampe, Doctor of Philosophy in Criminal Law and Criminology (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)
O. P. de Lima Junior, PhD in Law (Federal University of Rio Grande do Norte, *Brazil*)
O. M. Lytvynov, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”, *Ukraine*)
A. Markovska, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)
N. Ch. Nguindip, Ph.D., Senior Professor (University of Dschang, *Cameroon*)
M. Safta, PhD, Professor (Titu Maiorescu University, *Romania*)
A. Sergi, Doctor of Philosophy in Sociology and Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
F. Shabani, Doctor of Law, Professor (University of Tetova, *Republic of North Macedonia*)
D. V. Shvets, Doctor of Law, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Lviv State University of Internal Affairs, *Ukraine*)
G. Šimić, PhD in Criminal Law, Associate Professor (University “VITEZ”, *Bosnia and Herzegovina*)
P. Stoyanov Apostolov, Doctor of Sciences (Communication Technology), Professor (South West University “Neofit Rilski”, *Bulgaria*)
A. Vaško, Ph.D., Assistant Professor (Matej Bel University, *Slovakia*)

- ✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.
- ✂ The journal is included into the international scientometrical database “Index Copernicus International”, access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ E-copy of the journal is available free of charge on the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>) and on the website of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.
- ✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✂ The reference to the journal “Law and Safety” is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

ВОЙЦІХОВСЬКИЙ А. В., КОЛОМІЄЦЬ Ю. М., БАТАМАНЮК Р. В. Відшкодування шкоди як форма міжнародно-правової відповідальності рф за збройну агресію проти України	7
КОЛОДЯЖНИЙ М. Г. Комплексність у кримінології: від доктрини до практики запобігання злочинності.....	20
САМБОР М. А. Правотворчий досвід формування національного законодавства щодо права на свободу мирних зібрань	29
ЯВОР О. А., КИРИЧЕНКО Т. С. Цивільно-правові механізми регулювання інформаційної безпеки та управління ризиками в Україні в контексті європейської інтеграції	42
МОРДВИНЦЕВ М. В., ПАШНЄВ Д. В., ХЛЄСТКОВ О. В. Міжнародні моделі правового регулювання протидії кіберзлочинності: рекомендації для України	59
ЛІНЕЦЬКИЙ С. В. Реалізація регламенту Верховної Ради України в умовах воєнного стану в державі: основні особливості.....	72
СЕРБЕНЮК С. О. Суб'єкти міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти в Україні та межі їхньої компетенції.....	85
ВАСИЛІВНА П. О., ФОМІНА Т. Г. Правосуддя, дружнє до дитини: міжнародно-правові орієнтири та національні виклики	101
ШВЕЦЬ Ю. В. Санкції в системі протидії злочинному обігу активів: кримінологічно-правовий аналіз міжнародного виміру застосування	117
ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»	
Сторінка редакції.....	128

CONTENT

VOITSIKHOVKYI A. V., KOLOMIYETS YU. M., ATAMANIUK R. V. Compensation for Damage as a Form of International Legal Responsibility of the Russian Federation for Armed Aggression against Ukraine (<i>Ukr</i>)	7
KOLODYAZHNY M. G. Integrity in Criminology: from Doctrine to Crime Prevention Practice (<i>Ukr</i>)	20
SAMBOR M. A. Lawmaking Experience in Shaping National Legislation Regarding the Right to Freedom of Peaceful Assembly (<i>Ukr</i>)	29
YAVOR O. A., KYRYCHENKO T. S. Civil Law Mechanisms for Regulating Information Security and Risk Management in Ukraine within the Context of European Integration (<i>Ukr</i>)	42
MORDVYNTSEV M. V., PASHNIEV D. V., KHLIESTKOV O. V. International Models of Legal Regulation for Combating Cybercrime: Recommendations for Ukraine (<i>Ukr</i>)	59
LINETSKIY S. V. Implementation of the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine under Martial Law: the Main Features (<i>Ukr</i>)	72
SERBENYUK S. O. Subjects of International Cooperation in Higher Education in Ukraine and the Limits of Their Competence (<i>Ukr</i>)	85
PCHELINA O. V., FOMINA T. H. Child-Friendly Justice: International Legal Guidelines and National Challenges (<i>Ukr</i>)	101
SHVETS YU. V. Sanctions in the System of Counteracting Criminal Asset Circulation: Criminological and Legal Analysis of the International Dimension of Application (<i>Ukr</i>)	117
<i>TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION</i>	
Editorial Board's Notes (<i>Ukr</i>)	128

УДК 341.384:355.01(477-651.2:470-651.1)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.01>

АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ВОЙЦІХОВСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права та прав людини;

 <https://orcid.org/0000-0001-5629-8852>,
e-mail: voitsihovsky@gmail.com;

ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ КОЛОМІЄЦЬ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права та прав людини;

 <https://orcid.org/0000-0002-5171-7808>,
e-mail: y.kolomietz.59@gmail.com;

РУСЛАН ВАСИЛЬОВИЧ ВАТАМАНЮК,

кандидат юридичних наук,
Сьомий апеляційний адміністративний суд (м. Вінниця);

 <https://orcid.org/0009-0005-6981-3741>,
e-mail: vatamaniukrv@gmail.com

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЯК ФОРМА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РФ ЗА ЗБРОЙНУ АГРЕСІЮ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний аналіз проблематики відшкодування шкоди як ключової форми міжнародно-правової відповідальності російської федерації за збройну агресію проти України. Актуальність теми зумовлена безпрецедентними масштабами завданих збитків і необхідністю формування ефективних механізмів їх компенсації в умовах сучасних міжнародно-правових викликів, трансформацій та зростання ролі міжнародних організацій. Метою дослідження є з'ясування міжнародно-правової природи відшкодування шкоди як обов'язкового наслідку грубого порушення норми *jus cogens* – заборони агресії, а також визначення ролі міжнародних, регіональних та національних інституцій у забезпеченні реалізації цього права України та його практичної імплементації.

У роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціально-правових методів, що дало змогу системно проаналізувати положення міжнародно-правових актів, судову практику та доктринальні підходи до визначення обсягу, характеру й форм компенсації. Особливу увагу приділено практиці Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду, які відіграють ключову роль у формуванні стандартів відшкодування шкоди і створенні узгодженої міжнародної практики. Розглянуто питання матеріальних, моральних, екологічних та культурних збитків, що підлягають відшкодуванню, а також проблеми застосування принципу *restitutio in integrum* у сучасних умовах гібридних воєн і нестабільності міжнародної безпеки.

Результати дослідження свідчать, що відшкодування шкоди у випадку російської агресії проти України має універсальний і всеохоплюючий характер та включає як прямі матеріальні збитки, так і довгострокові негативні наслідки для суспільства, економіки та довкілля. Водночас встановлено значні правові перепони на шляху реалізації цього права, пов'язані з імунітетом державної власності, відсутністю універсального механізму примусового виконання рішень і обмеженою юрисдикцією міжнародних судових органів. Проаналізовано перспективи створення спеціального міжнародного компенсаційного механізму, зокрема Міжнародного реєстру збитків, а також можливість використання заморожених російських активів на користь відновлення та сталого розвитку України. Зроблено висновок, що формування ефективної системи відшкодування шкоди є невід'ємною умовою відновлення міжнародного правопорядку, зміцнення довіри до міжнародного права та утвердження справедливості, а також важливим чинником забезпечення сталого миру, примирення і майбутнього розвитку України.

Ключові слова: відшкодування шкоди, міжнародно-правова відповідальність, збройна агресія, компенсаційний механізм, *jus cogens*, *erga omnes*, *restitutio in integrum*.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, набуває безпрецедентної актуальності в умовах повномасштабної війни, розв'язаної російською федерацією проти України. Цей виклик не лише підриває основи міжнародного правопорядку, а й вимагає ефективного правового реагування з боку всього міжнародного співтовариства. У сучасному міжнародному праві відшкодування шкоди визнається ключовою формою реалізації міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння (Ripenko, 2023, pp. 167–168; Міщук, Киричук, 2023, с. 110, 113). Згідно із Проектом статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, підготовленим Комісією міжнародного права ООН у 2001 р. (далі – Статті про відповідальність держав), відшкодування є основним правовим наслідком порушення державою міжнародних зобов'язань¹.

У випадку збройної агресії рф проти України йдеться про грубе порушення імперативної норми міжнародного права – заборони застосування сили проти територіальної цілісності та політичної незалежності іншої держави (ст. 2(4) Статуту ООН)². Як наслідок, російська федерація зобов'язана не лише негайно припинити агресивні дії, а й забезпечити повне відшкодування завданої шкоди.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є всебічний аналіз інституту відшкодування шкоди як ключової форми міжнародно-правової відповідальності російської федерації за збройну агресію проти України з урахуванням сучасних викликів, практики міжнародних судів і можливих шляхів удосконалення механізмів компенсації в умовах безпрецедентних масштабів заподіяних збитків.

Для досягнення цієї мети у статті поставлено такі *завдання*: проаналізувати міжнародно-правову кваліфікацію збройної агресії рф як порушення норми *jus cogens*; визначити обсяг міжнародно-правової відповідальності держави-агресора, зокрема у формі повного

відшкодування завданої шкоди; охарактеризувати форми відшкодування шкоди згідно зі Статтями про відповідальність держав та практикою міжнародних інституцій; дослідити механізми реалізації права України на отримання компенсації; оцінити роль міжнародних судових органів – Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) – у забезпеченні міжнародно-правової відповідальності рф; проаналізувати правові перепони на шляху реалізації права на відшкодування шкоди, зокрема проблеми імунітету та невизнання юрисдикції міжнародних інституцій.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-правових підходів, що забезпечили цілісне, міждисциплінарне осмислення міжнародно-правової відповідальності російської федерації у формі відшкодування шкоди, завданої агресією проти України, з урахуванням доктринальних положень і сучасної правозастосовної практики.

Зокрема, застосовано діалектичний метод, що надав змогу проаналізувати динаміку становлення доктрини міжнародно-правової відповідальності держав і трансформації принципу відшкодування шкоди в умовах сучасних збройних конфліктів. Системний і структурно-функціональний методи використано для виокремлення елементів міжнародно-правової відповідальності та виявлення внутрішньої логіки побудови компенсаційного механізму, включно з міжнародними, регіональними і національними інституціями, задіяними у процесі встановлення та реалізації відповідальності держави-агресора. За допомогою формально-юридичного методу здійснено аналіз нормативного змісту міжнародних договорів, а також рішень міжнародних судових інституцій щодо практики застосування механізмів відшкодування шкоди. Порівняльно-правовий метод застосовано для вивчення досвіду реалізації міжнародно-правової відповідальності в умовах інших збройних конфліктів, що дало змогу виокремити спільні риси, специфічні особливості та обґрунтувати можливість адаптації відповідних механізмів до ситуації, спричиненої агресією рф проти України. Метод логіко-нормативного аналізу надав змогу сформулювати правову конструкцію інституту відшкодування шкоди як обов'язкової форми міжнародно-правової відповідальності держави-агресора в контексті порушення норм

¹ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001 // United Nations : офіц. сайт. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 26.08.2025).

² United Nations Charter (full text) // United Nations : офіц. сайт. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 26.08.2025).

jus cogens (зокрема заборони агресії) та дослідити співвідношення принципу *restitutio in integrum* з юрисдикційними позиціями міжнародних судових інституцій.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Збройна агресія російської федерації проти України є грубим порушенням однієї з основоположних імперативних норм сучасного міжнародного права – заборони агресії, яка має статус норми *jus cogens*. Ця норма визнається міжнародною спільнотою такою, відхилення від якої є недопустимим (Войціховський, 2020, с. 17). Заборона агресії – складовий елемент міжнародного правопорядку, спрямованого на забезпечення миру, суверенітету і територіальної цілісності держав.

У межах сучасного міжнародно-правового регулювання поняття «агресія» отримало нормативне закріплення в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р., у якій визначено, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави, а також будь-які інші дії, несумісні зі Статутом ООН¹.

Починаючи з 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., дії російської федерації проти України відповідають усім ознакам акту агресії, визначеним міжнародним правом. Цей факт неодноразово підтверджували у своїх резолюціях та офіційних заявах ключові міжнародні організації – Організація Об'єднаних Націй, Організація Північноатлантичного договору, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (Войціховський, Бакумов, 2023а), Рада Європи та Європейський Союз (Войціховський, Бакумов, 2023б).

Окрім політичної та дипломатичної реакції, правову кваліфікацію дій російської федерації як акту агресії підтверджено й на рівні міжнародних судових інституцій. Зокрема, Міжнародний суд ООН у справі «Україна проти Російської Федерації» надав міжнародно-правову оцінку відповідним діям із точки зору порушення державою-агресором міжнародних зобов'язань²; ЄСПЛ у справах «Україна

проти Росії (щодо Криму)»³ та «Україна та Нідерланди проти Росії»⁴, а також в інших рішеннях також установив ключові юридичні факти, що підтверджують міжнародно-протиправний характер дій рф. У своїх рішеннях ЄСПЛ констатував, що починаючи з 27 лютого 2014 р. – дати захоплення будівлі Верховної Ради Автономної Республіки Крим – російська федерація здійснює ефективний контроль над територією півострова. Це, своєю чергою, означає фактичну військову окупацію з відповідною міжнародно-правовою відповідальністю рф за порушення прав людини, що відбувалися на цій території із цього моменту. Подібні правові висновки свідчать про консолідовану позицію міжнародного співтовариства щодо незаконності дій російської федерації і необхідності в подальшій реалізації міжнародно-правової відповідальності.

Відповідно до Статей про відповідальність держав країна, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, зобов'язана усунути його наслідки та надати повне відшкодування завданої шкоди. Згідно зі ст. 31 Статей про відповідальність держав держава, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, зобов'язана повністю відшкодувати шкоду, заподіяну таким діянням. Така шкода охоплює будь-які матеріальні чи моральні втрати⁵.

ни : офіц. сайт. 01.02.2024. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-rishennya-mizhnarodnogo-cudu-onn-u-spravi-proti-rosijskoyi-federaciyi> (дата звернення: 26.08.2025); Заява МЗС України щодо рішення Міжнародного суду ООН щодо юрисдикції за позовом України за Конвенцією про геноцид // Міністерство закордонних справ України : офіц. сайт. 05.02.2024. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-rishennya-mizhnarodnogo-sudu-onn-shchodo-yurisdikciyi-za-pozovom-ukrayini-zakonvencyeyu-pro-genocid> (дата звернення: 26.08.2025).

³ Ukraine v. Russia (re Crimea) – 20958/14 and 38334/18. June 2024 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14347> (дата звернення: 26.08.2025).

⁴ Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22). 9 July 2025 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292> (дата звернення: 26.08.2025).

⁵ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001 // United Nations : офіц. сайт. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 26.08.2025).

¹ Definition of Aggression. General Assembly resolution 3314 (XXIX). 14 December 1974 // Institute for International Law and Justice : сайт. URL: <https://iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/General-Assembly-Resolution-3314.pdf> (дата звернення: 26.08.2025).

² Заява МЗС України щодо рішення Міжнародного суду ООН у справі проти Російської Федерації // Міністерство закордонних справ Украї-

Цей загальний принцип конкретизується в положеннях статей 34–39 Статей про відповідальність держав, які визначають форми відшкодування шкоди: реституція (ст. 35) – поновлення стану, що існував до вчинення правопорушення, наскільки це можливо; компенсація (ст. 36) – грошове чи інше матеріальне відшкодування шкоди в разі неможливості повної реституції; сатисфакція (ст. 37) – визнання порушення, вибачення, покарання винних або інші форми нематеріального задоволення, які компенсують моральну шкоду.¹

У цьому контексті відшкодування шкоди є не факультативною, а обов'язковою правовою вимогою, яка безпосередньо впливає з факту вчинення міжнародно-протиправного діяння. У випадку з російською федерацією як державою-агресором ця відповідальність набуває комплексного характеру та охоплює повний спектр завданої Україні шкоди, як прямої, так і непрямої (Izarova, Hartman, Nate, 2023).

До структури такої шкоди, яка підлягає відшкодуванню, належать, зокрема, матеріальні збитки, що включають руйнування житлової, соціальної, транспортної, енергетичної та іншої критичної інфраструктури; прямі економічні втрати державного і приватного секторів; витрати, пов'язані з підтриманням обороноздатності, забезпеченням потреб військовослужбовців і цивільного населення, а також виплати внутрішньо переміщеним особам, біженцям і постраждалим громадянам. Моральна шкода охоплює втрати життя і здоров'я цивільного населення, психологічні страждання, спричинені воєнними злочинами, катуваннями, насильницькими зникненнями, депортаціями, сексуальним насильством, а також порушення фундаментальних прав людини – на безпеку, освіту, медичне обслуговування, приватність, сімейне життя тощо. Значного масштабу набули також екологічні збитки, включаючи забруднення повітря, ґрунтів, водойм, знищення природних екосистем, флори й фауни, що спричиняє довгострокові та в деяких випадках незворотні наслідки. Окрему категорію становлять культурні втрати – знищення об'єктів національної культурної спадщини, релігійних споруд, архівів, бібліотек, які є носіями історичної пам'яті та національної ідентичності. Крім того, підлягають компенсації непрямі й довгострокові збитки,

які полягають у зниженні рівня життя населення, демографічному спаді, зростанні навантаження на систему охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, а також у витратах на гуманітарне розмінування, відновлення довкілля, соціальну реінтеграцію ветеранів, реабілітацію постраждалих дітей і дорослих.

Науково-доктринальні джерела та практика міжнародних судових інституцій, зокрема рішення Міжнародного суду ООН у справах «Нікарагуа проти США»², «Словаччина проти Угорщини»³, «Демократична Республіка Конго проти Уганди»⁴, «Коста-Рика проти Нікарагуа»⁵, підтверджують, що відшкодування шкоди є універсальним обов'язком держави, яка порушила міжнародно-правові норми, незалежно від згоди на визнання такого порушення.

Відповідно до принципу *erga omnes*, що ґрунтується на зобов'язаннях держав перед міжнародним співтовариством загалом, порушення імперативної норми міжнародного права становить загрозу не лише для окремої держави, а й для всієї системи міжнародного правопорядку. Такі зобов'язання мають універсальний характер, і в їх дотриманні зацікавлена

² Activités militaires et paramilitaires au Nicaragua et contre celui-ci (Nicaragua c. Etats-Unis d'Amérique). Arrêt du 26 novembre 1984 // Cour Internationale de Justice : офіц. сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/fr/affaire/70/arrets> (дата звернення: 26.08.2025).

³ Case “Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)”. Judgment of 25 September 1997 // International Court of Justice : офіц. сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/node/103193> (дата звернення: 26.08.2025).

⁴ Case “Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)”. Judgment of 19 December 2005 // International Court of Justice : офіц. сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/node/103161> (дата звернення: 26.08.2025); Case “Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)”. Judgment of 9 February 2022 // International Court of Justice : офіц. сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/node/106106> (дата звернення: 26.08.2025).

⁵ Case “Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)”. Judgment of 16 December 2015 // International Court of Justice : офіц. сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/node/103192> (дата звернення: 26.08.2025); Case “Land Boundary in the Northern Part of Isla Portillos (Costa Rica v. Nicaragua)”. Judgment of 2 February 2018 // International Court of Justice : офіц. сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/node/105546> (дата звернення: 26.08.2025).

¹ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001 // United Nations : офіц. сайт. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 26.08.2025).

кожна держава (Tams, 2005). У цьому контексті Україна має не лише право вимагати від російської федерації припинення збройної агресії, а й повного відшкодування всієї завданої шкоди. Це право є невід'ємним елементом принципів суверенної рівності держав, непопущності кордонів, поваги до територіальної цілісності та добросовісного виконання правових зобов'язань за міжнародним правом, закріплених у Статуті ООН та інших міжнародно-правових актах (Войціховський, 2020).

Водночас варто звернути увагу, що в міжнародному праві усталено діє принцип повного відшкодування шкоди, який отримав класичне формулювання у Рішенні Постійної палати міжнародного правосуддя у справі «Chorzów Factory» від 13 вересня 1928 р. У рішенні зазначено, що «будь-яке порушення міжнародного зобов'язання спричиняє обов'язок відшкодувати шкоду в повному обсязі»¹. Це означає, що відшкодування шкоди має не лише покривати безпосередні збитки, а й забезпечувати повне поновлення становища, у якому перебувала потерпіла сторона до моменту порушення. Такий підхід ґрунтується на принципі *restitutio in integrum* і передбачає зобов'язання держави-правопорушниці, у нашому випадку російської федерації, здійснити повне та всеохоплююче відшкодування шкоди, що максимально відновлює правове, матеріальне і функціональне становище постраждалої держави, яким воно було до вчинення міжнародно-протиправного діяння (Грабович, 2020, с. 33; Лихвар, 2024, с. 290).

Одним із ключових елементів механізму реалізації права України на відшкодування шкоди, завданої внаслідок російської збройної агресії, є звернення до міжнародних судових інстанцій. Зокрема, це стосується двох проваджень Міжнародного суду ООН, ініційованих Україною: перше – за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.², друге – за Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму

1999 р.³ і Міжнародною конвенцією про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.⁴ У межах цих судових проваджень Україна обґрунтовує, що дії російської федерації є системним порушенням міжнародно-правових зобов'язань, яке спричинило загибель мирного населення, завдало масштабної шкоди здоров'ю та правам людини, поставило під загрозу міжнародний мир і безпеку, а також призвело до широкомасштабного знищення і пошкодження об'єктів цивільної інфраструктури. Сукупність цих обставин формує підстави для міжнародно-правової відповідальності держави-агресора, зокрема у формі повного відшкодування завданої шкоди (Voitsikhovskiy et al., 2024).

У справі за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього Україна наполягає на тому, що росія неправомерно використала положення Конвенції для виправдання повномасштабного вторгнення, поширюючи безпідставні звинувачення у вчиненні Україною геноциду на території Донецької та Луганської областей. Позовні вимоги включають, зокрема, визнання порушення зобов'язань за Конвенцією, припинення агресивних дій та забезпечення повного відшкодування завданої шкоди⁵. У справі за Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму Україна обґрунтовує, що російська федерація фінансувала та підтримувала незаконні збройні формування на сході України, внаслідок чого сталися масові втрати серед цивільного населення та інші тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права. Окремим аспектом у цій справі є порушення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. у зв'язку з переслідуванням кримських татар і українців на окупованому півострові⁶.

³ Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму : від 09.12.1999 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518 (дата звернення: 26.08.2025).

⁴ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : від 21.12.1965 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (дата звернення: 26.08.2025).

⁵ Written statement of Ukraine on the preliminary objections raised by the Russian Federation // International Court of Justice : офіц. сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/index.php/node/202999> (дата звернення: 26.08.2025).

⁶ Application de la convention internationale pour la répression du financement du terrorisme et

¹ Factory at Chorzów. Judgment of 13 September 1928 // International Centre for Settlement of Investment Disputes : сайт. URL: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/parties_publications/C8394/Claimants%20documents/CL%20-%20Exhibits/CL-0322.pdf (дата звернення: 26.08.2025).

² Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : від 09.12.1948 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 26.08.2025).

У межах обох проваджень у Міжнародному суді ООН Україна порушила питання міжнародно-правової відповідальності російської федерації, включно з вимогами про відшкодування завданої шкоди. Станом на сьогодні Міжнародний суд ООН ухвалив рішення у справі за двома останніми конвенціями¹, частково визнавши порушення з боку РФ, однак не присудивши компенсації. Щодо провадження за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, розгляд по суті триває, і вимоги України про визнання порушення та надання компенсацій залишаються предметом основного розгляду. Таким чином, питання відшкодування завданої шкоди, попри обмежені результати на цьому етапі, продовжує фігурувати як складова заявлених вимог та можливий наслідок установлення порушення міжнародного права.

Важливу роль у забезпеченні міжнародно-правової відповідальності російської федерації за систематичні та грубі порушення прав людини, вчинені в Україні в умовах збройної агресії, виконує ЄСПЛ (Salinas Alcega, 2023, p. 293). Попри те, що російська федерація офіційно припинила участь у структурах Ради Європи, включно із припиненням членства з 16 березня 2022 р.², ЄСПЛ продовжує розглядати справи, що стосуються подій, які мали місце до цієї дати, керуючись принципом невідворотності покарання за серйозні порушення прав людини та основоположних свобод.

У межах міждержавної справи «Україна та Нідерланди проти Росії»³, яка об'єднує чотири міждержавні заяви («Україна проти Росії» № 8019/16 від 2014 р.; «Україна проти Росії» № 43800/14 від 2014 р.; «Нідерланди проти Росії» № 28525/20 від 2020 р. і «Україна проти

Росії» № 11055/22 від 2022 р.) ЄСПЛ розглянув широкий спектр численних порушень прав людини та норм міжнародного гуманітарного права, зокрема: умисні напади на цивільне населення і об'єкти цивільної інфраструктури; позасудові страти цивільних осіб та українських військовослужбовців, які перебували *hors de combat* (особами, які вибули зі строю під час збройного конфлікту); катування та нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження з цивільними особами та військовополоненими; примусова праця; незаконне та свавільне затримання цивільних осіб; невинуватене переміщення і примусове переміщення цивільних осіб, а також заходи фільтрації; залякування, переслідування та утиски всіх релігійних груп; примусове розігнання мирних протестів; знищення, мародерство й експропріація без компенсації майна, що належало цивільним особам і приватним підприємствам на окупованих територіях; придушення української мови в школах; переміщення до Росії, а в багатьох випадках – подальше усиновлення там українських дітей; дискримінація за ознакою політичних переконань і національного походження, а також збиття пасажирського літака Boeing 777, що виконував рейс MH17. Питання щодо справедливої сатисфакції (відшкодування шкоди) наразі залишається відкритим. Суд виокремив заяву № 28525/20 (щодо збиття рейсу MH17) з-поміж інших трьох заяв для окремого розгляду питань, пов'язаних зі справедливою сатисфакцією⁴.

Водночас на розгляді ЄСПЛ перебуває близько 9 500 індивідуальних заяв, що стосуються масових і системних порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях Криму та Донбасу, а також у контексті повномасштабної збройної агресії російської федерації, яка триває з 24 лютого 2022 р.⁵ Значна частина цих заяв містить вимоги про відшкодування шкоди, що розглядається як один із механізмів міжнародно-правової відповідальності Росії.

de la convention internationale sur l'élimination de toutes les formes de discrimination raciale (Ukraine c. Fédération de Russie). Arrêt du 31 janvier 2024 // Cour Internationale de Justice : офіц. сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/fr/node/203473> (дата звернення: 26.08.2025).

¹ Там само.

² The Russian Federation is excluded from the Council of Europe // Council of Europe Office in Ukraine : офіц. сайт. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe> (дата звернення: 26.08.2025).

³ Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22). 9 July 2025 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292> (дата звернення: 26.08.2025).

⁴ Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22). 9 July 2025 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292> (дата звернення: 26.08.2025).

⁵ Forthcoming public delivery in Grand Chamber case Ukraine and the Netherlands v. Russia // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-8259295-11619164&filename=Forthcoming%20Grand%20Chamber%20case%20Ukraine%20and%20the%20Netherlands%20v.%20Russia.pdf> (дата звернення: 26.08.2025).

У цьому контексті особливого значення набуває діяльність МКС, який, хоча й не уповноважений ухвалювати рішення щодо компенсації у міждержавному вимірі, відіграє ключову роль у системі індивідуалізованої міжнародної кримінальної відповідальності (Pérez-León-Acevedo, 2023). Міжнародний кримінальний суд уповноважений зобов'язувати осіб, визнаних винними у вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людяності, а також агресії та геноциду, відшкодовувати шкоду жертвам через реституцію, компенсаційну виплату і реабілітацію (ст. 75 Римського статуту)¹. Цей механізм набуває особливої значущості в умовах масових воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину геноциду й агресії на території України від початку широкомасштабного збройного вторгнення російської федерації.

Попри те, що МКС не має юрисдикції щодо держав як суб'єктів міжнародного права, його діяльність істотно сприяє формуванню прецедентної практики індивідуальної матеріальної відповідальності за найтяжчі порушення міжнародного гуманітарного та кримінального права. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують рішення МКС у справах: «Lubanga Case» від 7 серпня 2012 р.², «Katanga Case» від 24 березня 2017 р.³, «Al Mahdi Case» від 17 серпня 2017 р.⁴, «Ntaganda Case» від 8 березня 2021 р.⁵, «Ongwen Case» від 28 лютого 2024 р.⁶, які пе-

редбачають механізми відшкодування шкоди жертвам міжнародних злочинів. Зазначена практика є важливим інструментом, який доповнює загальну архітектуру компенсацій, спрямованих на подолання наслідків збройної агресії та відновлення прав жертв злочинів. Участь МКС у процесі притягнення до відповідальності індивідів за злочини, вчинені в умовах агресії проти України, виконує не лише каральну, а й сутнісно компенсаційну функцію як невід'ємна складова міжнародно-правового механізму реагування на порушення, скоєні під час збройного конфлікту.

З огляду на очевидну неефективність традиційних механізмів реалізації міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію та безпрецедентні масштаби шкоди, завданої Україні внаслідок російської агресії, міжнародна спільнота ініціювала створення спеціального компенсаційного механізму. Зокрема, 14 листопада 2022 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту та забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України»⁷, якою передбачено створення Міжнародного реєстру збитків (RD4U), завданих агресією російської федерації проти України. У розвиток цього рішення 12 травні 2023 р. Рада Європи ухвалила Резолюцію CM/Res(2023)3 про укладення Розширеної часткової угоди щодо функціонування Реєстру збитків, завданих агресією Росії⁸. Метою створення Реєстру є забезпечення централізованого документування, верифікації та збереження інформації про шкоду, завдану внаслідок російської агресії фізичним особам, юридичним особам і державі Україна

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду : від 17.07.1998 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 26.08.2025).

² Lubanga case: Trial Chamber I issues first ICC decision on reparations for victims // International Criminal Court : офіц. сайт. 07.08.2012. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/lubanga-case-trial-chamber-i-issues-first-icc-decision-reparations-victims> (дата звернення: 26.08.2025).

³ Katanga Case (The Prosecutor v. Germain Katanga). 24 March 2017 // International Criminal Court : офіц. сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/drc/katanga> (дата звернення: 26.08.2025).

⁴ Al Mahdi case: ICC Trial Chamber VIII issues reparations order // International Criminal Court : офіц. сайт. 17.08.2017. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/al-mahdi-case-icc-trial-chamber-viii-issues-reparations-order> (дата звернення: 26.08.2025).

⁵ Ntaganda Case (The Prosecutor v. Bosco Ntaganda). 8 March 2021 // International Criminal Court : офіц. сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/drc/ntaganda> (дата звернення: 26.08.2025).

⁶ Ongwen case : ICC Appeals Chamber confirms the decision on reparations // International

Criminal Court : офіц. сайт. 07.04.2025. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/ongwen-case-icc-appeals-chamber-confirms-decision-reparations> (дата звернення: 26.08.2025).

⁷ Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution A/RES/ES-11/5 of the General Assembly of 14 November 2022 // United Nation : офіц. сайт. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/5> (дата звернення: 26.08.2025).

⁸ CM/Res(2023)3 – Resolution establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2023 at the 1466th meeting of the Ministers' Deputies) // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://search.coe.int/cm?i=0900001680ab2595> (дата звернення: 26.08.2025).

як передумова подальшого розгляду вимог про відшкодування шкоди (Maydanyk, 2024, р. 110). Йдеться про фіксацію збитків, спричинених порушенням суверенітету, територіальної цілісності, прав людини, майнових прав, а також про екологічну шкоду та руйнування об'єктів критичної інфраструктури¹.

Функціонування Реєстру розглядається як перший етап імплементації комплексного міжнародного компенсаційного механізму. Наступними його складовими мають стати: Міжнародний компенсаційний фонд, призначений для акумулювання фінансових ресурсів для відшкодування завданої шкоди, та спеціальна Комісія з розгляду вимог, яка забезпечуватиме правову оцінку та ухвалення рішень за поданими заявами². Розроблення цього механізму зумовлене потребою подолати обмеження, притаманні універсальній юрисдикції, та нейтралізувати паралізуючий вплив права вето російської федерації в Раді Безпеки ООН, яке систематично використовується у власних інтересах.

Модель компенсаційного механізму значною мірою наслідує успішний досвід діяльності Комісії ООН з питань компенсацій (*United Nations Compensation Commission, UNCC*), створеної після збройної агресії Іраку проти Кувейту у 1991 р. (Giorgetti, Pearsall, Ruiz, 2023). Комісія, яка діяла під мандатом Ради Безпеки ООН (Dickson, 2013, р. 25), розглянула понад 2,7 млн заяв і здійснила виплати на загальну суму понад 52,5 млрд дол. США, фінансування яких забезпечувалося за рахунок відрахувань від експорту іракської нафтиз. Цей підхід довів ефективність компенсаційного механізму, заснованого на принципах міжнародного права, спеціалізованій інституційній структурі та наявності гарантованого джерела фінансування.

Окремим, юридично і політично значущим напрямом реалізації механізмів відшкодування шкоди як форми міжнародно-правової відповідальності російської федерації за

збройну агресію проти України є ініціатива щодо конфіскації та спрямування заморожених російських активів на відновлення постраждалої держави. Після початку повномасштабної агресії у 2022 р. провідні держави світу, зокрема держави – члени Європейського Союзу, США, Канада, Великобританія, Австралія, Японія та інші, запровадили комплексні санкційні режими. Унаслідок цього були заморожені значні обсяги державних фінансових резервів росії, а також активи фізичних і юридичних осіб, афілійованих із кремлівським режимом⁴. Загальний обсяг заморожених активів, за оцінками міжнародних експертів, перевищує 300 млрд дол. США⁵.

Правова перспектива використання цих активів для цілей відшкодування збитків є складною та багатогранною. Основними перепонами залишаються принципи міжнародного права, зокрема імунітет державної власності, який гарантує захист майна іноземної держави від примусового стягнення, а також загальні гарантії захисту приватної власності та суверенної рівності держав (Chernohorenko, 2023). Ці норми традиційно розглядаються як запорука стабільності міжнародного правопорядку та недоторканності державного суверенітету.

Водночас безпрецедентний характер агресії російської федерації, що супроводжується грубими порушеннями норм міжнародного гуманітарного права та прав людини, зумовив формування нових правових підходів: дедалі частіше висловлюється позиція, що вчинення державою міжнародного злочину, який порушує норми *jus cogens* (зокрема заборону агресії), може виправдовувати створення винятку із принципу імунітету. Така інтерпретація відкриває можливість для правомірної конфіскації

¹ Реєстр збитків для України : сайт. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/home> (дата звернення: 26.08.2025).

² Мін'юст: Міжнародний компенсаційний механізм має бути прозорим і незалежним // Урядовий портал : офіц. сайт. 19.09.2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-mizhnarodnyi-kompensatsiinyi-mekhanizm-maie-buty-prozorym-i-nezalezhnym> (дата звернення: 26.08.2025).

³ United Nations Compensation Commission (UNCC) // IOM : офіц. сайт. URL: <https://micicinitiative.iom.int/united-nations-compensation-commission-uncc-0> (дата звернення: 26.08.2025).

⁴ EU sanctions against Russia 2025: State of play, perspectives and challenges // European Parliament : офіц. сайт. 11.02.2025. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2025\)767243](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2025)767243) (дата звернення: 26.08.2025).

⁵ Exclusive: Russia could concede \$300 billion in frozen assets as part of Ukraine war settlement, sources say // Reuters : сайт. 21.02.2025. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-could-concede-300-bln-frozen-assets-part-ukraine-war-settlement-sources-2025-02-21/> (дата звернення: 26.08.2025); EU adopts 17th package of sanctions against Russia // European Commission : офіц. сайт. 20.05.2025. URL: https://finance.ec.europa.eu/news/eu-adopts-17th-package-sanctions-against-russia-2025-05-20_en (дата звернення: 26.08.2025).

державних активів держави-порушниці для фінансування заходів компенсаційного характеру.

Подібні підходи поступово знаходять інституційну підтримку як один з інструментів реалізації міжнародно-правової відповідальності російської федерації за збройну агресію. Так, у пропозиції Європейської комісії до Європейського парламенту та Ради ЄС про створення механізму підтримки України від 20 червня 2023 р.¹, а також у Звіті Європейського Парламенту від лютого 2024 р.² запропоновано правові підходи до використання доходів від заморожених активів рф для фінансування відбудови України. Аналогічні механізми розглядаються і в межах ініціативи «Механізм репарацій для України» від 12 липня 2023 р.³, яка активно підтримується країнами Великої сімки (G7) як альтернативний механізм відшкодування завданої шкоди поза межами чинних процедур ООН.

Попри наявність усталених норм міжнародного права, що регламентують обов'язок держави-порушниці відшкодувати завдану шкоду (зокрема принцип *restitutio in integrum* (Грабович, 2020, с. 33; Лихвар, 2024, с. 290)) і положення про повну компенсацію⁴, реалізація відповідальності російської федерації у формі ефективного механізму компенсації нашоветхується на низку системних викликів.

По-перше, рф демонструє повну відмову визнавати юрисдикцію міжнародних судових

інституцій, що істотно ускладнює можливість залучення її до примусового правового процесу. По-друге, відсутність універсального механізму забезпечення виконання рішень міжнародних судів перешкоджає ефективному притягненню до відповідальності, навіть за наявності рішень на користь постраждалої держави. По-третє, принцип державного імунітету та пов'язані з ним доктрини ускладнюють конфіскацію або примусове вилучення державного майна рф, включаючи активи за кордоном, навіть якщо вони використовуються не для суверенних, а для комерційних цілей.

Окремим викликом є необхідність забезпечення правової легітимності будь-якого новоствореного компенсаційного механізму: його юридична конструкція не повинна суперечити фундаментальним принципам міжнародного права чи створювати прецеденти, здатні підірвати стабільність правової системи в майбутньому.

У відповідь на ці виклики міжнародне співтовариство має діяти скоординовано, розробляючи компенсаційні механізми із залученням якомога ширшого кола держав, передусім тих, що володіють замороженими активами рф. Такий механізм повинен ґрунтуватися на міжнародному консенсусі та передбачати прозорі процедури розгляду заяв, належні гарантії правосуддя й реальні засоби виконання рішень. Це дозволить не лише відновити права України як держави-жертви, а й зміцнити міжнародний правопорядок, заснований на відповідальності за порушення норм *jus cogens*, включно зі заборною агресією.

ВИСНОВКИ. На підставі аналізу доктринальних положень, норм міжнародного права та актуальної практики міжнародних судових інституцій можна зробити обґрунтований висновок: відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України, є невід'ємною, обов'язковою і юридично зумовленою формою реалізації міжнародно-правової відповідальності держави-агресора.

Починаючи з 2014 р., і особливо після початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р., російська федерація здійснила грубе та триваюче порушення імперативної норми міжнародного права – заборони застосування сили проти територіальної цілісності та політичної незалежності іншої держави (ст. 2(4) Статуту ООН). Така агресія, що має ознаки міжнародного злочину, підтверджена численними політичними, правовими й судовими актами міжнародної спільноти, включаючи резолюції Генеральної Асамблеї ООН, рішення ЄСПЛ та Міжнародного суду ООН.

¹ On establishing the Ukraine Facility : Proposal of the European Commission for a regulation of the European Parliament and of the Council on establishing the Ukraine Facility of 20 June 2023 // European Commission : офіц. сайт. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/dd8cd260-1897-4e37-81dc-c985179af506_en (дата звернення: 26.08.2025).

² Legal options for confiscation of Russian state assets to support the reconstruction of Ukraine : European Parliament report of February 2024 // European Parliament : офіц. сайт. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/759602/EPRS_STU\(2024\)759602_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/759602/EPRS_STU(2024)759602_EN.pdf) (дата звернення: 26.08.2025).

³ Спільна декларація про підтримку України // Президент України : офіц. сайт. 12.07.2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277> (дата звернення: 26.08.2025).

⁴ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001 // United Nations : офіц. сайт. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 26.08.2025).

Відповідно до Статей про відповідальність держав країна, яка порушила міжнародне зобов'язання, зобов'язана усунути всі його наслідки, зокрема шляхом повного відшкодування шкоди, що охоплює реституцію, компенсацію та сатисфакцію. У випадку агресії російської федерації проти України йдеться про багатовимірні збитки – матеріальні, моральні, екологічні та культурні, що зачіпають усі сфери життя держави і громадян.

Міжнародно-правовий обов'язок росії з відшкодування шкоди має універсальний характер, оскільки випливає з природи зобов'язань *erga omnes* та порушення норм *jus cogens*. Цей обов'язок не залежить від політичної волі держави-порушниці чи її згоди, а виникає із самого факту вчинення міжнародно-протиправного діяння. Отже, Україна має юридичне право вимагати повного відшкодування завданої шкоди з метою відновлення становища, що існувало до моменту агресії (*restitutio in integrum*).

Попри численні виклики, зокрема імунітет державної власності, відмову російської федерації визнавати міжнародну юрисдикцію та відсутність загальновизнаного механізму примусового виконання рішень міжнародних судів, право на відшкодування шкоди поступово реалізується завдяки інституційним і правотворчим ініціативам міжнародної спіль-

ноти. Йдеться, зокрема, про створення Міжнародного реєстру збитків, розроблення моделі міжнародного компенсаційного механізму, а також активізацію дискусій щодо правової можливості конфіскації заморожених державних активів росії на користь України.

Індивідуальний вимір відповідальності розвивається також через механізми МКС (ст. 75 Римського статуту), який має юрисдикцію призначати відшкодування жертвам воєнних злочинів, злочинів проти людяності, агресії та геноциду. Це підкреслює комплексний і багаторівневий характер репараційного процесу, що об'єднує міждержавні, міжурядові й індивідуальні форми міжнародно-правової відповідальності.

Таким чином, реалізація принципу відшкодування шкоди Україні у зв'язку з агресією російської федерації не лише відповідає нормам міжнародного права, а й випробовує ефективність міжнародного правопорядку та здатність світової спільноти забезпечувати справедливість у разі найбільш серйозних правопорушень. Формування дієвого, легітимного та універсального механізму відшкодування завданої шкоди має не лише забезпечити відновлення прав постраждалої держави, а й запобігти подібним порушенням в майбутньому, утверджуючи принцип справедливості та верховенства права в міжнародних відносинах.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : ХНУВС, 2020. 544 с.
2. Войціховський А. В., Бакумов О. С. Збройна агресія Російської Федерації проти України як загроза системі колективної безпеки. *Право і безпека*. 2023а. № 1 (88). С. 134–145. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.12>.
3. Войціховський А. В., Бакумов О. С. Спеціальний міжнародний трибунал із розслідування злочину агресії росії проти України: правовий аналіз, міжнародна юрисдикція та виклики. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023б. № 3 (102), ч. 1. С. 203–217. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.19>.
4. Грабович Т. А. «Restitutio in integrum» та «restitutio in pristinum» у доктрині та практиці права міжнародно-правової відповідальності. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 31–36. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.4>.
5. Лихвар В. В. Міжнародно-правове регулювання застосування реституції як форми матеріальної відповідальності держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4, № 85. С. 288–293. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.42>.
6. Міщук І., Киричук Б. Міжнародно-правова відповідальність: поняття та інституційні можливості отримання Україною відшкодувань за злочини, вчинені російською федерацією. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3 (35). С. 109–114. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2023.03.109>.
7. Chernohorenko I. Seizing Russian Assets to Compensate for Human Rights Violations in Ukraine: Navigating the Legal Labyrinth. *European Papers*. 2023. Vol. 8, No. 3. Pp. 1067–1075. DOI: <https://doi.org/10.15166/2499-8249/702>.
8. Dickson M. Legal Issues in the United Nations Compensation Commission on Iraq. *Journal of Law, Policy and Globalization*. 2013. Vol. 14. Pp. 21–30.
9. Giorgetti C., Pearsall P., Ruiz F. Research Handbook on International Claims Commissions. Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing Limited, 2023. 364 p. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781839103797>.
10. Izarova I., Hartman Yu., Nate S. War damages compensation: a case study on Ukraine. *F1000RESEARCH*. 2023. Vol. 3. DOI: <https://doi.org/10.12688/f1000research.136162.1>.

11. Maydanyk R. The Tort of Armed Aggression Principles Applied by the Russian Federation Against Ukraine and Its Post War Recovery // *Ukraine's Journey to Recovery, Reform and Post-War Reconstruction, Contributions to Security and Defence Studies* / ed. by S. Nate. Cham : Springer, 2024. Pp. 101–118. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-66434-2_8.
12. Pérez-León-Acevedo, J.-P. Compensation in Cases of Mass Atrocities at the International Court of Justice and the International Criminal Court. *The Law & Practice of International Courts and Tribunals*. 2023. Vol. 22, Iss. 1. Pp. 30–61. DOI: <https://doi.org/10.1163/15718034-12341500>.
13. Ripenko A. I. Funding reparations to Ukraine: the international law framework. *Legal Position*. 2023. No. 2 (39). Pp. 167–173. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.34>.
14. Salinas Alcega S. The Invasion of Ukraine from the Point of View of the European Court of Human Rights: Extraterritorial Responsibility of Russia and (Un)Control of International Humanitarian Law. *Revue Québécoise de Droit International*. 2023. Vol. 26, No. 2. Pp. 293–309. DOI: <https://doi.org/10.7202/1110871ar>.
15. Tams C. J. Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law. Cambridge Studies in International and Comparative Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 363 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511494116>.
16. Voitsikhovskiy A., Gudzyk T., Honcharuk O., Filipiska N. Humanitarian Crisis in Ukraine as a Result of Russia's Armed Aggression: National and Global Consequences. *Journal of Legal Ethical and Regulatory Issues*. 2024. Vol. 27, Iss. 6. URL <https://www.abacademies.org/articles/humanitarian-crisis-in-ukraine-as-a-result-of-russias-armed-aggression-national-and-global-consequences-17242.html> (дата звернення: 26.08.2025).

Надійшла до редакції: 02.09.2025

Прийнята до опублікування: 10.12.2025

REFERENCES

1. Chernohorenko, I. (2023). Seizing Russian Assets to Compensate for Human Rights Violations in Ukraine: Navigating the Legal Labyrinth. *European Papers*, 8(3), 1067–1075. <https://doi.org/10.15166/2499-8249/702>.
2. Dickson, M. (2013). Legal Issues in the United Nations Compensation Commission on Iraq. *Journal of Law, Policy and Globalization*, 14, 21–30.
3. Giorgetti, C., Pearsall, P., & Ruiz, F. (2023). *Research Handbook on International Claims Commissions*. Edward Elgar Publishing Limited. <https://doi.org/10.4337/9781839103797>.
4. Hrabovych, T. A. (2020). “Restitutio in integrum” and “restitutio in pristinum” in the doctrine and practice of the law of international responsibility. *Law and Public Administration*, 4, 31–36. <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.4>.
5. Izarova, I., Hartman, Yu., & Nate, S. (2023). War damages compensation: a case study on Ukraine. *F1000RESEARCH*, 3. <https://doi.org/10.12688/f1000research.136162.1>.
6. Lyhvar, V. V. (2024). International legal regulation of the application of restitution as a form of material responsibility of states. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 4(85), 288–293. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.42>.
7. Maydanyk, R. (2024). The Tort of Armed Aggression Principles Applied by the Russian Federation Against Ukraine and Its Post War Recovery. In S. Nate (Ed.), *Ukraine's Journey to Recovery, Reform and Post-War Reconstruction, Contributions to Security and Defence Studies* (pp. 101–118). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-66434-2_8.
8. Mishchuk, I., & Kirichuk, B. (2023). International legal responsibility: the concept and institutional possibilities for Ukraine to obtain compensation for crimes committed by the Russian Federation. *Actual Problems of Law*, 3(35), 109–114. <https://doi.org/10.35774/app2023.03.109>.
9. Pérez-León-Acevedo, J.-P. (2023). Compensation in Cases of Mass Atrocities at the International Court of Justice and the International Criminal Court. *The Law & Practice of International Courts and Tribunals*, 22(1), 30–61. <https://doi.org/10.1163/15718034-12341500>.
10. Ripenko, A. I. (2023). Funding reparations to Ukraine: the international law framework. *Legal Position*, 2(39), 167–173. <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.34>.
11. Salinas Alcega, S. (2023). The Invasion of Ukraine from the Point of View of the European Court of Human Rights: Extraterritorial Responsibility of Russia and (Un)Control of International Humanitarian Law. *Quebec Journal of International Law*, 26(2), 293–309. <https://doi.org/10.7202/1110871ar>.
12. Tams, C. J. (2005). *Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law*. Cambridge Studies in International and Comparative Law. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511494116>.
13. Voitsikhovskiy, A. V. (2020). *International law*. KhNUiA.

14. Voitsikhovskiy, A. V., & Bakumov, O. S. (2023a). Armed aggression of the Russian Federation against Ukraine as a threat to the collective security system. *Law and Safety*, 1(88), 134–145. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.12>.
15. Voitsikhovskiy, A. V., & Bakumov, O. S. (2023b). Special International Tribunal on the investigation of the Russian aggression against Ukraine: legal analysis, international jurisdiction and challenges. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3(102), 203–217. <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.19>.
16. Voitsikhovskiy, A., Gudz, T., Honcharuk, O., & Filipiska, N. (2024). Humanitarian crisis in Ukraine as a result of Russia's armed aggression: national and global consequences. *Journal of Legal Ethical and Regulatory Issues*, 27(6).

Received the editorial office: 2 September 2025

Accepted for publication: 10 December 2025

ANDRII VASYLOVYCH VOITSIKHOVSKYI,

Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Constitutional and International Law and Human Rights;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5629-8852>,
e-mail: voitsihovsky@gmail.com;

YURIY MYKOLAIOVYCH KOLOMIYETS,

Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University Internal Department,
Department of Constitutional and International Law and Human Rights;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5171-7808>,
e-mail: y.kolomietz.59@gmail.com;

RUSLAN VASYLOVYCH VATAMANIUK,

Candidate of Law,
Seventh Administrative Court of Appeal (Vinnytsia);
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6981-3741>,
e-mail: vatamaniukrv@gmail.com

**COMPENSATION FOR DAMAGE AS A FORM OF INTERNATIONAL LEGAL
RESPONSIBILITY OF THE RUSSIAN FEDERATION FOR ARMED AGGRESSION
AGAINST UKRAINE**

The article provides a comprehensive analysis of the compensation for damages as a key form of international legal responsibility of the Russian Federation for armed aggression against Ukraine. The relevance of the topic is due to the unprecedented scale of the damage caused and the need to develop effective mechanisms for compensation in the context of contemporary international legal challenges, transformations and the growing role of international organisations. The aim of the study is to clarify the international legal nature of compensation for damage as a mandatory consequence of a gross violation of the *jus cogens* norm – the prohibition of aggression – and to determine the role of international, regional and national institutions in ensuring the realisation of this right of Ukraine and its practical implementation.

The work uses a set of general scientific and special legal methods, which made it possible to systematically analyse the provisions of international legal acts, judicial practice and doctrinal approaches to determining the scope, nature and forms of compensation. Particular attention is paid to the practice of the UN International Court of Justice, the European Court of Human Rights and the International Criminal Court, which play a key role in shaping standards of compensation for damage and creating a harmonised international practice. The article examines the issues of material, moral, environmental and cultural damages subject to compensation, as well as the problems of applying the principle of *restitutio in integrum* in the current conditions of hybrid wars and international security instability.

The results of the study show that compensation for damage in the case of Russian aggression against Ukraine is universal and comprehensive in nature and includes both direct material damage and long-term negative consequences for society, the economy and the environment. At the same time, significant legal barriers to the implementation of this right have been identified, related to the immunity of state property, the lack of a universal mechanism for the enforcement of decisions, and the limited jurisdiction of international judicial bodies. The prospects for the creation of a special international compensation mechanism, in particular

an International Register of Damages, as well as the possibility of using frozen Russian assets for the benefit of Ukraine's recovery and sustainable development, have been analysed.

It is concluded that the formation of an effective system of compensation for damage is an indispensable condition for the restoration of international law and order, the strengthening of trust in international law and the establishment of justice, as well as an important factor in ensuring sustainable peace, reconciliation and the future development of Ukraine.

Keywords: *compensation for damage, international legal responsibility, armed aggression, compensation mechanism, jus cogens, erga omnes, restitutio in integrum.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Войціховський А. В., Коломієць Ю. М., Ватаманюк Р. В. Відшкодування шкоди як форма міжнародно-правової відповідальності РФ за збройну агресію проти України. *Право і безпека*. 2025. № 4 (99). С. 7–19. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.01>.

Citation (APA): Voitsikhovkyi, A. V., Kolomiyets, Yu. M., & Vatamaniuk, R. V. (2025). Compensation for Damage as a Form of International Legal Responsibility of the Russian Federation for Armed Aggression against Ukraine. *Law and Safety*, 4(99), 7–19. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.01>.

МАКСИМ ГЕННАДІЙОВИЧ КОЛОДЯЖНИЙ,*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,**Науково-дослідний інститут вивчення проблем**злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків),**відділ кримінологічних досліджень;* <https://orcid.org/0000-0003-2149-9165>,*e-mail: mkolodyazhny@ukr.net***КОМПЛЕКСНІСТЬ У КРИМІНОЛОГІЇ: ВІД ДОКТРИНИ ДО ПРАКТИКИ
ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ**

У статті на підставі результатів емпіричного і теоретичного дослідження зроблено спробу пізнати природу, розкрити сутність та уточнити науковий зміст комплексності в галузі кримінології. Наведено оцінку експертів щодо ступеня розробленості й актуальності цієї проблематики, акцентовано увагу на особливостях методології її дослідження. Виокремлено три наукові площини, у межах яких відбувається основний науковий дискурс навколо проблеми комплексності. Перелічено українських та зарубіжних учених, науковий доробок яких сприяє поглибленню знань про комплексність у науці загалом і у кримінології зокрема. Уточнено загальнонаукову методологію пізнання комплексності у кримінологічній науці. Обґрунтовано тісний зв'язок комплексності та системності, а також комплексного й системного підходів, зокрема у сфері запобігання кримінальним правопорушенням. Запропоновано авторське визначення поняття «комплексність» і виокремлено її істотні ознаки. Наведено відповідні аргументи на користь ідеї про те, що пізнання комплексності необхідно здійснювати на прикладі та з урахуванням спеціального системного об'єкта – кримінологічної системи України. Виокремлено низку комплексів (рівнів) такої системи. Констатовано, що ядро кримінологічної системи утворюють комплекси кримінологічної теорії, законодавства та діяльності. Сформульовано висновок, що комплексність не слід обмежувати її класично-архаїчною інтерпретацією, яка зводиться до міждисциплінарного (міжгалузевого) прояву комплексності у зв'язку кримінологічної теорії та практики з іншими галузями знань, дотичними до проблеми запобігання злочинності. Сучасний підхід передбачає також внутрішньосистемне розуміння комплексності в межах кримінологічної системи України. Наголошено на необхідності подвійної (класичної та модерної) інтерпретації цього явища. Надано характеристику його зовнішніх та внутрішніх проявів на прикладі кримінологічної теорії, законодавства і практики.

Ключові слова: комплексність, комплексний підхід, системний підхід, кримінологічна система, кримінологічна теорія, кримінологічне законодавство, кримінологічна діяльність, злочинність.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Наріжним каменем, або Каменем заснування, з релігійної точки зору є скеля на Храмовій горі, над якою розташовувався Святий Єрусалимського храму. Ця скеля вважається наріжним каменем світобудови, оскільки саме з нього Господь почав Створення світу. У Біблії неодноразово в переносному значенні вживається словосполучення «наріжний камінь» щодо опису ставлення людей до віри, а також зцілювального впливу Господа¹. У тлумачних словниках слово «наріжний» подається у двох основних значен-

нях: 1) розміщений, розташований на розі; 2) надзвичайно важливий, істотний, основний (Бусел, 2005, с. 732). У науці воно вживається саме у другому значенні. Таким чином, словосполучення «наріжний камінь» позначає ключове поняття, положення, ідею, концепцію, теорію чи закон, що має фундаментальне значення, наскрізно пронизує наукову матерію та визначає структуру певної галузі знання.

У науці кримінального права, наприклад, наскрізний (базовий) характер мають поняття кримінального правопорушення, його складу, а так само його окремих елементів – об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. Із цього приводу М. Панов (2014) уточнює, що правові поняття (категорії) можуть

¹ Наріжний камінь // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Наріжний_камінь (дата звернення: 16.09.2025).

бути поділені на доктринальні та легальні. До останніх учень відносить, зокрема, поняття «злочин», яке має притаманні йому ознаки й окреслює межу поведінкових актів людини, що можуть бути визнані злочинними та караними.

Концептуальний каркас кримінологічної науки, своєю чергою, побудований на поняттях, які відображають елементи її предмета. Вони також мають наскрізне смислове навантаження, зокрема: злочинність (кримінальну протиправність) та її прояви; особу злочинця; причини та умови злочинності; жертву кримінального правопорушення; запобігання злочинності. Ці категорії фактично утворюють зміст кримінологічного знання. Зазначені складові умовно перебувають на перетині наукових кримінологічних напрямів, які, зрештою, об'єднуються в головному пункті призначення – розробленні сучасної стратегії і тактики запобігання злочинності в Україні.

З урахуванням викладеного постає методологічно складне питання: чи існує наукова категорія або поняття, яке пронизує елементи предмета кримінологічної науки, виконуючи роль її наріжного каменя? Відповідь – так. Таким поняттям пропонується вважати комплексність. Тому спробуємо проілюструвати, як комплексність проявляється крізь призму кримінологічної теорії, законодавства та практичної діяльності, охоплюючи як зовнішньо-, так і внутрішньосистемні зв'язки.

Вагомим аргументом на користь твердження про недостатню розробленість проблеми комплексності у кримінологічній науці є результати експертного опитування 27 учень у галузі наук кримінально-правового циклу. Зокрема, 85,2 % респондентів зазначили, що рівень дослідженості проблеми комплексності (комплексного підходу) нині є низьким (майже не вивченим) або лише фрагментарно розробленим.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення методологічних горизонтів комплексності у кримінології, обґрунтування її інтеграційно-наскрізного характеру, а також емпірико-теоретичне пізнання природи і змісту цього феномена на прикладі кримінологічної теорії, законодавства та практики. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення низки наукових завдань, зокрема:

- з'ясувати загальнонаукову методологію, що лежить в основі наукової дискусії щодо дослідження комплексності у кримінології;
- виокремити істотні ознаки комплексності;
- визначити поняття комплексності у кримінологічній науці;

- обґрунтувати можливість і необхідність розгляду комплексності у її класичній (зовнішньосистемній) та модерній (внутрішньосистемній) інтерпретації;

- здійснити науковий опис та пояснення проявів комплексності з урахуванням повноти кримінологічної теорії, законодавства і практичної діяльності.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблематика статті перебуває на стику кількох предметних площин. Перша стосується системного підходу, який активно розроблявся і продовжує розвиватись такими вченими, як О. Богданов, Л. фон Берталанфі, І. Пригожин, І. Блауберг, Н. Вінер, Р. Мертон, А. Уйомов, В. Садовський, Е. Юдін та ін.

Друга площина пов'язана з науковою матерією складних систем, однією з яких є кримінологічна система України. Вона охоплює комплекси кримінологічної теорії, законодавства та практичної діяльності. Значний внесок у розроблення теорії складних систем зробили У. Вівер, Г. Саймон, Е. Морена, Е. Шредінгер, Дж. Глейк, М. Волдроп, Дж. Коуен, Д. Пайнс, Д. Мельцер, Дж. Міллер, Д. Вест, С. Манабе, К. Гассельманн, Дж. Парізі, Б. Анан'єв та ін.

Третя предметна площина фокусується безпосередньо на питаннях комплексності. У галузі кримінології окремі її аспекти досліджували такі зарубіжні вчені, як Дж. Джекобс, К. Джеффри, А. Пікрофт, К. Бартоллас, С. Фаррал та ін. Одним із перших науковців, який на фундаментальному рівні ще у 1978 р. дослідив проблему комплексності у сфері запобігання злочинності, був П. Осіпов. Серед українських кримінологів, які зверталися до проблеми комплексності та системності у галузі кримінології (хоча переважно фрагментарно), слід назвати В. Батиргарєєву, В. Василевича, В. Голіну, Б. Головікіна, О. Джужу, В. Дрьоміна, А. Закалюка, О. Литвинова, О. Маноху, С. Нежурбиду, В. Оболенцева, Ю. Орлова, В. Шакуна та ін. Визнаючи вагомий внесок цих учень у розвиток знання у представленій предметній сфері, необхідно водночас констатувати, що сьогодні в українській кримінологічній науці бракує спеціальних ґрунтовних розвідок, присвячених сутності комплексності, комплексного підходу та його практичному застосуванню у сфері запобігання кримінальним правопорушенням.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Результати дослідження спираються на діалектичний метод наукового пізнання, який надає змогу вивчати сутнісні, правові та функціональні аспекти цієї проблематики крізь призму статички (у взаємозв'язку та взаємовпливі) та динаміки (у процесі розвитку). Особливого

значення для пізнання окреслених питань набувають такі діалектичні принципи, як багатосторонність (універсальність комплексності та її інтеграційна спрямованість), сходження від одиничного до загального і навпаки (прояв комплексності в запобіганні окремим правопорушенням та злочинності загалом), сходження від абстрактного до конкретного (співвідношення системи та комплексу, системності і комплексності, системного й комплексного підходів), єдність теорії та практики (вираження комплексності у повноті кримінологічної доктрини та діяльності як комплексів кримінологічної системи). Діалектичний закон переходу кількісних змін у якісні дозволяє виявити евристичний потенціал комплексного підходу, розкрити його зміст і ступінь складності певного комплексу. Крім цього, сутність комплексності розкривається через категорії діалектики: якість і кількість (розкривають зміст комплексності); одиничне, особливе та загальне (демонструють застосування комплексності на різних рівнях суспільних відносин); частина і ціле (відображають системний прояв комплексності); простір і час (задають параметри кримінологічної системи, у межах якої розкривається теоретико-прикладний характер комплексності); розвиток і взаємодія (характеризують зовнішньосистемний прояв комплексності, особливо в контексті взаємовпливу наук кримінально-правового циклу).

Загальнонауковим методологічним базисом для поглибленого пізнання проблеми комплексності є системний підхід. Кримінологічна теорія, законодавство та практика становлять рівні кримінологічної системи України, у межах яких найповніше розкривається зміст комплексності та її роль як наріжного каменя цього системного об'єкта.

Результати дослідження ґрунтуються на поєднанні емпірії та теорії. Зокрема, для обґрунтування авторських гіпотез щодо сутності, внутрішніх та зовнішніх проявів комплексності у кримінології було застосовано метод експертних оцінок. Він був використаний під час проведення опитування за спеціально розробленою гугл-формою серед 27 провідних українських учених у галузі наук кримінально-правового циклу протягом травня–червня 2025 р. Респонденти представляють різні наукові осередки нашої країни – Харків, Київ, Одеса, Львів, Дніпро, Івано-Франківськ, Ужгород.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Пізнання проблеми комплексності, що лежить в основі так званого комплексного підходу, передбачає передусім визначення загальнонаукової методології, яка є базисом для

подальшого розгортання цієї наукової дискусії. Такою методологією вважається саме системний підхід (метод) (Бірта, Бургу, 2014, с. 24). Це фундаментальне положення підтверджується результатами авторського емпіричного дослідження: абсолютна більшість (81,5 %) опитаних експертів – українських учених-кримінологів, криміналістів і процесуалістів – погодилися з тезою, що комплексність (комплексний підхід) ґрунтується на загальнонауковій методології системного підходу.

Часте, а нерідко й одночасне, використання в науковій літературі категорії «системність» і поняття «комплексність» свідчить не лише про їх ґносеологічну комплементарність і взаємодію, а й про взаємозалежність системного та комплексного підходів, які спираються на єдину філософсько-методологічну основу. У цьому контексті основні кримінологічні проблеми – злочинність і запобігання їй – доцільно розглядати як соціальні явища комплексного характеру, що за своєю етіологією, онтогенезом і шляхами розв'язання є багатограними, багатовимірними та системно складними. Фахівці у галузі кримінологічної системології слушно наголошують, що перспективним напрямом розвитку кримінології є дослідження злочинності із застосуванням саме системного підходу (Оболенцев, 2013).

З огляду на предметну спрямованість дослідження критерієм істинності теорії комплексності у кримінології, визнання її своєрідним наріжним каменем усієї кримінологічної матерії та виправданості використання обраного наукового інструментарію є саме системний підхід. У межах методології дослідження цей підхід виконує роль, образно кажучи, полярної наукової зірки – орієнтира на небі методології кримінологічного пізнання проблеми комплексності. Саме опора на системний підхід не дозволяє загубитися на густих теренах методології.

Системність є методологічно струнким, загалом доступним для наукового аналізу та ефективним підходом. Вона має широке застосування не лише у функціонуванні держави як специфічної системи чи українського соціуму як системного утворення. Вона також проявляється у структурованому теоретико-прикладному осмисленні злочинності та шляхів її часткового подолання в сучасних екстраординарних (форс-мажорних) умовах воєнної соціальної дійсності.

У межах системного підходу можливо розкрити природу й сутність комплексності у кримінологічній науці. Базову ідею цього підходу ще у XVII ст. сформулював французький

філософ і математик Б. Паскаль (2009, с. 78), зазначивши: «Неможливо пізнати частини, не знаючи цілого, так само як пізнати ціле, не пізнавши окремих частин». Гносеологічні, праксеологічні та онтологічні параметри комплексності задаються окремим системним об'єктом, у межах існування та функціонування якого можливий як внутрішньосистемний, так і зовнішньосистемний прояв комплексності. Таким об'єктом пропонується вважати кримінологічну систему України. Вона включає окремі рівні – комплекси кримінологічної доктрини, кримінологічного законодавства, кримінологічної політики, кримінологічного світогляду (правосвідомості та правової культури громадян), кримінологію як навчальну дисципліну та кримінологічну діяльність (практики запобігання явищу кримінальної протиправності). У межах цієї статті дослідницьку увагу зосереджено на трьох складових кримінологічної системи – кримінологічній теорії, законодавстві та діяльності.

Застосування системного підходу, який у західній літературі часто ідентифікують із теорією складних систем, є зручним, логічним і високопродуктивним інструментом для наукового аналізу комплексності у кримінологічному знанні. Його зручність полягає у фундаментальності, філософській обґрунтованості та широкій можливості застосування на соціально-правовому, теоретичному і прикладному рівнях. Логічність системного підходу зумовлена генетичним взаємозв'язком комплексності та системності, які співвідносяться між собою як видове і родове або як частина і ціле. Продуктивність цього підходу виявляється в можливості цілісного оцінювання кримінологічної теорії, законодавства і практики, що разом утворюють кримінологічне знання як єдину систему.

З урахуванням викладеного під комплексністю пропонуємо розуміти інтегративну властивість кримінологічної системи, яка виражає її багатоелементну структурованість, зміст, якість, тісний взаємозв'язок між складовими комплексами, насамперед кримінологічної доктрини, законодавства та діяльності, і їхню спрямованість на досягнення мети цієї системи. Наведене тлумачення комплексності певним чином перегукується з поглядами відомого німецького соціолога Н. Лумана (1984, с. 46). Учений наголошував, що множина елементів є комплексною, оскільки через внутрішні обмеження здатності до поєднання елементів не кожен із них може бути пов'язаний із кожним іншим у будь-який момент. Такий опис указує на складність взаємодії елементів

системи, що зумовлює специфіку їхньої внутрішньосистемної повноти та якості. Комплексність є важливою складовою системного підходу. Для кримінологічних комплексів загалом характерні загальні властивості кримінологічної системи. Водночас істотними ознаками комплексності, що відображають видові відмінності кримінологічних комплексів як складових (рівнів) кримінологічної системи України, є: а) багатоелементність; б) когерентність; в) мета комплексу.

Ознака багатоелементності виражається в тому, що кожен комплекс кримінологічної системи формується з низки елементів, які мають власну структуру. Когерентність означає тісну внутрішньоконструктивну взаємодію між елементами певного комплексу кримінологічної системи. Ступінь взаємодії та взаємовпливу між цими елементами є потужнішим, ніж інтеракція між самими комплексами системи. Мета кожного комплексу є самостійною та визначається його функціональним спрямуванням, водночас узгоджуючись із загальною метою кримінологічної системи України. Такою метою є захист конституційних прав і свобод людини шляхом некарального впливу на злочинність і зменшення її негативних соціальних наслідків.

Комплексний підхід, тобто дослідження проблеми на комплексній основі, застосовується тоді, коли виникає потреба проаналізувати, охарактеризувати, уточнити, оцінити чи пояснити певний комплекс, утворений сукупністю взаємопов'язаних складових, які перебувають у постійному обміні енергією (інформацією). Коли йдеться про злочинність і нерепресивну модель її запобігання, цю проблему необхідно вирішувати, по-перше, у межах кримінологічної системи України, а по-друге, на засадах комплексного підходу.

Яскравою тенденцією сучасної науки, на що слушно звертають увагу дослідники у працях із наукової методології (Конверський та ін., 2010, с. 152), у тому числі правової, є інтеграція та комплексний підхід до вирішення наукових завдань, а також перехід від предметної до проблемної орієнтації при дослідженні складних теоретичних і практичних питань (Зацерковний, Тішаєв, Демидов, 2017, с. 23). Наочним прикладом цього є кримінологія, яка вивчає складну й комплексну соціальну проблему злочинності. Для її вирішення виникає об'єктивна потреба в залученні потенціалу інших галузей знань – соціології, психології, педагогіки тощо. Комплексність як міждисциплінарний (міжгалузовий) прийом дослідження певної наукової проблеми можна вважати

класичним (традиційним) підходом до її розуміння. Він ґрунтується на використанні зовнішньосистемних зв'язків кримінологічної системи як із науками кримінально-правового циклу, так і з іншими суміжними галузями знання.

Водночас комплексність може розглядатись і у внутрішньосистемному вимірі, тобто в межах самої кримінологічної матерії. Такий підхід є своєрідною неklasичною (модерною) інтерпретацією комплексності як у науці загалом, так і у кримінології зокрема. Це положення підтверджується результатами емпіричного дослідження: на запитання «Чи допускаєте Ви розкриття комплексності шляхом поглибленого дослідження окремих комплексів кримінологічної системи України (внутрішньосистемний прояв комплексності)?» більшість експертів (66,7 %) відповіла ствердно. На їхню думку, комплексність може виявлятися не лише в зовнішньосистемному (міждисциплінарному) вимірі.

Внутрішній аспект комплексності, порівняно з її зовнішнім проявом, у процесі пізнання наукових проблем залишається менш дослідженим. Це можна пояснити щонайменше трьома чинниками: 1) нерозуміння дослідниками справжнього внутрішньосистемного змісту комплексності; 2) відсутністю дотримання системної методології та усвідомлення ключових системних вимог і параметрів під час аналізу наукової проблеми; 3) фрагментарним (лише зовнішньосистемним) описом соціальних явищ (об'єктів, процесів) на засадах комплексності.

Комплексне кримінологічне дослідження передбачає вибір одного або обох можливих напрямів:

а) максимально повне вивчення всіх кримінологічних аспектів у межах предмета дослідження;

б) проведення дослідження на міждисциплінарній основі, тобто із застосуванням знань суміжних галузей науки.

Отже, комплексність не обмежується лише міждисциплінарними дослідженнями, як це традиційно вважалося. Комплексного характеру можуть набувати і так звані монодослідження, здійснені в межах однієї науки, але із застосуванням системного та всебічного підходу. Таким чином, можна говорити про існування комплексних кримінологічних досліджень.

Міждисциплінарний комплексний підхід у науковій діяльності застосовується порівняно рідше, що пояснюється його кадровою, організаційною та ресурсною складністю, адже він потребує залучення фахівців із різних галузей

знань, наукових установ, а іноді навіть із різних країн. Тому на практиці найпоширенішим проявом комплексного підходу у процесі наукових розвідок є всебічне дослідження питань, що охоплюються виключно предметом кримінологічної науки.

Необхідність урахування комплексності в її зовнішньо- та внутрішньосистемних проявах підтверджується результатами експертного опитування 27 провідних українських учених у галузі наук кримінально-правового циклу. Зокрема, на питання: «Як Ви розумієте комплексний підхід у кримінологічному дослідженні?» переважна більшість експертів (66,7 %) зазначила, що комплексність передбачає як міждисциплінарне дослідження наукової проблеми, так і її всебічне вивчення в межах однієї науки. Отже, можна констатувати емпірико-теоретичну обґрунтованість положення про специфічну сутність комплексності, яка полягає в її подвійному – зовнішньосистемному та внутрішньосистемному – характері.

Подвійне трактування комплексності як міждисциплінарного дослідження певної наукової проблеми та як усебічності, глибини й повноти пізнання її окремих аспектів не створює суперечностей чи конкуренції між цими підходами. Навпаки, воно відображає універсальний характер комплексності, різноманітність її тлумачення та можливість широкого застосування цієї інтегративної системної властивості в науці загалом і у кримінології зокрема. Підтримуючи можливість подвійного розуміння комплексності, слід зазначити, що неklasичний її варіант є більш доцільним як з огляду на частоту використання у кримінологічних дослідженнях, так і з точки зору наукової продуктивності. Адже міждисциплінарне (klasичне, традиційне) розуміння комплексності може розмити дослідницьку стратегію, несвідомо підмінити вивчення основних питань другорядними аспектами та відвести науковців убік від ядра пізнання.

Центральним елементом предмета цього дослідження є науковий опис проявів комплексності з урахуванням повноти кримінологічної теорії, законодавства і діяльності, а також вказівкою на їхні зовнішньо- та внутрішньосистемні особливості. Характеристика цих комплексів має здійснюватися крізь призму основних ознак комплексності – багатоеlementності, когерентності (взаємозв'язків між елементами) та мети комплексу.

Комплекс кримінологічної доктрини охоплює систему теоретичних ідей та положень про злочинність (кримінальну протиправність) як соціальне явище, її прояви, особу злочинця,

причини й умови кримінальних правопорушень, їхніх жертв, а також питання запобігання злочинності. Між окремими елементами цієї доктрини існує когерентний зв'язок, який засвідчує тісну взаємодію складових усередині комплексу, порівняно з інтенсивністю зв'язків між різними комплексами кримінологічної системи. Метою комплексу кримінологічної доктрини є забезпечення предметної цілісності, концептуальної єдності та сталого розвитку кримінологічного знання. При цьому розвиток теорії науки про злочинність має відбуватися гармонійно, без переважання одних напрямів за рахунок занедбання інших. Саме в цьому полягає баланс кримінологічної доктрини, що дозволяє науці ефективно виконувати свої завдання. Джерелом її постійного оновлення є результати фундаментальних і прикладних кримінологічних досліджень. Загальна мета цього комплексу підпорядкована меті всієї кримінологічної системи – формуванню теоретичних засад ефективного запобігання злочинності та її окремим проявам.

Викладене стосується внутрішньосистемних особливостей функціонування комплексу кримінологічної теорії. Водночас і вся кримінологічна система України, і її доктринальний комплекс перебувають у стані постійного розвитку, прагнучи до вдосконалення та розширення зовнішньосистемних зв'язків. Така взаємодія відбувається передусім із науками кримінально-правового циклу – кримінальним правом, кримінальним процесом, криміналістикою, кримінально-виконавчим правом. З одного боку, результати кримінологічних досліджень становлять наукову основу для обґрунтування криміналізації окремих діянь або оцінки соціально небезпечної соціальної поведінки. З іншого – кримінальне право формує фундаментальні положення й поняття (кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний поступок, мотив, вина, осудність, співучасть, рецидив, повторність тощо), які є об'єктом зацікавлення кримінологічної теорії.

Комплекс кримінологічного законодавства утворює сукупність законів і підзаконних нормативно-правових актів, що визначають організаційно-правову основу запобігання злочинності та її окремим проявам, а також підвищують ефективність діяльності суб'єктів у цій сфері. Фактично йдеться про сотні правових джерел кримінологічного характеру. Між ними існує тісний когерентний взаємозв'язок і взаємовплив: саме узгоджене застосування їхніх норм забезпечує цілісність кримінологічного законодавства України, його зміст і повноту. Мета цього комплексу полягає у створенні належного правового регулюван-

ня у сфері некарального впливу на злочинність.

Міжсистемні зв'язки кримінологічного законодавства виявляються в його взаємодії та взаємодоповненні з іншими галузями права – кримінальним, кримінальним процесуальним, кримінально-виконавчим, адміністративним та адміністративним процесуальним законодавством. У процесі запобігання окремим видам кримінальних правопорушень виникає потреба враховувати також норми, що регулюють правовідносини, дотичні до певного різновиду правопорушень. Так, розроблення заходів запобігання злочинам у сфері земельних відносин неминує передбачає урахування правового регулювання, установленого Земельним і Водним кодексами України (Колодяжний, Яковлев, 2024). Подібна ситуація спостерігається і щодо інших видів злочинності – екологічної, бюджетної, податкової, митної, у сфері правосуддя (Колодяжний, Яковлева, 2024).

Кримінологічна діяльність є провідним комплексом кримінологічної системи, який інтегрує досягнення та переваги інших комплексів. За рівнем складності та кількістю охоплених елементів цей комплекс фактично наближається до окремої системи. Недаремно в науковій літературі він часто визначається саме в такому контексті (Закалюк, 2007, с. 110; Голіна, 2011, с. 112–118; Барановський, 2013; Бандурка, Литвинов, 2015; Орлов, 2023). До складу комплексу кримінологічної діяльності входять такі складові: рівні (масштаби) запобігання; принципи, форми й характер протидії; об'єкти запобіжного впливу; суб'єкти запобігання; територіальні та часові параметри запобіжної діяльності тощо. Кримінологічна діяльність може стосуватися як злочинності загалом, так і її окремих видів чи груп кримінальних правопорушень, що зумовлює її багаторівневість і структурну складність. Когерентний характер цього рівня кримінологічної системи є очевидним: без урахування хоча б одного елемента досягти високої ефективності запобіжної діяльності неможливо. Як слушно зазначає В. Голіна (2023), простий «контейнерний» набір запобіжних заходів ще не утворює комплексу, оскільки справжня комплексність передбачає їх єдність і спрямованість на досягнення спільної мети. Метою цього комплексу є вдосконалення діяльності державних і недержавних суб'єктів у сфері запобігання злочинності, підвищення її результативності шляхом усунення дії криміногенних чинників, а також упровадження новітніх стандартів правоохоронної практики за прикладом розвинених демократичних держав.

Розгляд істотних ознак зазначених комплексів кримінологічної системи як властивостей їхньої видової відмінності фактично відображає природу та головну інтегративну, тобто цілісну й проникаючу, характеристику самої комплексності. Вона виявляється у багатоеlementності, тісних когерентних міжелементних зв'язках і спрямованості внутрішньокomплексної взаємодії на досягнення спільної мети. Комплексність, з одного боку, відображає характер і спрямованість функціонування окремих комплексів, а з іншого – виступає властивістю всієї кримінологічної системи, утвореної їх сукупністю.

ВИСНОВКИ. Пізнання природи, сутнісних властивостей і загальних засад комплексності, а також дослідження її проявів на різних рівнях кримінологічної системи дає підстави для формулювання таких висновків.

1. Комплексність є наріжним каменем усього кримінологічного знання, оскільки виступає його інтегративною властивістю. Вона пронизує всю кримінологічну матерію.

2. Методологічною основою дослідження комплексності у кримінологічній науці є системний підхід (метод).

3. Кримінологічна система України є специфічним системним утворенням, у межах якого розкриваються як змістовні, так і пізнавальні характеристики комплексності. Її ядро становлять комплекси кримінологічної доктрини (теорії), законодавства та діяльності (практики запобігання злочинності).

4. Комплексність – це інтегративна властивість кримінологічної системи, яка відображає її багатоеlementну структурованість, зміст, якість, тісні взаємозв'язки між складовими комплексами (насамперед кримінологічної доктрини, законодавства, діяльності) та їхню спрямованість на досягнення спільної мети системи.

5. Основними ознаками комплексності є: багатоеlementність (утворення комплексу сукупністю окремих складових); когерентність (тісний внутрішньокomплексний зв'язок між елементами); мета комплексу (наявність власної специфіки, яка водночас відповідає загальній меті кримінологічної системи).

6. Комплексність необхідно інтерпретувати відповідно до її зовнішньосистемних та внутрішньосистемних проявів. Зовнішній прояв виражається у міжсистемній взаємодії кримінологічної системи та її окремих комплексів (рівнів) з іншими системами – кримінально-правовою, кримінально-виконавчою, криміналістичною, кримінальною процесуальною, державою України, українським суспільством, європейською соціальною системою, міжнародною кримінологічною системою, глобальною соціальною системою.

Внутрішньосистемний прояв полягає у змісті, повноті, кількісно-якісних характеристиках та рівні складності кожного з комплексів кримінологічної системи України.

7. Зовнішньосистемний аспект комплексності відображає її класичне (традиційне) розуміння. Натомість внутрішньосистемний аспект характеризує сучасне бачення комплексності, що спирається на досягнення соціальної та правової науки і новітні підходи до осмислення системної складності, поширені у світовій (передусім західній) науці. Обмеження комплексності лише класичним, міждисциплінарним змістом є архаїчним і стримує розвиток як правової, так і кримінологічної науки, а також удосконалення практики некарального впливу на злочинність.

8. Ширина та глибина наукового пізнання певної наукової, зокрема кримінологічної, проблеми безпосередньо залежать від урахування як зовнішньо-, так і внутрішньосистемних проявів комплексності. Саме їхнє поєднання забезпечує цілісність і достовірність кримінологічного аналізу.

9. Подальший розвиток досліджень проблеми комплексності у кримінології передбачає зосередження уваги на: особливостях методології її вивчення; співвідношенні понять комплексності і системності; уточненні сутнісних характеристик комплексності; аналізі структури кримінологічної системи України та визначенні її системних параметрів; розкритті евристичного потенціалу комплексності на прикладі всіх її складових – кримінологічної доктрини, законодавства, політики, світогляду, навчальної дисципліни та діяльності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 168–177.
2. Барановський М. Соціально-правова система запобігання злочинності: концептуальні засади закону. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2013. № 4. С. 79–95.
3. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2014. 142 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

5. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
6. Голіна В. В. Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика, значення. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2023. Вип. 45. С. 58–67. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-45-58>.
7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
8. Зацерковний В. І., Тишаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
9. Колодяжний М. Г., Яковлев А. С. Злочинність у сфері земельних відносин: феномен і стратегія запобігання : монографія. Харків : Право, 2024. 256 с.
10. Колодяжний М. Г., Яковлева В. С. Втручання у діяльність судових органів: кримінологічне дослідження : монографія. Харків : Право, 2024. 288 с.
11. Оболенцев В. Ф. Перспективи використання системного методу у кримінологічних дослідженнях. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 123. С. 198–206.
12. Орлов Ю. В. Система протидії злочинності в умовах війни: від дисбалансу до стабілізації. *Право.UA*. 2023. № 1. С. 190–200. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.1.27>.
13. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учб. літ., 2010. 352 с.
14. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50–60.
15. Паскаль Б. Думки / пер. з фр. Київ : Дух і Літера, 2009. 704 с.
16. Luhmann N. Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie. Frankfurt : Suhrkamp, 1984. 674 s.

Надійшла до редакції: 18.09.2025

Прийнята до опублікування: 06.12.2025

REFERENCES

1. Bandurka, O. M., & Lytvynov, O. M. (2015). The system of counteracting crime: the concept and essence. *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, 2, 168–177.
2. Baranovskyi, M. (2013). The socio-legal system of crime prevention: Conceptual foundations of the law. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 79–95.
3. Birta, H. O., & Burhu, Yu. H. (2014). *Methodology and organization of scientific research*. Tsentr uchbovoi literatury.
4. Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language*. Perun.
5. Golina, V. V. (2023). Comprehensive approach to the development of cultural direction to the prevention of motor vehicle offenses: concepts, meaningful characteristic, importance. *Issues of Crime Prevention*, 45, 58–67. <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-45-58>.
6. Holina, V. V. (2011). *Crime prevention (theory and practice)*. National Law Academy of Ukraine.
7. Kolodyazhny, M. G., & Yakovlev, A. S. (2024). *Crime in the field of land relations: phenomenon and prevention strategy*. Pravo.
8. Kolodyazhny, M. G., & Yakovleva, V. S. (2024). *Interference in the activities of judicial bodies: a criminological study*. Pravo.
9. Konverskyi, A. Ye. (Ed.). (2010). *Fundamentals of methodology and organization of scientific research*. Tsentr uchbovoi literatury.
10. Luhmann, N. (1984). *Social Systems: Outline of a General Theory*. Suhrkamp.
11. Obolentsev, V. F. (2013). Prospects for the use of the systems method in criminological research. *Problems of Legality*, 123, 198–206.
12. Orlov, Yu. V. (2023). The system of combating crime in wartime: From imbalance to stabilization. *Law.UA*, 1, 190–200. <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.1.27>.
13. Panov, M. (2014). Problems of methodology in forming the categorical-conceptual apparatus of legal science. *Law of Ukraine*, 1, 50–60.
14. Zakaliuk, A. P. (2007). *Course of modern Ukrainian criminology: Theory and practice* (Book 1). In Yure.
15. Pascal, B. (2009). *Thoughts*. Dukh i Litera.
16. Zatserkovnyi, V. I., Tishaiev, I. V., & Demydov, V. K. (2017). *Methodology of scientific research*. Mykola Gogol State University of Nizhyn.

Received the editorial office: 18 September 2025

Accepted for publication: 6 December 2025

MAXIM GENNADIIOVYCH KOLODYAZHNY,

*Candidate of Law, Senior Researcher,
Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems
of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (Kharkiv),
Department of Criminological Research;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2149-9165>,
e-mail: mkolodyazhny@ukr.net*

**INTEGRITY IN CRIMINOLOGY: FROM DOCTRINE TO CRIME PREVENTION
PRACTICE**

Based on the results of empirical and theoretical research, this article attempts to understand the nature, reveal the essence, and clarify the scientific content of integrity in the field of criminology. It provides an expert assessment of the degree of development and relevance of this issue, focusing on the peculiarities of its research methodology. Three scientific areas are identified within which the main scientific discourse on the problem of integrity takes place. Ukrainian and foreign scientists whose scientific work contributes to the deepening of knowledge about integrity in science in general and in criminology in particular are listed. The general scientific methodology for understanding integrity in criminological science is clarified. The close connection between integrity and systematicity, as well as between comprehensive and systematic approaches, particularly in the field of crime prevention, is substantiated. The author's definition of the concept of "integrity" is proposed and its essential features are identified. Relevant arguments are presented in favour of the idea that the cognition of integrity must be carried out using the example and taking into account a special systemic object – the criminological system of Ukraine. A number of complexes (levels) of such a system are identified. It is stated that the core of the criminological system is formed by the complexes of criminological theory, legislation and activity. The conclusion is made that integrity should not be limited to its classical-archaic interpretation, which boils down to the interdisciplinary (intersectoral) manifestation of integrity in connection with criminological theory and practice with other fields of knowledge related to the problem of crime prevention. The modern approach also involves an internal understanding of integrity within the criminological system of Ukraine. The need for a dual (classical and modern) interpretation of this phenomenon is emphasised. Its external and internal manifestations are characterised using the example of criminological theory, legislation and practice.

Keywords: *integrity, integrated approach, systemic approach, criminological system, criminological theory, criminological legislation, criminological activity, crime.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Колодяжний М. Г. Комплексність у кримінології: від доктрини до практики запобігання злочинності. *Право і безпека*. 2025. № 4 (99). С. 20–28. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.02>.

Citation (APA): Kolodyazhny, M. G. (2025). Integrity in Criminology: from Doctrine to Crime Prevention Practice. *Law and Safety*, 4(99), 20–28. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.02>.

МИКОЛА АНАТОЛІЙОВИЧ САМБОР,*кандидат юридичних наук,**член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України,**Головне управління Національної поліції в Чернігівській області,**Прилуцький районний відділ поліції,**сектор моніторингу;**Прилуцька районна рада Чернігівської області;**Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут**Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад**“Міжрегіональна Академія управління персоналом”»,**кафедра правознавства;* <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>,*e-mail: nikolas783@ukr.net***ПРАВОТВОРЧИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ**

У статті досліджено питання законопроектної діяльності у сфері законодавчого регулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань в Україні. У суспільно-політичній думці неодноразово наголошувалося на необхідності законодавчого врегулювання обов'язків як суб'єктів, які здійснюють це право, так і органів публічної адміністрації під час організації та проведення мирних зібрань. Проаналізовано кількісно-якісні показники законотворчості, якість законопроектів, їхню визначеність, зрозумілість та узгодженість із чинним законодавством України, відповідність конституційним нормам. Дослідження охоплює Проект Закону про гарантії свободи мирних зібрань, Проект Закону про порядок організації і проведення мирних заходів, Проект Закону про свободу мирних зібрань, а також доктринальні погляди на законотворчість у сфері регулювання права на свободу мирних зібрань в Україні. Зроблено висновок, що ці законопроекти не забезпечують свободу використання та здійснення права на мирні зібрання, а натомість є спробою держави обмежити це право шляхом покладення на осіб, які бажають реалізувати своє право, додаткових обов'язків. Норми цих законопроектів свідчать про те, що вони являють собою нормативно-правовий матеріал, який має застосовуватися не для регулювання загальної сфери використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, а для встановлення окремих винятків із цих правил. Водночас запропоновані законопроекти не вирішують низки важливих питань, таких як строки сповіщення, визначення об'єкта сповіщення, повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення безперешкодного здійснення цього права тощо. Законодавець цими законопроектами намагається легітимізувати додаткові обов'язки для носіїв права на свободу мирних зібрань, перетворюючи негативне право, яке є гарантією здійснення інших конституційних прав, на позитивне право, використання чи здійснення якого залежить від розсуду органів публічної адміністрації.

На підставі глибинного аналізу зроблено обґрунтовані висновки щодо якості зазначених законопроектів та доцільності їх удосконалення, а також важливості для громадянського суспільства ухвалення відповідних законодавчих актів у сфері свободи мирних зібрань.

Визначено, що розвиток правової системи має відбуватися в напрямі ухвалення законодавчих актів, у яких чітко окреслюватимуться повноваження органів публічної адміністрації під час організації і проведення мирних зібрань, а також уникнення покладення додаткових обов'язків на суб'єктів, які здійснюють це право.

Ключові слова: право на свободу мирних зібрань, законотворчість, проект закону, законодавче регулювання прав людини та громадянина, дотримання прав і свобод людини, правова визначеність, якість законодавства.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Соціальні явища, як і правові явища, поняття та категорії, проходять випробування часом, що зазвичай окреслюється поняттям історичного та історико-пра-

вового становлення і розвитку. Одним із таких правових понять є право на свободу мирних зібрань, яке належить до прав і свобод людини.

Гене́за права на свободу мирних зібрань від часу проголошення незалежності України відбувається за принципом синусоїдальної хвилі, коли спостерігаються окремі сплески уваги до змісту й особливостей використання, здійснення та реалізації цього права, а також фази спокою, що можуть характеризуватися байдужістю до його місця та ролі в житті людини, суспільства і держави. Водночас ці фази можуть бути різними не лише за інтенсивністю, а й тривалістю.

Попри важливість права на свободу мирних зібрань у демократичному суспільстві, воно не отримало належного як природно-правового наповнення, так і позитивістської форми його регулювання та реалізації.

Науково-теоретичному дослідженню права на свободу мирних зібрань у різних його юридичних аспектах присвятили свої роботи Р. Мельник, М. Савчин, М. Смокович та інші вітчизняні науковці. Не залишилися осторонь і суб'єкти законодавчої ініціативи, які намагалися запропонувати власне бачення правового врегулювання використання, здійснення й обмеження права на свободу мирних зібрань. Водночас важливим аспектом, що містить беззаперечні аргументи до якісного формування норм позитивного права у сфері регулювання здійснення, реалізації, обмеження та відновлення права на свободу мирних зібрань, є рішення національних судів, зокрема Конституційного Суду України. Проте наявна правова доктрина, судові прецеденти та практика законотворчості не вплинули на стан та якість правового регулювання права на свободу мирних зібрань, що зумовлює надмірно великий адміністративний розсуд суб'єктів державної влади. Це може призводити, а іноді і призводить, до необґрунтованого в демократичному суспільстві обмеження цього права, а інколи й до заборони його використання та здійснення. Такий стан справ негативно позначається насамперед на правах і свободах людини, стані демократії в суспільстві, реалізації принципу верховенства права, правовій визначеності та передбачуваності в діяльності органів державної влади.

Отже, на нашу думку, важливим кроком у формуванні якісних та ефективних норм, що забезпечать реалізацію права на свободу мирних зібрань в Україні, є історико-правове дослідження правотворчого процесу, спрямованого на формування нових норм щодо регулювання реалізації цього права, зокрема в період незалежності України.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є дослідження правотворчої прак-

тики та якості проєктів законодавчих актів, спрямованих на створення ефективного регулювання використання, здійснення, реалізації, обмеження, заборони чи поновлення права на свободу мирних зібрань в Україні.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі *завдання*: висвітлити наявний законотворчий досвід урегулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань в Україні; продемонструвати етапи змін у підходах до нормативного регулювання суспільних відносин, що стосуються використання та здійснення цього права; виявити проблемні та дискусійні питання розподілу владних повноважень у сфері забезпечення реалізації права на свободу мирних зібрань; запропонувати правові конструкції та механізми врегулювання використання і здійснення права на свободу мирних зібрань з огляду на утвердження прав і свобод людини, сучасне розуміння змісту цього права та повноваження органів виконавчої влади і місцевого самоврядування щодо створення умов для його реалізації.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Законодавство є ефективним засобом досягнення цілей регулювання поведінки учасників суспільних відносин. Оцінювання законодавчого впливу є важливим інструментом у формуванні якісного нормативного матеріалу, здатного врегулювати суспільні відносини в демократичному суспільстві. Під час дослідження змісту проєктів нормативно-правових актів насамперед застосовуються загальнонаукові методи (системний аналіз, формальна логіка, діалектика) та спеціальні юридичні методи (формально-юридичний, аналіз, порівняльно-історичний, статистичний), які дозволяють системно досліджувати й оцінювати державно-правові явища, виявляти їхню сутність, взаємозв'язки і оцінювати вплив змін на суспільство та право як цілісну систему регулювання відносин у суспільстві.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Конституційний процес, увінчаний ухваленням Верховною Радою України Конституції України, дав поштовх до усвідомлення змісту права на свободу мирних зібрань, окресливши конституційні форми його здійснення: збори, мітинги, походи, демонстрації (Самбор, 2019а). Важливим кроком стало визнання в конституційній нормі права на свободу мирних зібрань, хоча й у дещо урізаній мовно-лінгвістичній правовій формулі – право збиратися мирно.

Детально рефлексуючи навколо питання еволюції правового закріплення права на

свободу мирних зібрань в Україні, можна виокремити такі ключові віхи історії становлення та розвитку цього права: перший етап – з 24 серпня 1991 р. до 28 червня 1996 р., коли було збережено континуїтет правових норм, успадкованих Україною від тоталітарного комуністичного режиму; другий етап – з 28 червня 1996 р. до 19 квітня 2001 р., коли відправною точкою стало ухвалення Конституції України та включення до її змісту ст. 39, що забезпечило пряме застосування конституційної норми для регулювання відповідних суспільних відносин; третій етап – з 19 квітня 2001 р. до 16 січня 2003 р., ключовим елементом якого є Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. № 4-рп/2001 у справі № 1-30/2001 щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 39 Конституції України, а також розвиток наукової доктрини права на свободу мирних зібрань; четвертий етап – з 16 січня 2003 р. по 8 вересня 2016 р., який пов'язаний із черговим етапом правового розвитку розуміння та здійснення права на свободу мирних зібрань, що знайшло своє висвітлення в ухваленні Цивільного кодексу України, який містить ст. 315 щодо здійснення права на свободу мирних зібрань та його цивілістичної складової; п'ятий етап – з 8 вересня 2016 р. до сьогодні, примітним для якого є Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 р. № 6-рп/2016 у справі № 1-13/2016 (Самбор, 2017), котрим було визнано неконституційними низку нормативно-правових актів, насамперед тих, що Україна успадкувала від радянського періоду, і норми яких пов'язані з обмеженнями та перепонами на шляху використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, зумовлених диктаторсько-тоталітарним режимом, що був основою правової системи суспільства на той час.

Натхненний шлях розвитку національної правової системи має бути квінтесенцією правового досвіду, правової дійсності та уявлень про правове майбутнє, що зумовить створення норм права, які забезпечать регулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань не лише сьогодні, а й у майбутньому – через 10, 50, 100 і більше років.

Л. Ярмол (2016) наголошує на необхідності ухвалення спеціального закону України, присвяченого праву на мирні зібрання.

Право на свободу мирних зібрань – чи не єдине право людини та громадянина, закріплене в Конституції України, яке не має свого логічного продовження у відповідному законі (Альонкін, 2021). Більш ліберально цю позицію коментує О. Білаш (2022), стверджуючи,

що ухвалення спеціального закону призведе до надмірного втручання і ризику обмеження свободи.

Вважаємо, що надмірно зарегульована правова площина використання права на свободу мирних зібрань та його здійснення нівелюватиме свободу вибору. Однак чітке регулювання повноважень органів публічної адміністрації щодо забезпечення умов для використання та здійснення права на свободу мирних зібрань усуне можливість використання дискреційних повноважень і адміністративного розсуду, спрямованих на обмеження чи заборону здійснення цього права. Отже, важливо зберегти баланс між свободою здійснення цього права і правовою визначеністю, обмежуючи втручання з боку держави.

Відповідь на питання, чи потрібен окремий закон, норми якого урегульовуватимуть відносини щодо здійснення права на свободу мирних зібрань, визначатимуть права, встановлюватимуть обов'язки та юридичну відповідальність суб'єктів цього права, на наше переконання, слід шукати, спираючись на необхідність забезпечення принципу свободи, який домінує у приватноправовій сфері, де проводяться мирні зібрання. Ухвалення такого законодавчого акта можна розцінювати як обмеження свободи на мирні зібрання, що суперечитиме конституційним нормам прямої дії, міжнародному праву та судовій практиці. Однак обмеження свавілля держави, її інститутів і посадових осіб є необхідним. Це зумовлює необхідність у правовій визначеності повноважень органів влади щодо створення умов безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань. Такий підхід сприятиме утвердженню права на свободу мирних зібрань і формуванню правової доктрини його використання та здійснення (Самбор, 2018а).

Отже, наукова доктрина спонукає суб'єктів законодавчої ініціативи реалізувати свої повноваження щодо ефективного врегулювання суспільних відносин у громадянському суспільстві з урахуванням балансу інтересів особи, суспільства та держави.

Усвідомлюючи досвід власних помилок, пов'язаних із правотворчістю, законотворчістю, праворозумінням і правозастосуванням, як позитивних, так і природно-правових елементів у змісті права на свободу мирних зібрань, а також урахуваючи наявний зарубіжний досвід і, зрештою, власний інтерес українського народу та правової держави до врегулювання цієї проблеми, представники політичних еліт упродовж ХХІ ст. підготували кілька законопроектів.

Відштовхуючись від рекомендацій Конституційного Суду України щодо необхідності законодавчого врегулювання окремих питань використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, зокрема питань завчасного сповіщення, які тривалий час взагалі не були актуальними для вітчизняного законодавця, можна сказати, що нині ми перебуваємо в періоді «антракту» у спробах упорядкувати на законодавчому рівні суспільні відносини з використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

По суті, перша істотна хвиля відродження інтересу до питання права на свободу мирних зібрань бере свій початок із дослідження причинно-наслідкових зв'язків періоду Помаранчевої революції, а також перших утисків цього права стосовно учасників загальнонаціональної акції, спрямованої на утвердження демократичних засад українського суспільства та збереження проєвропейського вектору розвитку української державності.

М. Філоретова (2021) зазначає, що позитивним аспектом діяльності Верховної Ради України є розгляд низки законопроектів у сфері регулювання мирних зібрань, хоча жоден із них не був ухвалений.

Розроблений Проект Закону про порядок організації і проведення мирних заходів спрямований на реалізацію встановленого Конституцією України права збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, демонстрації, пікетування, походи¹. Цей законопроект має багато питань щодо сфери його дії. Зокрема, виключення з його норм значної частини сфери використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, наприклад виборчого процесу, на наш погляд, є некоректним з точки зору правотворчості. Адже таким чином порушуватимуться основоположні принципи правотворчості, а норми розпорошуватимуться, хоча за своїм функціональним змістом їх доречно виключити саме з Виборчого кодексу України (у частині, що стосується порядку використання та здійснення цього права). Кодекс може містити спеціальні норми, що визначатимуть особливості використання та здійснення права на свободу мирних зібрань саме під час виборчого процесу.

¹ Проект Закону про порядок організації і проведення мирних заходів : від 06.05.2008 № 2450 / ініціатор Ю. В. Тимошенко // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2450&skl=7 (дата звернення: 27.09.2025).

Нагадаємо, що право на мирні зібрання є не лише політичним правом, а й засобом для здійснення багатьох інших громадянських, культурних, економічних, політичних та соціальних прав (Бондар, Нікітіна, 2019).

У відповідь на застереження щодо сфери застосування майбутнього закону зауважимо, що Конституційний Суд України вмотивував свою позицію тим, що право на свободу мирних зібрань є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу світогляду і віросповідання, думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання та поширення інформації, а також на вільний розвиток своєї особистості тощо². Отже, орган конституційної юрисдикції підтвердив, що право на мирні зібрання є джерелом права на релігійні зібрання, використання якого є результатом реалізації права на свободу мирних зібрань. Усування зі сфери правового регулювання права на свободу мирних зібрань, що охоплюється нормами Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», суперечить природі прав людини.

Ми впевнені, що розважальні, спортивні й інші заходи, які відбуваються у публічних місцях, є наслідком використання та здійснення саме права на свободу мирних зібрань, і тому виокремлювати їх у самостійну категорію, передаючи ці питання до повноважень органів виконавчої влади, тим самим усуваючи їх зі сфери регулювання відповідного законодавчого акта, є нелогічним.

Ми глибоко переконані, що такий перелік відносин щодо використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, які не врегульовуються нормами Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів, є невинуватим. Спрямовуючи погляди в майбутнє, подібні законопроекти не гарантують правової визначеності, прогнозованості та передбачуваності для учасників правовідносин, що негативно позначатиметься на

² Рішення Конституційного Суду України за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) : від 08.09.2016 № 6-рп/2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16> (дата звернення: 27.09.2025).

ефективності врегулювання таких суспільних відносин.

Намагання сформувавши терміно-словник засвідчило, що він обмежувався поняттями «демонстрація», «збори», «мирний захід», «мітинг», «пікетування», «повідомлення про проведення мирного заходу» та «похід». Примітним є те, що на організатора мирного зібрання хотіли покласти обов'язок вимагати від учасників заходу додержання громадського порядку та безпеки. Вищезазначене яскраво демонструє не створення умов для свободи використання та здійснення досліджуваного права, а саме формування законодавчої системи обов'язків суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, перетворюючи його зі свободи на обов'язок, «закріпачуючи» право перед державними органами й органами місцевого самоврядування. Цілком підтримуємо позицію, сформульовану в ч. 4 ст. 6 Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів, яка визначає, що учасникам мирного заходу забороняється мати вичерпний перелік предметів – зброю або предмети, що можуть бути використані для заподіяння шкоди. Водночас вважаємо, що відсутність зброї – це не мирність, а лише один з її проявів, оскільки мирність за своєю суттю є значно ширшим і глибшим поняттям, яке проникає в соціальні підвалини суспільства, його інститутів, відносин та взаємодій.

Спроби законодавчо окреслити сутність поняття «мирний» у нормах Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів не отримали досконалих обрисів. Мирність слід розглядати як активну поведінку суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, засновану на взаємних поступках і спрямовану на забезпечення здійснення прав, свобод та інтересів не лише учасників зібрання, досягнення мети реалізації права на мирні зібрання, а й прав, свобод та інтересів інших учасників суспільних відносин, зокрема тих, хто не поділяє інтересів суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, а також представників влади (Самбор, 2019а). Мирність як ознака гарантує можливість досягнення компромісу шляхом взаємних поступок суб'єктів здійснення права на мирні зібрання та прихильників інших поглядів (Самбор, 2019б). У зв'язку із цим не слід і неможливо ідентифікувати мирність як ознаку зібрання лише за наявністю зброї в його учасників.

Норми Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів залишили поза увагою актуальні питання об'єкта сповіщення щодо здійснення права на свободу ми-

рних зібрань на території кількох областей. Гадаємо, що законодавець, з одного боку, намагався задовольнити потребу в урегулюванні відповідних суспільних відносин найбільш оптимальним способом для суб'єктів владних повноважень, а з іншого – задовольнити український народ, сформувавши офіційну позитивістську доктрину права на свободу мирних зібрань та його використання, обминаючи гострі кути справді дискусійних та проблемних питань. Однак сучасна правова доктрина прав і свобод людини давно відійшла від суто позитивістських засад і переконала прогресивне людство в тому, що зміст прав і свобод людини належить до природно-правової площини, якою, на жаль, не бажають користуватися ані суб'єкти законодавчої ініціативи, ані суб'єкти правозастосування.

Мало б передбачатися, що мирний захід може бути проведено в будь-якому придатному для цього місці. Водночас пропонувалося встановити заборони проводити мирні заходи поблизу об'єктів підвищеної небезпеки, ідентифікованих такими відповідно до законодавства, поблизу навчальних закладів, лікарень, установ виконання покарань, судів, учиняти дії, що порушують нормальне функціонування цих закладів (блокування проїзду, використання приладів, які є джерелами шуму, тощо) (частини 1 та 2 ст. 9 Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів).

Звертаючись до практики правозастосування, маємо нагадати, що заборона на використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, наприклад поряд із закладами освіти (а це і заклади фахової передвищої освіти, вищої освіти, середньої, дошкільної тощо), негативно впливає на право учасників освітнього процесу, зокрема права та свободи неповнолітніх, які перебувають під особливою правовою охороною національних і міжнародних інститутів, на протест, який закріплений у відповідному галузевому законодавстві та міжнародних нормах права. Отже, ухвалення таких норм неодмінно призвело б до колізії та конкуренції норм, що насамперед негативно позначилося б на реалізації права на свободу мирних зібрань, а у глобальному масштабі – продовжило б негативні тенденції ускладнення відносин із використання та здійснення цього права за участі держави та державних органів, що позначилося б як на внутрішній, так і на зовнішній політиці та сприйнятті України як правової держави.

Натомість у статтях 12 і 13 Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів жодним чином не визначено

питання створення умов для здійснення права на свободу мирних зібрань. Наприклад, взаємодія з комунальними службами, сприяння у підключенні до міських електромереж тощо. У нормах ст. 22 Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів надано вичерпний перелік обставин, за яких може бути обмежено право на проведення мирного заходу.

На наш погляд, під час визначення сфери дії закону, норми якого регулюватимуть відносини з використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, необхідно говорити про приватну і публічну сфери здійснення зазначеного права, а також місце реалізації та здійснення права на свободу мирних зібрань. Вважаємо, що саме такий критерій доречно покласти в основу сфери застосування норм подібного закону. Очевидно, що, збираючи людей у межах домогосподарства, яке перебуває у приватній власності суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань, йому не потрібні ані сповіщення, ані інші особливі умови та заходи, за винятком вжиття заходів із недопущення порушень законності та правопорядку, встановлених іншими законами, наприклад порушень норм Закону України «Про систему громадського здоров'я». Водночас використання та здійснення права на свободу мирних зібрань у публічних місцях, що переслідує публічно-правову мету, доречно врегульовувати саме нормами Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів.

На наше переконання, закон, що регулюватиме суспільні відносини з використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, має містити норми, які врегульовуватимуть комерційні заходи (спортивні змагання, концерти, ярмарки тощо), котрі переслідують не лише задоволення культурних чи інших інтересів учасників таких відносин, а й передбачають отримання прибутку в будь-якій формі (сплата вартості квитків, розміщення додаткових об'єктів громадського харчування тощо), виконання таких публічних обов'язків, як сплата податків та інших обов'язкових платежів.

Не менш важливими є не лише питання завчасного сповіщення, а й чітке визначення часових меж. У 2001 р. Конституційний Суд України чітко висловився про те, що визначення конкретних строків завчасного сповіщення є предметом законодавчого регулювання¹. Однак у Проекті Закону про порядок

організації і проведення мирних заходів це питання не є чітким, оскільки не встановлені відповідні часові межі. Посилання на те, що має бути взятий до уваги час, необхідний для підготовки цих органів та органів внутрішніх справ до забезпечення громадського порядку і безпеки людей під час проведення такого заходу, не відповідає принципу правової визначеності та не вирішує проблему строку завчасного сповіщення. Очевидно, що поняття «правова визначеність» і «правова передбачуваність» мають сформулювати доступне розуміння завчасності сповіщення про використання та намір здійснення права на свободу мирних зібрань. З огляду на вказані елементи принципу верховенства права доречно визначити часовий проміжок завчасного сповіщення. Такий час, на нашу думку, з урахуванням свободи використання та здійснення цього права його носіями, створення умов безперешкодного здійснення цього права та захисту прав, свобод і інтересів як суб'єктів використання та здійснення, так і інших осіб, може бути таким: 1) не менше ніж за дві доби до часу здійснення права на свободу мирних зібрань як загальне правило; 2) не менш ніж за вісім годин для здійснення права на свободу мирних зібрань, що характеризуються спонтанністю або обмеженістю в часі планування.

Конституційне право на свободу мирних зібрань є однією з важливих форм безпосередньої демократії. Конституція України має закріплювати загальне право кожного на мирні зібрання (сьогодні, відповідно до ст. 39 Конституції України, право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації належить тільки громадянам) та визначати його сповіщувальний (повідомлювальний), а не дозвільний характер. Конституційні положення щодо права на свободу мирних зібрань мають знаходити свій розвиток та конкретизацію в законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах на основі таких вихідних категорій діалектики, як загальне та одиничне (Риндюк, Гришко, 2023).

У Проекті Закону про порядок організації і проведення мирних заходів міститься ст. 12

ті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) : від 19.04.2001 № 4-рп/2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01> (дата звернення: 27.09.2025).

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої стат-

«Обов'язки органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування», де зазначено, що такі органи в разі неможливості проведення мирного заходу в місці або в час, зазначені в повідомленні, негайно надсилають організаторам (організатору) повідомлення з обґрунтованою пропозицією про зміну місця або часу його проведення. Переконані, що в такий спосіб органи виконавчої влади та місцевого самоврядування перебирали на себе повноваження судової гілки влади, оскільки до виключних повноважень суду належить вирішення питання про заборону чи обмеження права на свободу мирних зібрань.

Цікаво, що Проект Закону про порядок організації і проведення мирних заходів за час його доопрацювання, зокрема підготовки до повторного другого читання 3 червня 2012 р. (фактично минуло майже чотири роки), зовні кардинально змінився – від назви «Про свободу мирних зібрань» до змісту. Водночас вважаємо, що ідейне та змістовне наповнення цього законопроекту залишалося неналежним, оскільки багато питань він не вирішував.

Щодо Проекту Закону про збори, мітинги, походи і демонстрації¹, то Т. Крупський (2004) зазначив, що ухвалення цього законопроекту в першому читанні – це концептуальна згода з його положеннями. А саме на концептуальному рівні він є неприйнятним для громадськості, суспільства, насамперед саме через значне обмеження прав громадян на вільну демонстрацію своїх поглядів у вигляді масових заходів.

За результатами аналізу Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів формується стале переконання, що він спрямований не стільки на впорядкування свободи здійснення права на мирні зібрання, скільки на створення спеціально дозволеного механізму використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

Чи можливо говорити про те, що після його доопрацювання сформовано ідейно новий Проект Закону про свободу мирних зібрань? Очевидно, що ні. Уведення понять «одночасні мирні зібрання», «контрзібрання» не можна розглядати як кардинальну зміну філософії законодавчого регулювання права на свободу мирних зібрань. Залишається дискусійним положення про організатора мирних зібрань, зо-

крема іноземців та осіб без громадянства. Оскільки вказаний законопроект за своєю сферою дії (ст. 2) поширюється на організацію мирних зібрань, що переслідують політичну мету, зокрема агітаційних заходів, передбачених Виборчим кодексом України, постає необхідність застереження щодо його організаторів.

Не значним, але з огляду на юридичну техніку важливим є формулювання ст. 3 Проекту Закону про свободу мирних зібрань, у змісті якої доречно викладати нормативно-правові акти за їх ієрархією.

Суттєвим і, на нашу думку, вичерпним є перелік місць, де не допускається проведення мирних зібрань (ст. 9 Проекту Закону про свободу мирних зібрань). Однак використання відсылної норми у спеціальному законі є недоцільним і неприпустимим.

Оцінюючи загалом Проект Закону про свободу мирних зібрань, слід наголосити, що він відрізняється вдосконаленням порівняно з першим його варіантом, оскільки є доопрацьованим, однак це не означає, що він є завершеним і, ба більше, досконалим.

Як Проект Закону про порядок організації і проведення мирних заходів, так і доопрацьований його варіант – Проект Закону про свободу мирних зібрань, на наш погляд, не відповідає запитам і вимогам демократичного громадянського суспільства, принципу верховенства права та його складовим, правовій визначеності і передбачуваності, а також спотворює свободу використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Водночас убачається, що норми цих законопроектів можна розглядати як можливість легітимувати державно-владний розсуд щодо створення умов застосування обмежень для використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, щоб такі обмеження чи заборони відповідали принципу «відповідності закону», зміст якого сформований у правозастосовній практиці Європейського суду з прав людини.

Суспільно-політичні події спонукали законодавця знову звернутися до проблематики права на свободу мирних зібрань. Після подій Євромайдану та Революції Гідності суб'єкти законодавчої ініціативи звертаються до питання формування якісного законодавчого поля регулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Саме за вказаних умов було підготовлено Проект Закону про гарантії свободи мирних зібрань².

¹ Проект Закону про збори, мітинги, походи і демонстрації: від 23.03.2004 № 5342-2 / ініціатор Л. Д. Кучма // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5242-2&skl=5 (дата звернення: 27.09.2025).

² Проект Закону про гарантії свободи мирних зібрань : від 07.12.2015 № 3587 / ініціатори Г. М. Немиря, І. С. Луценко, М. Джемільєв та ін. //

Відповідно до преамбули майбутнього Закону він покликаний урегулювати правові заходи реалізації гарантованого Конституцією України права на свободу мирних зібрань. Зауважимо, що сама преамбула Проекту Закону про гарантії свободи мирних зібрань з точки зору юридичної техніки не відповідає змісту Основного Закону, оскільки конституційні норми оперують поняттям «право на мирні зібрання». У зв'язку із цим органічно було б унести відповідні зміни до Конституції України щодо використання терміно-понять. Крім того, ухвалення таких змін отримало б додаткове обґрунтування та схвалення Конституційним Судом України, що підтвердило б якість законодавчих норм у сфері прав і свобод людини.

Проект Закону про гарантії свободи мирних зібрань не розкриває сутності права на свободу мирних зібрань, однак містить легальне визначення поняття «мирне зібрання». Ми переконані, що такий підхід суттєво обмежує розуміння цього поняття, звужуючи його до суто публічно-правової площини, тоді як інші форми зібрань не можуть розглядатися, а отже, і сприйматися як результат використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Це означає, що низка питань, пов'язаних із реалізацією цього права, залишаються поза сферою регулювання норм цього правового акта. Водночас маємо наголосити, що суспільство і законодавець уже давно визначилися, що право на свободу мирних зібрань використовується як у публічно-правовій площині, про що йдеться у Проекті Закону про гарантії свободи мирних зібрань, так і у приватноправовій сфері. Це підтверджується не лише соціальною практикою, а й законотворчістю. Зокрема, при ухваленні Цивільного кодексу України було враховано вказане питання і передбачено ст. 315 «Право на мирні зібрання»¹. У цій нормі також розкриваються такі форми здійснення цього права, як мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо, що відрізняються від конституційних форм здійснення права на свободу мирних зібрань – зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

Не менш цікавим є окреслення сфери дії майбутнього Закону України «Про гарантії

свободи мирних зібрань», а саме те, що в п. 1 ст. 2 його проекту вказується, що він регулює суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням і захистом права на свободу мирних зібрань. Дійсно, подібний підхід до формулювання сфери реалізації цього законодавчого акта є виправданим і логічним, оскільки він відповідає Конституції України та міжнародним нормам у сфері прав і свобод людини. На наше переконання, важливим є усвідомлення того, що цей Закон буде спрямований саме на врегулювання створення умов для використання гарантованої державою можливості людини.

Поряд із цим ч. 2 ст. 2 Проекту Закону про гарантії свободи мирних зібрань фактично переносить умови з Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів, за яких його дія не поширюється на певні сфери суспільних відносин.

Аргументуючи «за» і «проти» вказаних винятків, додамо до вже озвученого під час аналізу Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів, що пункти 5 і 6 ст. 2 Проекту Закону про гарантії свободи мирних зібрань передбачають заходи, які є наслідком здійснення права на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 Конституції України), при цьому здійснення цього права органічно пов'язано із правом на свободу мирних зібрань. Здійснення права на свободу віросповідання у вигляді проведення літургій, інших обрядів тощо можливе лише в межах взаємодії носіїв відповідної релігії, тобто виключно під час здійснення права на свободу мирних зібрань, яке є допоміжним засобом реалізації права на свободу віросповідання.

З огляду на проаналізоване необґрунтовано залишається поза дією норм цього майбутнього закону питання спортивних, видовищних, культурних та інших заходів, зокрема комерційного і некомерційного характеру. Під час урегулювання здійснення права на свободу мирних зібрань у відповідних формах доцільно передбачити надання державних та комунальних послуг за плату (комунальних – прибирання сміття, правоохоронних – фізична охорона учасників тощо).

Зауважимо, що фундаментальним аспектом права на свободу мирних зібрань є мінімальне втручання держави у використання та здійснення цього права. Водночас не можемо ігнорувати той факт, що Проект Закону про гарантії свободи мирних зібрань у розділі II намагається законодавчо відтворити обов'язки суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань, тим самим перетворюючи право на свободу мирних зібрань із негативного

БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57310 (дата звернення: 28.09.2025).

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 27.09.2025).

права на позитивне, здійснення якого повністю залежить від волі держави. Таким чином, відбувається латентний наступ на правовий порядок, відповідно до якого ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а також створюються завуальовані перепони для використання та здійснення цього права.

Крім того, законодавець продовжує використовувати для позначення часового проміжку термін «невідкладно», зокрема під час визначення обов'язків організатора мирного зібрання (п. 1 ч. 3 ст. 5 Проекту Закону про гарантії свободи мирних зібрань). Такий термін неможливо охарактеризувати з огляду на такі складові верховенства права, як правова визначеність і правова передбачуваність.

Недосконалим з точки зору логіки та юридичної техніки є зміст п. 4 ч. 2 ст. 7 Проекту Закону про гарантії свободи мирних зібрань, де йдеться про те, що повідомлення про проведення мирного зібрання подається до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних державних адміністрацій – якщо мирне зібрання заплановано провести на території кількох районів Автономної Республіки Крим. Мабуть, законотворець мав на увазі подачу повідомлення до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних державних адміністрацій, якщо мирне зібрання заплановано провести на території кількох районів Автономної Республіки Крим або на території кількох районів відповідної області. Адже відповідно до Проекту Закону про гарантії свободи мирних зібрань виявляється, що про проведення всіх заходів у межах кількох районів саме Автономної Республіки Крим можна подавати до будь-якої обласної державної адміністрації. А що стосується мирного зібрання на території кількох областей (на кшталт ланцюга злуки між областями), то кого слід повідомляти в такому разі? Питання залишається риторичним. Водночас цей підхід, очевидно, не виправдано усуває з переліку об'єктів сповіщення органи місцевого самоврядування обласного рівня – обласні ради.

Доречно, на нашу думку, надати вичерпний перелік місць, де право на свободу мирних зібрань може бути обмеженим (а не забороненим). Наприклад, території військових частин, прикордонні смуги. Водночас ми переконані, що заборони здійснення права на свободу мирних зібрань поряд із навчальними закладами, установами охорони здоров'я, органами державної влади та місцевого самоврядування не повинні бути, оскільки, наприклад, це прямо суперечитиме правам учасників освітнього

процесу, зокрема здобувачам освіти¹. Безперечно, може бути обмеження в часі здійснення цього права в таких місцях, особливостях форм його використання, використання спеціальних засобів, наприклад гучномовців, для досягнення відповідної мети здійснення права на свободу мирних зібрань.

Не менш цікавим є узгодження термінів і понять, які використовує Проект Закону про гарантії свободи мирних зібрань, із нормами чинного законодавства України. Зазначимо лише окремі приклади: відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 15 Проекту Закону про гарантії свободи мирних зібрань передбачається, що Національна поліція і Національна гвардія України та інші правоохоронні органи відповідно до компетенції забезпечують громадський порядок і безпеку людей під час проведення мирного зібрання. Однак, звернувшись до норм Закону України «Про Національну поліцію» (ст. 2), бачимо, що до її завдань належить надання поліцейських послуг у сфері «забезпечення публічної безпеки і порядку»². Норми ст. 15 Проекту Закону про гарантії свободи мирних зібрань, на наш погляд, необґрунтовано надають Національній поліції широкий адміністративний розсуд під час ухвалення рішень щодо розведення контрзібрань. Постає логічне питання, чи повинна саме Національна поліція ухвалювати такі рішення, чи все ж таки їх виконувати? Глибоко переконані, що ухвалення таких рішень – це пряма прерогатива об'єкта сповіщення, тобто органів місцевого самоврядування чи органів виконавчої влади, а от їх виконання можна віднести до повноважень Національної поліції. Вважаємо, що за таких обставин громадянське суспільство позбувається репресивного нагляду з боку правоохоронного органу.

Безперечно, значна увага до питання правового врегулювання права на свободу мирних зібрань надважлива для суспільства і держави, однак повинна мати постійний характер і

¹ Про фахову передвищу освіту : Закон України від 06.06.2019 № 2745-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19> (дата звернення: 27.09.2025); Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 27.09.2025).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 27.09.2025).

увінчуватися відповідним результатом законопроектної роботи – ухваленням якісного закону, норми якого вирізнятимуться завершеністю, логічністю, визначеністю та передбачуваністю, а головне, відповідатимуть вимогам і запитам громадянського суспільства, принципам утвердження прав і свобод людини, верховенства права.

Недарма, на переконання А. Сахно (2023), перспективи подальших розвідок полягають у виробленні законодавчих передумов для ухвалення спеціального закону, спрямованого на врегулювання суспільних відносин у сфері організації та проведення мирних зібрань. Водночас вважаємо за необхідне зауважити, що якість нормативно-правового акта повинна відповідати запитам суспільства, передбачати свободу використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, а також передбачуваність поведінки та використання повноважень органами публічної адміністрації.

Оскільки метою законотворчості є створення єдиної, внутрішньо узгодженої системи норм, яка регулює суспільні відносини, а у цьому разі – відносини з використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, удосконалення національного законодавства в цій галузі (Самбор, 2018б) передусім слід розпочинати з того, що норми законопроектів доцільно узгодити з конституційними та міжнародними нормами у сфері прав людини, що врегульовують правові питання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Лише після цього ухвалювати вказані законопроекти як закони України.

При цьому слід не забувати про те, що у спосіб реалізації права на мирні зібрання особами та громадянами можуть бути реалізовані інші права і свободи людини та громадянина, а крім цього, наявні форми реалізації зазначеного права характеризуються різноманітністю підходів та можливостей утілення (Морозов, 2024). Отже, законодавче регулювання права на свободу мирних зібрань на засадах верховенства права, дотримання прав і свобод людини та громадянина є вкрай важливим і чутливим питанням сучасних процесів законотворення та важливим елементом правової системи українського громадянського суспільства.

Підтримуємо позицію І. Конєва (2019), який зазначає, що Верховній Раді України необхідно врахувати всебічність розкриття сфери відносин та забезпечення гарантій вільної реалізації права як учасниками зборів, так і особами, які не беруть участі в заході. З огляду на це зазначимо, що якість правової норми

має відповідати правовим очікуванням суспільства, соціальним запитам, а не бути втіленням бажання держави реалізувати власні інтереси, відгороджуючись від суспільства.

ВИСНОВКИ. Детальний аналіз Проекту Закону про гарантії свободи мирних зібрань, Проекту Закону про порядок організації і проведення мирних заходів та Проекту Закону про свободу мирних зібрань дозволяє дійти таких висновків.

1. Без винятку кожен із досліджуваних законопроектів демонструє не свободу використання та здійснення права на мирні зібрання, а більше прагнення держави обмежити її шляхом покладення на тих, хто прагне використати та здійснити право на свободу мирних зібрань, додаткових обов'язків.

2. Ураховуючи те, що зазначені законопроекти в майбутньому мали б регулювати питання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, вони, на жаль, являють собою нормативно-правовий матеріал, який має застосовуватися не до масштабної сфери суспільного буття, а до окремих винятків, оскільки сфера їх дії, виходячи з переліку тих відносин, на які вони не поширюються, вказує на озвучену тезу. Переконані, що із вказаного комплексу суспільних відносин доречно виключити питання, пов'язані зі здійсненням права на свободу мирних зібрань у приватноправовій сфері суспільних відносин, поза публічними місцями тощо.

3. Спираючись на те, що закони не повинні встановлювати додаткові обмеження використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, за винятком тих, що передбачені конституційними нормами, на наше переконання, доречно: а) чітко визначити на законодавчому рівні об'єкти сповіщення – органи місцевого самоврядування в особі відповідних виконавчих органів представницьких органів територіальних громад залежно від сфери поширення повноважень цих органів на відповідні території. Органи виконавчої влади визначити як об'єкти сповіщення за умови здійснення права на свободу мирних зібрань на території кількох територіальних громад або територіях (об'єктах, землях) державної власності, що не входять до сфери управління відповідних територіальних громад. Зазначене усуне альтернативу об'єктів сповіщення та потенційно можливу конкуренцію між ними, що може негативно позначатися на здійсненні права на свободу мирних зібрань; б) держава, взявши на себе зобов'язання із забезпечення публічного порядку та безпеки, не повинна перекладати їх на плечі суб'єктів використання

і здійснення права на свободу мирних зібрань, зокрема забезпечення публічного порядку учасниками заходів, оскільки із цією метою створюються відповідні спеціальні державні органи виконавчої влади.

Усе викладене наштовхує на думку про те, що держава, розробляючи відповідні законопроекти, активно впроваджувала державоцентричну ідею, спрямовану на створення сприятливих умов власної діяльності, а не для безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань у демократичному середовищі громадянського суспільства. З упевненістю можна говорити про те, що досліджувані законопроекти не відповідають ідеї правової держави й утвердження прав і свобод людини, верховенства права. Ми впевнені в тому, що ідею законодавчого врегулювання здійснення права на свободу мирних зібрань слід підтримувати і розвивати, однак такий законодавчий розвиток має відбуватися в напрямі максимального окреслення повноважень органів публічної адміністрації під час використання та здійснення права на свободу мирних зібрань (імперативне визначення повноважень, які такі органи мають реалізовувати з метою

сприяння у здійсненні цього права, створення умов свободи для його реалізації). Установлення додаткових обов'язків для суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, зумовлених його використанням і реалізацією, є неприпустимим. Водночас останнє не стосується конкретизації загальних обов'язків учасників суспільних відносин, зокрема тих, у межах яких використовується та здійснюється право на свободу мирних зібрань.

З огляду на озвучене зазначимо, що потреба в якісному нормативному матеріалі, який урегульовуватиме використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, залишається. Під час розроблення відповідних законодавчих норм завжди слід пам'ятати, що вони ухвалюються в інтересах суспільства, а не держави як окремого його інституту, а тому пріоритет права на свободу мирних зібрань має зберігатися, а його обмеження чи звуження є неприйнятним, насамперед з точки зору Конституції України та її фундаментальних положень для національної системи права, українського народу як джерела влади, кожної окремої людини.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Альонкін О. Мирні зібрання в Україні: забезпечення права. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. № 1. С. 71–80. DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(114\)08](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)08).
2. Білаш О. В. Питання законодавчого врегулювання мирних зібрань в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 71. С. 216–221. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.36>.
3. Бондар М. С., Нікітіна В. М. Реалізація права на мирні зібрання: фактори обмеження і механізми забезпечення законності. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 4. С. 3–13. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2019.4.3-13>.
4. Конєв І. Є. Конституційні засади реалізації права на мирні зібрання в сучасній Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4, ч. 1. С. 45–49. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.10>.
5. Крупський Т. Коментар до проекту Закону України «Про збори, мітинги, походи і демонстрації» (Проект № 5242-2) // Українська Гельсінська спілка з прав людини : сайт. 22.05.2004. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/komentar-do-proektu-zakonu-ukrajiny-pro-zbory-mitynhu-pohody-i-demonstratsiji-proekt-5242-2/> (дата звернення: 27.09.2025).
6. Морозов Є. Є. Організаційно-правові засади дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2024. 16 с.
7. Риндюк В. І., Гришко О. М. Конституційно-правові засади реалізації права на мирні зібрання в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 47–50. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.10>.
8. Самбор М. А. Зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення: затребуваність, об'єктивність, якість (на прикладі Проекту Закону України № 5683). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 20186. № 3 (83). С. 152–163.
9. Самбор М. А. Історіографія права на мирні зібрання у незалежній Україні // Історія державотворчих процесів в Україні та зарубіжних країнах (до 100-річчя утворення Української Народної Республіки) : зб. наук. ст. та тез повідом. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 23 листоп. 2017 р.) / редкол.: А. П. Гетьман (голова), В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв. Харків : Право, 2017. С. 213–218.
10. Самбор М. А. Мирність як обов'язкова ознака права на свободу зібрань. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 20196. № 2. С. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.02.04>.

11. Самбор М. А. Право на мирні зібрання. Прилуки : КП «Прилуцька міська друкарня», 2018а. 420 с.
12. Самбор М. Конституційні форми здійснення права на мирні зібрання: збори, мітинги, походи, демонстрації. *Право України*. 2019а. № 8. С. 255–267. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-08-255>.
13. Сахно А. П. Адміністративно-правове регулювання реалізації права на мирні зібрання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 79, т. 2. С. 104–108. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.15>.
14. Філоретова М. В. Свобода мирних зібрань як об'єкт захисту адміністративними судами : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 251 с.
15. Ярмол Л. В. Право на мирні зібрання: до уточнення загальнотеоретичної характеристики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 331–337.

Надійшла до редакції: 03.10.2025

Прийнята до опублікування: 13.12.2025

REFERENCES

1. Alionkin, O. (2021). Peaceful assemblies in Ukraine: ensuring the right. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 1, 71–80. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(114\)08](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)08).
2. Bilash, O. V. (2022). Legislative regulation issues of peaceful assemblies in Ukraine. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 71, 216–221. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.36>.
3. Bondar, M. S., & Nikitina, V. M. (2019). Implementation of the Right to Peaceful Gatherings: Factors of Restrictive Measures and Ensuring their Legitimacy. *NaUKMA Research Papers. Law*, 4, 3–13. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2019.4.3-13>.
4. Filoretova, M. V. (2021). *Peaceful assembly as an object of administrative courts protection* [Doctor of philosophy dissertation, Taras Shevchenko Kyiv National University].
5. Koniev, I. Ye. (2019). Constitutional principles of the implementation of the right to peaceful assembly in modern Ukraine. *South Ukrainian Law Journal*, 4(1), 45–49. <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.10>.
6. Krupskiy, T. (2004, May 22). *Commentary on the draft Law of Ukraine “On Assemblies, Rallies, Marches and Demonstrations” (Draft No. 5242-2)*. Ukrainian Helsinki Human Rights Union. <https://www.helsinki.org.ua/articles/komentar-do-proektu-zakonu-ukrajiny-pro-zbory-mitynhy-pohody-i-demonstratsiji-proekt-5242-2/>.
7. Morozov, Ye. Ye. (2024). *Organizational and legal principles of observance of human and citizen rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine* [Abstract of candidate dissertation, Zaporizhzhia National University].
8. Ryndiuk, V. I., & Gryshko, O. M. (2023). Constitutional-legal foundations of the implementation of the right to peaceful assemblies in Ukraine. *Scientific Herald of International Humanitarian University*, 63, 47–50. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.10>.
9. Sahno, A. P. (2023). Administrative and legal regulation of the implementation of the right to peaceful assembly under the conditions of martial state. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 79(2), 104–108. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.15>.
10. Sambor, M. (2019a). Constitutional forms of exercising the right to peaceful assembly: rallies, meetings, campaigns, demonstrations. *Law of Ukraine*, 8, 255–267. <https://doi.org/10.33498/louu-2019-08-255>.
11. Sambor, M. A. (2018a). *The Right to Peaceful Assembly*. Prilutsk City Printing House.
12. Sambor, M. A. (2018b). Changes in the Code of Ukraine on Administrative Offenses: Demand, Objectivity, Quality (on the Example of the Draft of the Law of Ukraine No. 5683). *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 3(83), 152–163.
13. Sambor, M. A. (2019b). Peacefulness as a mandatory identification of the right to freedom of assemblies. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, 42–47. <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.02.04>.
14. Sambor, M.A. (2017, November 23). *Historiography of the right to peaceful assembly in independent Ukraine* [Conference presentation abstract]. International scientific conference “History of state-building processes in Ukraine and foreign countries (to the 100th anniversary of the formation of the Ukrainian People’s Republic)”, Kharkiv, Ukraine.
15. Yarmol, L. V. (2016). The right to freedom of peaceful assembly: to clarify the general theoretical characteristics. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 850, 331–337.

Received the editorial office: 3 October 2025

Accepted for publication: 13 December 2025

MYKOLA ANATOLIIOVYCH SAMBOR,

Candidate of Law,

Member is Correspondent of National Ukrainian

Higher Education Academy of Sciences,

The Main Department of the National Police in the Chernihiv Region,

Pryluky District Police Department,

Monitoring Sector;

Pryluky District Council in the Chernihiv Region;

The North-Ukrainian Institute of the Private Joint Stock Company “Higher

Education Institution “The Interregional Academy of Personnel Management”,

Department of Law;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>,

e-mail: nikolas783@ukr.net

LAWMAKING EXPERIENCE IN SHAPING NATIONAL LEGISLATION REGARDING THE RIGHT TO FREEDOM OF PEACEFUL ASSEMBLY

The article examines the issue of legislative activity in the field of legislative regulation of the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly in Ukraine. Public and political opinion has repeatedly emphasised the need for legislative regulation of the obligations of both the subjects exercising this right and public administration bodies when organising and conducting peaceful assemblies. The article analyses quantitative and qualitative indicators of lawmaking, the quality of draft laws, their clarity, comprehensibility and consistency with the current legislation of Ukraine, and their compliance with constitutional norms. The study covers the Draft Law on Guarantees of Freedom of Peaceful Assembly, the Draft Law on the Procedure for Organising and Conducting Peaceful Events, the Draft Law on Freedom of Peaceful Assembly, as well as doctrinal views on lawmaking in the field of regulating the right to freedom of peaceful assembly in Ukraine. It concludes that these draft laws do not ensure the freedom to exercise the right to peaceful assembly, but rather are an attempt by the state to restrict this right by imposing additional obligations on persons wishing to exercise their right. The provisions of these draft laws indicate that they constitute regulatory material that should be applied not to regulate the general sphere of use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly, but to establish specific exceptions to these rules. At the same time, the proposed draft laws do not address a number of important issues, such as notification deadlines, the definition of the subject of notification, the powers of state authorities and local self-government bodies to ensure the unhindered exercise of this right, etc. With these draft laws, the legislator is attempting to legitimise additional obligations for those who enjoy the right to freedom of peaceful assembly, transforming a negative right, which is a guarantee of the exercise of other constitutional rights, into a positive right, the use or exercise of which depends on the discretion of public administration bodies. Based on an in-depth analysis, well-founded conclusions have been made regarding the quality of these draft laws and the advisability of improving them, as well as the importance for civil society of adopting relevant legislation in the field of freedom of peaceful assembly. It has been determined that the development of the legal system should be directed towards the adoption of legislative acts that clearly define the powers of public administration bodies in organising and conducting peaceful assemblies, as well as avoiding the imposition of additional obligations on those exercising this right.

Keywords: *right to freedom of peaceful assembly, lawmaking, draft law, legislative regulation of human and civil rights, respect for human rights and freedoms, legal certainty, quality of legislation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Самбор М. А. Правотворчий досвід формування національного законодавства щодо права на свободу мирних зібрань. *Право і безпека*. 2025. № 4 (99). С. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.03>.

Citation (APA): Sambor, M. A. (2025). Lawmaking Experience in Shaping National Legislation Regarding the Right to Freedom of Peaceful Assembly. *Law and Safety*, 4(99), 29–41. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.03>.

УДК 347.9:004.056

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.04>**ОЛЬГА АНАТОЛІЇВНА ЯВОР,**

доктор юридичних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків),
кафедра цивільно-правової політики,
права інтелектуальної власності та інновацій;

 <https://orcid.org/0000-0002-5461-6498>,
e-mail: yaroslava2527@gmail.com;

ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА КИРИЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0002-8785-0475>,
e-mail: ynatavesher021@gmail.com

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Статтю присвячено розгляду цивільно-правового механізму регулювання інформаційної безпеки та управління ризиками в Україні в контексті європейської інтеграції. Встановлено й охарактеризовано інформаційне суспільство та механізм взаємодії його складових. Зазначено, що інформаційне суспільство є результатом глибинних трансформацій у сферах технологій, економіки та права, які докорінно змінюють характер соціальних і правових відносин. Проаналізовано особливості правового регулювання захисту особи й управління ризиками в цифровому просторі в контексті європейської інтеграції. Досліджено актуальність і проблеми сучасних механізмів забезпечення інформаційної безпеки, зокрема в Україні, наголошено на необхідності гармонізації законодавства з міжнародними стандартами, такими як директиви Європейського Союзу та конвенції Ради Європи. Інформаційну безпеку трактовано як систему правових і технічних заходів для захисту прав та інтересів суб'єктів у цифрових відносинах, з особливим акцентом на відповідальність, відшкодування шкоди та превентивні заходи. Досліджено роль цивільно-правових інструментів у формуванні ефективної системи захисту в умовах сучасних кіберзагроз і глобалізації, що сприяє підвищенню правової культури та правової стійкості українського інформаційного простору.

Зазначено, що сучасне розуміння інформаційної безпеки в контексті цивільного права формується на стику національного законодавства, міжнародних стандартів та доктринальних підходів. Інформаційну безпеку розглянуто не лише як сферу публічного управління, а і як важливий елемент цивільно-правових відносин, що безпосередньо стосується прав фізичних і юридичних осіб. Наведено аргументи щодо необхідності вдосконалення правових механізмів з урахуванням міжнародних стандартів і практики ЄС, зокрема в галузі управління ризиками, договірної та страхової діяльності, що сприятиме підвищенню правової стійкості України. Встановлено, що інформаційна безпека стає важливим об'єктом цивільного права, а її гарантування потребує інтеграції технічних, управлінських і правових інструментів.

Запропоновано доповнити цивільне законодавство та інші нормативно-правові акти щодо цивільно-правового механізму регулювання інформаційної безпеки й управління ризиками в Україні.

Ключові слова: цивільно-правове регулювання, механізми захисту прав, інформаційно-правові відносини, кіберзагрози, міжнародні стандарти кіберзахисту, ризики інформаційної безпеки, юридична відповідальність, Європейська інтеграція.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Інформаційне суспільство є результатом глибинних трансформацій у сферах технологій, економіки та права, які докорінно

змінюють характер соціальних і правових відносин. В Україні, в контексті європейської інтеграції, інтенсивне впровадження цифрових

технологій у всі сфери життя зумовлює необхідність переосмислення правових механізмів захисту особи та суспільства від нових загроз. Однією з найбільш вразливих сфер сучасності стала інформаційна безпека, яка нерозривно пов'язана з ризиками, породженими розвитком інформаційного простору. Тому цивільно-правове осмислення проблем забезпечення інформаційної безпеки та управління ризиками постає вкрай важливим завданням сучасної науки.

Цивільне право традиційно спрямоване на регулювання майнових і особистих немайнових відносин, що виникають між рівноправними суб'єктами. У цифрову епоху ці відносини зазнають якісних змін: з'являються нові об'єкти права (цифрові дані, віртуальні активи, електронні сервіси), нові ризики (несанкціонований доступ, кібератаки, інформаційний саботаж), нові способи відшкодування шкоди (страхування кіберризиків, договірні моделі управління інформаційною безпекою). Отже, виникає потреба в розробленні системи цивільно-правових механізмів, які забезпечуватимуть баланс між свободою інформаційної діяльності та належним рівнем захисту від загроз у контексті європейської інтеграції України, коли формуються нові стандарти цифрової стійкості та правової відповідальності.

Проблематика інформаційної безпеки здебільшого розглядається у площині публічного права – кримінального, адміністративного чи інформаційного. Таке домінування зумовлене тим, що держава виступає основним гарантом безпеки, реагуючи на загрози через інститути примусу та регуляторні механізми. Водночас цивільно-правовий вимір лишається менш дослідженим, хоча саме в його межах формується інструментарій відновлення порушених прав приватних осіб, компенсації матеріальних і немайнових збитків, регулювання договірних відносин у сфері цифрових послуг та запровадження превентивних засобів правового впливу.

Актуальність проблеми посилюється й тим, що інформаційна безпека має транснаціональний характер. Кіберзагрози не знають державних кордонів, що ускладнює механізми притягнення до відповідальності, визначення юрисдикції та застосування національних правових норм. Саме тому в центрі уваги цивілістичної науки опиняється завдання гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами в контексті європейської інтеграції України. Практика Європейського суду з прав людини, Будапештська конвенція про кіберзлочинність, Директива (ЄС) 2022/2555 та інші до-

кументи визначають загальний вектор розвитку правових механізмів кіберзахисту, який необхідно адаптувати до українських реалій.

Особливого значення набули кібератаки на фінансові установи, що тривали протягом 2022–2023 років. Незважаючи на певні матеріальні втрати та дестабілізацію окремих сегментів банківської інфраструктури, швидкість і результативність систем реагування унеможливили критичний колапс. Окрему увагу слід звернути на напади на вебресурси органів державної влади, що супроводжувалися DDoS-атаками і поширенням провокативних повідомлень із метою дестабілізації суспільної свідомості та підриву довіри до державних інституцій.

Такі прояви кібергібридних впливів вимагають не лише технічних заходів реагування, а й належного правового забезпечення. Саме цивільне право здатне запропонувати дієві інструменти відшкодування завданих збитків, визначення меж відповідальності суб'єктів, а також формування правових гарантій безпеки учасників цифрових відносин. Розвиток цих механізмів має ґрунтуватися на поєднанні національної практики з міжнародними стандартами та рекомендаціями, зокрема Європейського Союзу та Ради Європи.

Таким чином, кібергібридні загрози стали характерною ознакою сучасного збройного конфлікту, а їхня інтенсивність і багатоконпонентність засвідчують необхідність формування ефективних правових механізмів протидії. Це зумовлює актуальність дослідження цивільно-правових інструментів забезпечення інформаційної безпеки й управління ризиками в Україні в контексті європейської інтеграції, що має стратегічне значення для захисту національних інтересів, зміцнення правової системи України та формування нової моделі цифрової стійкості держави.

Запропоноване дослідження спрямоване на заповнення наукових та практичних прогалин у вивченні цивільно-правових аспектів забезпечення інформаційної безпеки й управління ризиками. Його результати можуть стати підґрунтям для подальшої кодифікації відповідних правових норм, удосконалення судової практики та розвитку договірних інструментів, що забезпечать ефективний захист прав і свобод особи, а також стабільність функціонування національної правової системи в умовах цифрової епохи.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є з'ясування сутності цивільно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки, визначення їхнього місця в

системі права, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері в контексті євроінтеграційних процесів.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- проаналізувати сучасні підходи до розуміння інформаційної безпеки в контексті цивільного права;
- визначити основні ризики, що виникають в інформаційному просторі, та шляхи їх правового врегулювання;
- дослідити цивільно-правові засоби відшкодування шкоди, завданої кіберінцидентами;
- окреслити правові засади формування системи управління інформаційними ризиками та визначити роль цивільно-правових інструментів у мінімізації їх наслідків;
- обґрунтувати доцільність упровадження нових механізмів договірного та страхового регулювання кіберризиків;
- сформулювати рекомендації щодо адаптації українського законодавства до європейських і міжнародних стандартів у сфері інформаційної безпеки й управління ризиками в умовах євроінтеграції.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. У сучасній юридичній науковій літературі багато уваги приділяється публічно-правовим аспектам інформаційної безпеки – кримінально-правовій відповідальності, адміністративним запобіжним заходам, регуляторним стандартам. Проте приватноправовий (цивільно-правовий) підхід до проблеми є менш розвиненим.

Так, у монографії А. Ю. Нашинець-Наумової (2017) *«Інформаційна безпека: питання правового регулювання»* висвітлюються загальнонаукові та правові підходи, але акцент робиться на державному і регуляторному аспектах. Учена розглядає окремі аспекти інформаційної безпеки, зокрема у площині захисту інсайдерської інформації в корпоративному секторі. Вона приділяє увагу ризикам витоку комерційно важливих відомостей та пропонує загальні підходи до їх правового врегулювання, однак аналіз здебільшого обмежується публічно-правовими заходами, без належного висвітлення потенціалу цивільно-правових механізмів.

Подібна тенденція простежується й у статті С. П. Садковського (2023) *«Деякі аспекти нормативно-правового забезпечення інформаційних технологій в контексті інформаційної безпеки України»*, де вчений систематизує чинні нормативно-правові акти у сфері інформаційних технологій та безпеки. Проте акцент робиться переважно на законодавчо-регуля-

тивних положеннях та їх відповідності міжнародним стандартам, тоді як проблематика застосування цивільно-правових інструментів для захисту прав суб'єктів інформаційних відносин залишається практично поза увагою. Такий підхід демонструє наявність суттєвої наукової прогалини, адже саме приватноправові засоби здатні забезпечити відшкодування шкоди, компенсацію немайнових втрат і превентивний захист у цифровому середовищі. У роботі також здійснено системний аналіз чинних нормативно-правових актів, що регулюють сферу інформаційних технологій та кібербезпеки. Науковець розглядає національні та міжнародні документи, які визначають основні стандарти захисту інформаційних ресурсів, акцентуючи увагу на їх узгодженості із загальнодержавними стратегіями та європейськими підходами. Водночас дослідження зосереджується переважно на нормативно-регуляторному вимірі проблеми, приділяючи недостатньо уваги цивільно-правовим інструментам, що могли б забезпечити ефективний захист прав суб'єктів інформаційних відносин у разі порушення. Зокрема, поза аналізом залишаються питання відшкодування шкоди, договірного врегулювання та страхування кіберризиків. Це свідчить про те, що наявні наукові напрацювання переважно характеризують публічно-правову площину інформаційної безпеки, тоді як приватноправовий аспект лишається недостатньо дослідженим і потребує комплексного осмислення. Ці дослідження окреслюють основу, але не заповнюють прогалину в розробленні цивільно-правового інструментарію.

Дисертація І. І. Недохлебова (2024) ґрунтується на ідеї, що інформаційна безпека є складовою національної безпеки, а її ефективне забезпечення потребує комплексного організаційно-правового механізму. Дисертант доводить необхідність гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, зокрема положеннями Директиви ЄС 2016/1148 (NIS Directive) та Регламенту (ЄС) 2019/881 (Cybersecurity Act). Водночас у роботі значну увагу приділено державному управлінню ризиками у сфері кіберзахисту, створенню системи національного моніторингу загроз і посиленню міжвідомчої координації. Науковець зазначає, що в Україні домінує публічно-правова модель забезпечення інформаційної безпеки, що зосереджується на інституційних і технічних аспектах, залишаючи поза належним регулюванням приватноправові відносини, пов'язані із захистом інформаційних прав суб'єктів.

У контексті нашого дослідження навчально-методичний посібник Б. А. Кормича, О. П. Федотова і Т. В. Аверочкиної (2018) «Правове регулювання інформаційної діяльності» відіграє важливу методологічну роль. У ньому сформовано концептуальне розуміння інформаційних відносин як особливого різновиду цивільних правовідносин, у межах яких реалізуються як майнові, так і немайнові права. Автори виокремлюють інститут інформаційних договорів (ліцензійних, технологічних, конфіденційності, надання інформаційних послуг), наголошуючи на потребі їх цивілістичної уніфікації відповідно до *acquis communautaire* ЄС. Вони аналізують положення законів України «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про електронні документи та електронний документообіг» у взаємозв'язку із Цивільним кодексом України (далі – ЦК України), демонструючи тенденцію переходу від декларативного до договірної забезпечення інформаційної безпеки.

Дисертаційне дослідження І. М. Дороніна (2020) є однією з найбільш системних спроб осмислення правової природи національної безпеки в умовах цифрової трансформації суспільства. У центрі наукового пошуку науковця – формування комплексної моделі правового регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері національної безпеки, з урахуванням інформаційних, технологічних і глобалізаційних чинників. Робота виконана на межі конституційного, адміністративного й інформаційного права, проте її висновки мають значну цінність і для цивілістичної доктрини, особливо в частині гарантування прав особи та управління ризиками в цифровому середовищі.

Дослідник розглядає національну безпеку як поліцентричну систему, в межах якої інформаційна безпека виступає не лише як технічна чи організаційна категорія, а і як правова цінність, безпосередньо пов'язана з реалізацією конституційних прав людини – права на інформацію, приватність, гідність і безпеку. Відповідно, одним із ключових висновків дослідника є теза про те, що в сучасну інформаційну епоху гарантії національної безпеки повинні ґрунтуватися на поєднанні публічно-правових і приватноправових засобів регулювання, де держава виконує роль координатора, а не монополіста безпеки.

Значну увагу приділено аналізу нормативно-правових актів, зокрема Конституції України, законам України «Про основи національної безпеки України» (2003) та «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»

(2017), а також міжнародних документів – Стратегії кібербезпеки ЄС, Будапештської конвенції про кіберзлочинність (2001), Регламенту (ЄС) 2016/679 (GDPR) і Директиви ЄС 2016/1148. Дослідник доводить, що українська модель безпеки ще не досягла узгодженості з європейськими підходами насамперед через фрагментарність законодавства та слабкість механізмів цивільно-правового захисту.

У теоретичному плані І. М. Доронін уводить поняття правової екосистеми національної безпеки, в якій взаємодіють державні інституції, приватні оператори критичної інфраструктури, громадянське суспільство й індивіди як носії інформаційних прав. Така екосистема передбачає управління ризиками не лише через адміністративні приписи, а й через договірні та деліктні конструкції, властиві цивільному праву: страхування кіберризиків, відшкодування шкоди, завданої витоком персональних даних, та превентивні угоди про конфіденційність. Учений акцентує, що в цифрову добу держава вже не може забезпечити повний контроль над інформаційним простором, а тому мусить створювати умови для саморегулювання і розподілу відповідальності між суб'єктами правовідносин.

Важливим внеском науковця є спроба осмислити інформаційні ризики як правову категорію. Він пропонує визначати їх як імовірність завдання шкоди об'єктам національної безпеки внаслідок протиправного використання інформаційних технологій. Дослідник наголошує на потребі нормативного закріплення принципів управління ризиками, зокрема принципів пропорційності, обґрунтованості та превентивності, які мають бути інтегровані в цивільно-правові відносини. Це положення узгоджується з європейськими підходами, закріпленими в Регламенті (ЄС) 2016/679 і Директиві (ЄС) 2022/2555, що підкреслює євроінтеграційний вектор дослідження.

Із точки зору методології І. М. Доронін застосовує системно-структурний і аксіологічний підходи, доводячи, що безпека – це не лише стан захищеності, а і процес постійного балансування прав і обов'язків у цифровому суспільстві. Його аргументація логічно веде до висновку про необхідність цивілізаційного оновлення правових гарантій – від домінування державного контролю до партнерської моделі співвідповідальності суб'єктів.

Для теми нашого дослідження робота І. М. Дороніна є особливо цінною, оскільки формує міст між національною безпекою та приватним правом. Хоча дисертація переважно зосереджена на публічно-правових інструментах,

у ній чітко простежується тенденція до визнання приватного сектору ключовим учасником системи кіберзахисту. Це відкриває простір для подальшого розвитку цивільно-правової доктрини безпеки, в межах якої правовий ризик розглядається як предмет управління, а не лише як наслідок порушення.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що дисертація І. М. Дороніна створює ґрунтовну теоретико-правову основу для побудови сучасної системи інформаційної безпеки, орієнтованої на людиноцентризм, партнерство держави і бізнесу, дотримання європейських стандартів ризик-менеджменту та правового захисту особи. Її положення цілком можуть бути використані як методологічна база для формування цивільно-правових гарантій безпеки в інформаційному просторі та подальшої імплементації концепції «цифрового обмежувального припису» або «договірного забезпечення безпеки» в українське право.

У сучасній зарубіжній науковій доктрині поширеним є підхід, згідно з яким приватна інформація та персональні дані визнаються об'єктами цивільно-правової охорони. Такий підхід ґрунтується на розумінні інформації як нематеріального блага, що має самостійну цінність для особи та може виступати підставою для виникнення цивільних правовідносин. У наукових роботах акцентується на тому, що включення персональних даних до сфери цивільно-правового захисту забезпечує більш гнучкі механізми відновлення порушених прав, зокрема через відшкодування матеріальної та немайнової шкоди, застосування превентивних заходів і договірних конструкцій у сфері обігу інформації.

У статті Ц. Сю (2025) «Дослідження цивільно-правового захисту приватної інформації» здійснено порівняльний аналіз підходів різних правових систем до закріплення права на приватну інформацію в цивільних кодексах різних держав. Наголошується, що в низці країн приватна інформація визнається окремим об'єктом цивільних прав, що зумовлює можливість застосування специфічних механізмів її захисту. Серед таких механізмів виокремлюють право вимагати припинення неправомірного використання інформації, відшкодування шкоди, завданої внаслідок її незаконного поширення, а також право на компенсацію моральних втрат. Аналізуючи нормативні моделі, дослідник підкреслює значення уніфікації підходів у цій сфері та необхідність узгодження національних положень із міжнародними стандартами, що сприятиме підвищенню ефективності цивільно-правового захисту особи в

цифровому середовищі. Ця робота дає корисні концептуальні підвалини для формування цивільно-правового підходу до кіберризиків, особливо щодо шкоди, конфіденційності та прав особи.

Деякі дослідники акцентують увагу на необхідності інтеграції кіберправа із традиційними інститутами приватного права. Зокрема, у статті У. Абдурахмана (2023) «Взаємозв'язок кіберзаконодавства із цивільним правом: теоретичні та практичні дослідження» обґрунтовується, що норми, спрямовані на регламентацію відносин у сфері кібербезпеки, не можуть функціонувати ізольовано від цивільного права, оскільки більшість кіберінцидентів безпосередньо зачіпають майнові та особисті немайнові права осіб. Науковець аналізує як теоретичні засади, так і практичні аспекти взаємозв'язку, наголошуючи, що ефективний захист прав в інформаційному просторі вимагає гармонізації спеціального законодавства про кібербезпеку з положеннями цивільного законодавства щодо відшкодування шкоди, укладення договорів та забезпечення відповідальності за невиконання зобов'язань. Таким чином, ми бачимо важливість комплексного підходу, в якому кіберправо розглядається не як самостійна, а як інтегрована із цивільним правом сфера, здатна забезпечити дієвий механізм захисту прав учасників інформаційних відносин.

У статті П. К. Єнг, М. А. Фаузі, Л. Сун і Б. Ян (2022) «Оцінка правових аспектів вимог до інформаційної безпеки в галузі охорони здоров'я у трьох країнах: огляд обсягу та розробка концептуальної основи» аналізуються вимоги безпеки у сфері охорони здоров'я, але підходи можуть бути екстрапольовані на інші галузі.

У своєму дослідженні С. Парк (2019) робить висновок, що законодавство у сфері інформаційної безпеки нерідко виявляється малоефективним через слабку імплементацію та недостатнє застосування встановлених нормативів. Дослідник наголошує, що формальне ухвалення законів не гарантує їх реальної дії у правозастосовній практиці: відсутність дієвих механізмів контролю, низький рівень правосвідомості суб'єктів і брак ефективних процедур притягнення до відповідальності нівелюють потенціал навіть добре виписаних норм. Така ситуація призводить до того, що інформаційна безпека лишається вразливою сферою, де права учасників цифрових відносин захищаються лише частково. Він доходить висновку, що для забезпечення належного рівня захисту необхідно поєднувати нормативне регулювання з розбудовою інституційної

спроможності та створенням цивільно-правових інструментів, здатних компенсувати шкоду, завдану кіберінцидентами. Зауваження науковця щодо неефективності законодавства через слабе застосування нормативів є релевантними і для України.

Попри наявність базових законів – законів України «Про інформацію»¹, «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»², а також низки підзаконних актів, спрямованих на регламентацію діяльності у сфері захисту інформаційних систем, їх практична реалізація наштовхується на низку проблем.

По-перше, відсутні чітко визначені механізми цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану кіберінцидентами: більшість норм мають декларативний характер і зосереджуються на організаційних заходах.

По-друге, брак узгодженості між загальними положеннями ЦК України та спеціальними нормами у сфері кібербезпеки призводить до колізій у судовій практиці, зокрема щодо відшкодування немайнової шкоди чи визначення меж відповідальності провайдерів цифрових послуг.

По-третє, низький рівень правової культури користувачів і суб'єктів господарювання зменшує ефективність навіть тих механізмів, які формально існують.

У результаті законодавство України у сфері інформаційної безпеки нині має радше превентивно-декларативний характер, ніж компенсаторно-правозастосовний. Саме тому в українських реаліях особливо актуальною є імплементація європейських стандартів, зокрема положень Директиви (ЄС) 2022/2555 (NIS2 Directive), що передбачає не лише обов'язки операторів критичної інфраструктури, а й чіткі механізми цивільно-правової відповідальності³. Поєднання таких норм із

модернізованими положеннями ЦК України (про страхування кіберризиків, договірні зобов'язання у сфері кіберзахисту, компенсацію матеріальної та моральної шкоди від кіберінцидентів) дозволить зробити інформаційне право в Україні справді дієвим, а не лише формально закріпленим. Розглянуті вище наукові праці допомагають зрозуміти складнощі інтеграції цифрових стандартів і цивільно-правових норм.

Деякі дослідження зосереджені на вивченні галузевої специфіки інформаційної безпеки, де питання захисту інформаційних відносин набуває особливого значення. Так, у статті І. В. Поліщука (2020) «Особливості правового регулювання інформаційної безпеки в цивільній авіації України» проведено аналіз чинних нормативно-правових актів, що регулюють безпеку інформаційних систем у сфері авіаційної діяльності. Дослідник обґрунтовує, що авіаційна галузь є надзвичайно вразливою до інформаційних загроз, оскільки стабільність функціонування повітряного транспорту прямо залежить від безперервності і захищеності інформаційних потоків. Наголошується на потребі в розробленні спеціалізованих галузевих норм, які б ураховували специфіку авіаційних перевезень, високі стандарти міжнародної авіаційної безпеки, а також інтеграцію з європейськими та міжнародними вимогами. На думку науковця, лише поєднання загальних принципів інформаційного права з галузевими стандартами дозволить створити дієву систему захисту інформаційних відносин у сфері цивільної авіації, що забезпечить як безпеку пасажирів, так і стабільність транспортної інфраструктури держави.

У статті Н. В. Сугоняко (2019) «Інформаційна безпека в інформаційній діяльності суду» розглядаються доктринальні підходи до забезпечення захищеності інформаційних систем у сфері правосуддя. Учена наголошує, що сучасні судові установи функціонують в інформаційному просторі, який потребує надійного правового і технічного регулювання, адже вразливість інформаційних ресурсів суду може підірвати принципи доступності правосуддя, конфіденційності даних та довіри громадян до судової влади. У статті акцентовано, що ключовим завданням є створення правових механізмів, які б унеможливили несанкціонований доступ до матеріалів справ, забезпечували захист персональних даних

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 28.09.2025).

² Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 28.09.2025).

³ Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU)

2016/1148 (NIS2 Directive) // EUR-Lex : сайт. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj> (дата звернення: 28.09.2025).

учасників процесу та гарантували стабільність роботи електронних судових систем. Науковиця наголошує на необхідності узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами, а також розроблення внутрішньогалузевих нормативних актів, які б ураховували специфіку судочинства. Таким чином, дослідження показує, що інформаційна безпека в судовій діяльності є не лише технічним, а й фундаментальним правовим інститутом, який має забезпечувати реалізацію конституційних гарантій на справедливий суд. У статті А. Ю. Нашинець-Наумової (2013) розглядається двосторонній підхід – як до інформації на об'єктах, так і до інформаційних систем, що передають дані. Ці дослідження демонструють, що в окремих секторах уже існує спроба глибшого правового осмислення, але майже завжди в межах галузі, а не загального цивільно-правового підходу.

У статті К. Дель-Реал, Е. Буссер і Б. Берг (2025) «Систематичний огляд літератури з питань безпеки та конфіденційності за принципами, нормами та стратегіями проектування цифрових технологій» розглядаються принципи «безпеки за замовчуванням» (*security by design*) і «конфіденційності за замовчуванням» (*privacy by design*) у цифрових системах, що мають пряме відношення до управління ризиками. У міжнародному контексті робота Ф. Контіні й А. Корделли (2017) «Право та технології в цивільному судочинстві» показує, як технології впливають на судовий процес, що також ставить питання про взаємозв'язок технічних систем і правового регулювання. Такі підходи важливі для методологічної бази у процесі формулювання власних моделей цивільно-правового захисту.

Українські дослідження частіше обмежуються нормативно-правовим аналізом і публічно-правовими аспектами, тоді як конкретні механізми компенсації шкоди, договірного захисту або страхування кіберризиків розкриті фрагментарно. Більшість робіт присвячені або праву, або кібербезпеці, але не об'єднують правові, технічні й економічні підходи. Це створює розрив між теорією цивільного права та практикою кіберзахисту. Лише деякі праці аналізують іноземні моделі захисту інформації (особливо в Китаї або країнах, де вже існує цивільно-правовий захист приватної інформації). Це обмежує можливості адаптації успішного досвіду. У багатьох працях використовують різні дефініції інформаційної безпеки, цифрових активів або кіберризиків, що ускладнює їх порівняння та синтез. Тому вкрай необхідне формування єдиного понятійного

апарату для цивільно-правового контексту. У літературі рідко можна зустріти аналіз таких осіб, як провайдер, оператор, користувач, адміністратор, а також критерії, які визначають відповідність їхніх дій.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічну основу статті становить комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних і міждисциплінарних методів, які в сукупності забезпечують цілісність аналізу проблематики інформаційної безпеки, її цивільно-правового забезпечення та розвитку в контексті євроінтеграційних процесів України.

Діалектичний метод використано для з'ясування сутності категорії «інформаційна безпека» в розвитку та взаємозв'язку із цивільно-правовими інститутами. Він надав змогу виявити трансформацію правового регулювання під впливом цифровізації, глобалізації та євроінтеграції України в єдиний європейський правовий простір.

Аналіз і синтез застосовувалися для дослідження структури ризиків, виокремлення їхніх цивільно-правових аспектів і визначення напрямів гармонізації з європейськими підходами до управління інформаційними ризиками.

Індукція та дедукція сприяли формулюванню висновків щодо загальних закономірностей розвитку правових механізмів кіберзахисту на основі конкретних прикладів національної, європейської та міжнародної практики.

Системний підхід дозволив розглядати інформаційну безпеку як багаторівневий феномен, що поєднує технічний, правовий, економічний і соціальний виміри в умовах євроінтеграційного розвитку правової системи України.

Формально-юридичний метод використано для аналізу положень ЦК України, Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», а також міжнародних актів – Будапештської конвенції про кіберзлочинність, Директиви (ЄС) 2022/2555 та інших документів, що формують основу євроінтеграційного правового простору у сфері інформаційної безпеки.

Порівняльно-правовий метод надав змогу зіставити підходи до врегулювання цивільно-правових аспектів кіберризиків, договорів у сфері інформаційних послуг і страхування кіберзагроз в Україні та країнах Європейського Союзу, що має важливе значення для адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* ЄС.

Метод правового моделювання застосовано для формулювання пропозицій щодо вдосконалення цивільно-правових механізмів

управління ризиками й адаптації законодавства України до європейських стандартів у межах євроінтеграційного курсу держави.

Оскільки предмет дослідження перебуває на стику права, інформаційних технологій і кібербезпеки, використовувався комплексний міжгалузевий аналіз, який дозволив інтегрувати знання з комп'ютерних наук (класифікація кіберризиків, специфіка атак), економіки (оцінка вартості збитків, страхування ризиків) і соціології (вплив інформаційних атак на суспільну довіру та правосвідомість). Застосування міждисциплінарного підходу надало можливість виявити тенденції формування правових засад інформаційної безпеки України в європейському правовому контексті.

Емпіричну базу дослідження становлять:

- законодавство України;
- міжнародні акти у сфері кібербезпеки – Будапештська конвенція про кіберзлочинність, документи Ради Європи, ЄС і НАТО;
- рішення Європейського суду з прав людини (зокрема у справах *Delfi AS v. Estonia, K.U. v. Finland*), що висвітлюють європейські стандарти захисту інформаційних прав і сприяють реалізації євроінтеграційного курсу України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Сучасне розуміння інформаційної безпеки в контексті цивільного права формується на стику національного законодавства, міжнародних стандартів і доктринальних підходів. В Україні в умовах євроінтеграції та наближення до *acquis communautaire* ЄС, а також у правовій доктрині інформаційна безпека розглядається не лише як категорія публічного права, що забезпечується державою через адміністративні і кримінально-правові інструменти, а й як елемент цивільно-правових відносин, безпосередньо пов'язаний із реалізацією та захистом суб'єктивних прав фізичних і юридичних осіб.

Таким чином, сучасні підходи до розуміння інформаційної безпеки в цивільному праві відходять від її виключно технічного чи кримінально-правового трактування і фокусуються на забезпеченні балансу між інтересами держави, бізнесу та особи. Інформаційна безпека стає об'єктом цивільних правовідносин, а її ефективний захист потребує вдосконалення національного законодавства шляхом закріплення спеціальних цивільно-правових механізмів, гармонізованих з європейськими стандартами та практикою.

Правовою основою забезпечення кібербезпеки України є: Конституція України, закони України «Про основи національної безпеки України» та «Про основні засади забезпечення

кібербезпеки України» (засади внутрішньої і зовнішньої політики, електронних комунікацій, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом), Будапештська конвенція про кіберзлочинність 2001 року¹, інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що ухвалюються на виконання законів України. Зазначена система джерел розвивається з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань України та потреби наближення до права ЄС.

Відповідно до Закону України «Про інформацію» інформаційна безпека трактується як стан захищеності інформації та інформаційних ресурсів від неправомірного впливу, що гарантує дотримання прав особи та суспільства на доступ, використання, поширення та збереження інформації². Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» закріплює засади формування національної системи кіберзахисту та визначає її суб'єктів, серед яких є і приватні юридичні особи, що діють як оператори критичної інфраструктури³. Це свідчить про розширення цивільно-правового виміру інформаційної безпеки, оскільки на суб'єктів приватного права покладаються конкретні обов'язки із захисту даних та управління ризиками, узгоджені з підходами ЄС.

Згідно з положеннями ЦК України (статті 15, 16, 23, 1166) особа має право на захист своїх особистих немайнових і майнових прав у разі їх порушення, зокрема шляхом поширення неправдивої інформації, незаконного доступу до персональних даних або блокування цифрових ресурсів⁴. Таким чином, інформаційна безпека є

¹ Конвенція про кіберзлочинність : від 23.11.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 28.09.2025).

² Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 28.09.2025).

³ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 28.09.2025).

⁴ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-IV>

об'єктом цивільно-правового захисту, а її порушення є підставою для застосування відшкодування шкоди та інших способів цивільно-правового захисту.

Будапештська конвенція про кіберзлочинність та Директива (ЄС) 2022/2555 підкреслюють важливість поєднання державного та приватного компонентів безпеки. Вони зобов'язують держав-учасниць упроваджувати не лише кримінально-правові механізми боротьби з кіберзлочинами, а й ефективні процедури відшкодування шкоди, завданої порушенням інформаційної безпеки. У цьому аспекті особливого значення набуває розвиток договірних інструментів у сфері цифрових послуг, а також інституту страхування кіберризиків, що є превентивним засобом управління ризиками в цивільно-правовій площині відповідно до євроінтеграційного курсу України.

В Україні об'єктами кіберзахисту є:

1) інформаційні, електронні комунікаційні та інформаційно-комунікаційні системи всіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні ресурси та/або які використовуються в інтересах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військових формувань, утворених відповідно до закону;

2) об'єкти критичної інформаційної інфраструктури;

3) інформаційні, електронні комунікаційні й інформаційно-комунікаційні системи, які використовуються для задоволення суспільних потреб та/або реалізації правовідносин у сферах електронного врядування, електронних державних послуг, електронної комерції, електронного документообігу¹.

Одним із ключових напрямів забезпечення функціонування національної системи кібербезпеки є запровадження нормативно-правового регулювання у сфері кібербезпеки та кіберзахисту з урахуванням ризик-орієнтованого підходу, чіткого розподілу ролей, завдань, функцій і відповідальності серед публічного сектору, операторів критичної інфраструктури, а також власників чи розпорядників об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Важливою є також гармонізація із практиками і стандартами Європейського Союзу та НАТО.

gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 28.09.2025).

¹ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 28.09.2025).

Європейський Союз також переживає серйозні кіберзагрози, що підтверджується численними випадками кібератак. За даними звіту Федерального кримінального поліцейського управління Німеччини, у 2024 році в Німеччині було зареєстровано 131 391 випадок кіберзлочинів, а ще 201 877 інцидентів були здійснені з-за кордону або з невстановлених локацій. Переважна більшість атак на німецькі об'єкти, як зазначають у звіті, мала проросійське або антиізраїльське забарвлення, зокрема цілями були державні установи. Програми-вимагачі стали однією з найбільших загроз: у 2024 році 950 компаній і організацій повідомили про подібні інциденти. Німецька цифрова асоціація Bitkom підрахувала, що шкода, завдана кібератаками, досягла 178,6 млрд євро (203,87 млрд дол. США) – на 30,4 млрд євро більше, ніж у попередньому році (Гурін, 2025). Ці цифри підкреслюють необхідність Україні орієнтуватися на досвід ЄС у питаннях кіберстійкості та управління інцидентами.

У сфері кібербезпеки існує низка міжнародних стандартів, які визначають вимоги до захисту інформаційних систем, управління ризиками та забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності даних:

– BS 7799-1:1999 «Управління інформаційною безпекою» (базовий британський стандарт) – містить коди практики управління інформаційною безпекою та управління ризиками²;

– NIST Cybersecurity Framework – рамковий документ Національного інституту стандартів і технологій США, який визначає п'ять основних функцій: ідентифікація, захист, виявлення, реагування та відновлення; використовується для управління кіберризиками³.

Застосування цих стандартів посилює стійкість організацій до кіберзагроз і підвищує довіру користувачів та партнерів.

Основними правовими актами, що регулюють кібербезпеку в Європейському Союзі, є, зокрема, Регламент (ЄС) 2019/881⁴ та Директива

² BS 7799-1:1999. Information security management. Part 1: Code of practice for information security management. London : BSI, 1999. 52 p.

³ Framework for Improving Critical Infrastructure Cybersecurity. Version 1.1. April 16, 2018. DOI: <https://doi.org/10.6028/NIST.CSWP.04162018>.

⁴ Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA (the European Union Agency for Cybersecurity) and on information and communications technology cybersecurity certification and repealing

(ЄС) 2022/2555 (NIS2 Directive)¹. Одним із важливих нововведень є створення єдиного механізму управління інцидентами. Згідно з положеннями Директиви (ЄС) 2022/2555 держави-члени повинні запровадити чітку структуру відповідальних органів, таких як компетентні національні органи та комп'ютерні групи реагування на інциденти безпеки (*Computer Security Incident Response Team*). Взаємодія ЄС з іншими регіональними ініціативами демонструє прагнення до створення глобальної системи кібербезпеки. Співпраця з Асоціацією держав Південно-Східної Азії, НАТО, Організацією американських держав та Африканським Союзом дозволяє обмінюватися кращими практиками та підвищувати рівень готовності до кіберзагроз (Зінченко, 2024). Для України це є важливими орієнтирами в межах євроінтеграційної траєкторії.

Для координації та підвищення ефективності заходів у сфері кіберзахисту на рівні Європейського Союзу функціонує Європейське агентство з кібербезпеки (*European Union Agency for Cybersecurity*, далі – ENISA), діяльність якого спрямована на розроблення стандартів, проведення спеціалізованих навчань і сприяння у впровадженні нормативних актів, зокрема Директиви (ЄС) 2016/1148 та Директиви (ЄС) 2022/2555. Інституційна роль ENISA полягає не лише у формуванні загальноєвропейських стандартів кіберстійкості, але й у створенні умов для гармонізації національних систем реагування на кіберзагрози держав – членів ЄС².

В Україні національна система реагування на кіберінциденти охоплює низку інституційних суб'єктів, що взаємодіють у межах єдиної архітектури кібербезпеки. Ключове місце серед них посідає CERT-UA – національна команда реагування на комп'ютерні інциденти, створена на підставі Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки Украї-

ни». Вона координує заходи з виявлення, запобігання та усунення наслідків кібератак. Важливу роль також відіграють галузеві та регіональні команди реагування на комп'ютерні інциденти, діяльність яких визначається відповідними підзаконними актами і відомчими нормативними документами. До системи державних органів, що протидіють кіберзагрозам, залучаються Національна поліція України та Служба безпеки України. Їхня компетенція у сфері інформаційної безпеки регламентується законами України «Про Національну поліцію»³ та «Про Службу безпеки України»⁴. Окрім цього, у структурі національної кібербезпеки діють приватні команди реагування, що забезпечують захист корпоративних інформаційних систем і взаємодіють із державними інституціями в разі масштабних інцидентів, що відповідає підходам, закріпленим у Стратегії кібербезпеки України⁵.

Вищий рівень стратегічної координації забезпечує Національний координаційний центр кібербезпеки при Раді національної безпеки і оборони України, який визначає пріоритети державної політики у сфері кіберзахисту, координує діяльність суб'єктів сектору безпеки та оборони і забезпечує узгодженість заходів із міжнародними партнерами.

Таким чином, національна модель кібербезпеки України функціонує як багаторівнева система, що інтегрує діяльність державних органів, галузевих структур та приватних інституцій, забезпечуючи комплексний підхід до протидії кіберзагрозам і поступово наближаючи її до європейських практик, визначених, зокрема, у Директиві (ЄС) 2022/2555. Відповідні засади закріплено в Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України».

Regulation (EU) No 526/2013 (Cybersecurity Act) // EUR-Lex : сайт. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2019/881/oj> (дата звернення: 28.09.2025).

¹ Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS2 Directive) // EUR-Lex : сайт. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj> (дата звернення: 28.09.2025).

² What we do // European Union Agency for Cybersecurity : офіц. сайт. URL: <https://www.enisa.europa.eu/about-enisa/what-we-do> (дата звернення: 28.09.2025).

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 28.09.2025).

⁴ Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 28.09.2025).

⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021> (дата звернення: 28.09.2025).

У науковій літературі наголошується, що ефективність управління ризиками у сфері кібербезпеки значною мірою залежить від використання системних методологій. Так, П. Г. Сидоркін, С. О. Горліченко, В. С. Некоз і М. В. Шилан (2023) зазначають, що ключовим елементом аналізу й управління ризиками відповідно до моделі «Контрольні цілі для інформаційних та суміжних технологій» (*Control Objectives for Information and Related Technology*, далі – COBIT) є формування ризикових сценаріїв. Для кожного такого сценарію визначається його належність до певного типу ризику: стратегічні ризики, що стосуються втрачених можливостей використання інформаційних технологій для розвитку та підвищення ефективності діяльності організації; проєктні ризики, пов'язані зі впливом інформаційних технологій на створення чи модернізацію внутрішніх процесів; ризики управління інформаційними технологіями та надання IT-сервісів, які охоплюють проблеми забезпечення їх доступності, стабільності та якості. Імплементація таких рамок корелює з європейською практикою управління кіберризиками.

Кожен ризиковий сценарій у межах зазначеного підходу включає кілька ключових характеристик: джерело загрози (внутрішнє чи зовнішнє), її тип (зловмисна дія, техногенна чи природна подія, помилка), опис події (несанкціонований доступ, знищення або зміна даних, розкриття інформації, крадіжка), перелік активів організації, на які може впливати загроза (персонал, бізнес-процеси, IT-інфраструктура), а також часові межі події. Подальший аналіз передбачає оцінювання відповідності виявлених ризиків до ризик-апетиту організації та ухвалення одного з рішень: уникнення ризику, його прийняття, передачі (через договори або страхування) чи зниження за допомогою превентивних заходів.

Таким чином, упровадження ризик-орієнтованого підходу, заснованого на міжнародних моделях, таких як COBIT, дозволяє інтегрувати технічні й управлінські рішення у правові механізми забезпечення кібербезпеки. Це сприяє формуванню більш гнучкої та адаптивної системи цивільно-правового захисту, здатної адекватно реагувати на сучасні цифрові виклики.

Інформаційна безпека у країнах Європи стикається з низкою суттєвих викликів, одним з яких є недостатня узгодженість політик на рівні Європейського Союзу. Це ускладнює ефективну співпрацю між державними органами та приватним сектором і створює перепони для впровадження загальноєвропей-

ських стандартів захисту критичної інформаційної інфраструктури. Серед основних кіберзагроз у європейських країнах – організована кіберзлочинність, включаючи шахрайські дії, цілеспрямовані хакерські атаки, поширення забороненого контенту, а також масовані DDoS-атаки, що призводять до збою роботи електронних комунікаційних систем¹. Особливу увагу в Європі приділяють захисту персональних даних відповідно до вимог Регламенту (ЄС) 2016/679² та інших директив ЄС.

Проте рівень розвитку інфраструктури кібербезпеки та здатність до оперативного реагування значно варіюються серед країн-членів, що підкреслює необхідність посилення міждержавної координації.

Забезпечення інформаційної безпеки в Європі є багаторівневим і комплексним процесом, який потребує поглиблення міжнародної співпраці, уніфікації нормативних підходів та ефективного партнерства між державним і приватним секторами для протидії постійно зростаючим кіберзагрозам. Для України гармонізація із цими підходами є важливою складовою євроінтеграційної стратегії.

В Україні основні ризики інформаційної безпеки зосереджені на кіберзагрозах, що спрямовані насамперед на об'єкти критичної інфраструктури, зокрема в галузях енергетики і транспорту. Вразливість цих систем зумовлена як технічними, так і організаційними проблемами, що існують у національній системі кібербезпеки. Загрози значно посилилися на тлі російської агресії, де інформаційні технології відіграють ключову роль у гібридній війні.

Інформаційний простір, який сьогодні охоплює всі сфери суспільного життя – від комунікацій до фінансових транзакцій, породжує широкий спектр ризиків, що безпосередньо впливають на реалізацію і захист цивільних прав. До найбільш поширених ризиків можна віднести: по-перше, несанкціонований доступ

¹ ENISA Threat Landscape 2022 (July 2021 to July 2022). October 2022 // ENISA : офіц. сайт. URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-2022> (дата звернення: 28.09.2025).

² Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) // EUR-Lex : сайт. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата звернення: 28.09.2025).

до персональних даних та комерційної таємниці, що порушує право на приватність і власність на інформаційні ресурси; по-друге, порушення конфіденційності і цілісності електронних транзакцій, що ставить під загрозу стабільність договірних відносин у сфері електронної комерції; по-третє, поширення недостовірної інформації, яке може завдати шкоди честі, гідності і діловій репутації особи; по-четверте, блокування або дестабілізація роботи інформаційних систем і цифрових платформ, що спричиняє матеріальні збитки і упущену вигоду; по-п'яте, репутаційні ризики, пов'язані з кібератаками на суб'єктів господарювання, які можуть призвести до втрати клієнтів та партнерів.

Шляхи правового врегулювання ризиків у цивільно-правовій площині передбачають як компенсаційні, так і превентивні механізми. Згідно зі статтями 16, 22, 23 та 1166 Цивільного кодексу України особа, якій завдано шкоди внаслідок порушення інформаційної безпеки, має право на відшкодування реальних збитків, упущеної вигоди та моральної шкоди¹. Цей підхід відповідає європейським стандартам ефективного правового захисту.

Таке регулювання дає підстави кваліфікувати кіберінциденти як підставу для цивільно-правової відповідальності. Водночас Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» встановлює обов'язки суб'єктів критичної інфраструктури щодо впровадження систем захисту, що в перспективі повинно отримати подальшу деталізацію в цивільному законодавстві шляхом розроблення спеціальних договірних моделей для надання послуг із кіберзахисту.

Важливим інструментом зниження ризиків є страхування кіберризиків, що вже активно застосовується в європейських країнах відповідно до Директиви (ЄС) 2022/2555. Для України актуальним є закріплення в ЦК України спеціальних положень, що регулюють можливість укладення договорів страхування кіберризиків як окремого виду майнового страхування. Крім того, необхідним є розвиток судової практики у сфері захисту немайнових прав у цифровому середовищі з урахуванням прецедентів Європейського суду з прав людини, зокрема у справах *Delfi AS v.*

*Estonia*² та *K.U. v. Finland*³, у яких сформульовано стандарти відповідальності за порушення інформаційних прав.

Отже, правове врегулювання ризиків цифрового середовища має здійснюватися на трьох рівнях: через удосконалення цивільно-правових механізмів відшкодування шкоди, розширення договірних і страхових інструментів управління ризиками, а також через гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері кіберзахисту. Це дозволить не лише ефективно захищати права осіб, а й значно підвищити рівень цифрової стійкості держави.

У сучасному інформаційному просторі кіберінциденти вже не є лише технічною, але й серйозною правовою проблемою, оскільки їх наслідки безпосередньо впливають на реалізацію цивільних прав і породжують обов'язок відшкодування завданої шкоди. Цивільне право забезпечує найбільш гнучкі механізми відновлення порушених прав, поєднуючи компенсаційні та превентивні засоби.

Основним універсальним інструментом є відшкодування майнової шкоди. Відповідно до ст. 1166 ЦК України шкода, завдана неправомірними діями, підлягає відшкодуванню в повному обсязі⁴. Це положення охоплює як прямі втрати (знищення чи блокування цифрових ресурсів, пошкодження обладнання), так і упущену вигоду, що може виникати внаслідок зупинки бізнес-процесів або переривання електронних транзакцій.

Окреме значення має відшкодування моральної (немайнової) шкоди, передбачене ст. 23 ЦК України⁵. У разі кіберінцидентів така шкода може полягати у приниженні честі, гідності чи ділової репутації особи, зокрема через поширення неправдивих даних, незаконний доступ до персональної інформації або її

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.09.2025).

² Справа «Delfi AS проти Естонії» (Заява № 64569/09) : рішення Європейського суду з прав людини від 16.06.2015 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163044> (дата звернення: 28.09.2025).

³ Справа «K.U. v. Finland» (Заява № 2872/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 02.03.2009 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117605> (дата звернення: 28.09.2025).

⁴ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.09.2025).

⁵ Там само.

публікацію без згоди власника. Ураховуючи прецеденти Європейського суду з прав людини, зокрема у справах *Delfi AS v. Estonia* та *K.U. v. Finland*, національна судова практика повинна визнавати, що цифровий простір не є зоною безвідповідальності, а порушення інформаційних прав обов'язково повинно супроводжуватися відшкодуванням немайнових втрат.

Ефективним інструментом для відновлення порушених прав може бути визнання інформації недостовірною та її спростування (ст. 277 ЦК України)¹. Цей спосіб захисту особливо актуальний у разі поширення неправдивої інформації в соціальних мережах чи інших цифрових каналах комунікації, коли матеріальні збитки важко обчислити, але є потреба у відновленні репутації та довіри.

Розвиток договірних і страхових механізмів знижує навантаження на суди, стимулює впровадження сучасних стандартів безпеки як умови страхового покриття та гармонізує українське право з вимогами ЄС (зокрема з Директивою (ЄС) 2022/2555). Це підвищує рівень захисту прав учасників інформаційних відносин і сприяє зміцненню стійкості України.

Перспективним напрямом є розвиток договірних конструкцій у сфері інформаційних послуг. Включення спеціальних умов щодо відповідальності за кіберінциденти в договори із провайдерами, операторами інформаційних систем чи постачальниками хмарних сервісів дозволить забезпечити додаткові гарантії для користувачів. Аналогічно може застосовуватися страхування кіберризиків як превентивний засіб управління ризиками: в разі настання інциденту страховик відшкодовує завдані збитки, що підвищує рівень захищеності суб'єктів цифрових відносин.

Таким чином, цивільно-правові засоби відшкодування шкоди від кіберінцидентів охоплюють як традиційні інструменти (відшкодування матеріальних і немайнових збитків, визнання та спростування недостовірної інформації), так і нові превентивні форми, зокрема договірне регулювання та страхування кіберризиків. Подальший розвиток цих засобів має ґрунтуватися на гармонізації національного права з європейськими стандартами та формуванні сталої судової практики у сфері цифрової безпеки.

Розвиток цифрової економіки і трансформація інформаційних відносин зумовили появу нових видів ризиків, які неможливо нейтралізувати виключно технічними чи адміністративними засобами. Кіберінциденти завдають шкоди не лише державі, а й безпосередньо приватним суб'єктам – фізичним та юридичним особам, що укладають договори, здійснюють фінансові транзакції або користуються інформаційними послугами. Отже, традиційні механізми цивільно-правової відповідальності потребують доповнення інноваційними засобами управління ризиками, серед яких особливе значення мають договірні та страхові інструменти.

Договірне регулювання кіберризиків дозволяє сторонам заздалегідь визначити обсяг відповідальності, порядок дій у разі кіберінциденту і механізми компенсації збитків. Укладання договорів із провайдерами інформаційних послуг, постачальниками програмного забезпечення чи операторами хмарних сервісів може включати умови щодо: обов'язку впровадження стандартів безпеки, повідомлення про інциденти, порядку відшкодування збитків і меж відповідальності. Це відповідає принципу свободи договору (ст. 6 ЦК України)² та водночас створює передумови для зниження невизначеності у правовідносинах.

Страхування кіберризиків є превентивним інструментом, що забезпечує фінансову стабільність у випадках, коли встановлення конкретного винуватця або стягнення з нього збитків є ускладненим. У світовій практиці страхові компанії покривають витрати на відновлення даних, компенсацію клієнтам, судові витрати, пов'язані з витоком інформації, або репутаційні втрати. Для України актуальним є доповнення положень ЦК України про майнове страхування (статті 979–999) спеціальною нормою щодо можливості укладення договорів страхування кіберризиків. Це сприятиме розвитку відповідного ринку та формуванню комплексної системи захисту прав осіб у цифровому середовищі.

Упровадження таких механізмів має низку переваг: по-перше, воно знижує навантаження на судову систему, оскільки частина спорів вирішується превентивно на підставі договорів чи страхових виплат; по-друге, стимулює суб'єктів господарювання впроваджувати

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.09.2025).

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.09.2025).

сучасні стандарти інформаційної безпеки, що є умовою страхового покриття; по-третє, гармонізує національне законодавство з європейськими стандартами, зокрема з положеннями Директиви (ЄС) 2022/2555, яка передбачає обов'язок управління ризиками та відповідальність операторів критичної інфраструктури.

Таким чином, упровадження нових договорних і страхових механізмів у сфері цивільного права є доцільним та необхідним кроком, який дозволить підвищити рівень захисту прав осіб від кіберзагроз, забезпечити баланс інтересів між користувачами, постачальниками послуг і державою, а також сприятиме зміцненню цифрової стійкості України.

Важливою проблемою залишається недостатній рівень координації між відповідальними структурами, а також неповне нормативно-правове регулювання і технічне недосконале забезпечення. Людський фактор також суттєво впливає на стан безпеки: нестача кваліфікованих фахівців, високий рівень плинності персоналу, а також прогалини у впровадженні сучасних процедур, таких як резервне копіювання інформації та двофакторна автентифікація.

Усі ці аспекти обмежують ефективність національної політики кіберзахисту, створюючи умови для виникнення інцидентів, що можуть негативно позначитися не лише на безпеці України, а й на стабільному функціонуванні критичної інфраструктури та державних систем. Тому для подолання цих викликів необхідне комплексне та системне оновлення підходів до захисту інформаційних систем критичної інфраструктури відповідно до європейських стандартів і в контексті євроінтеграції України.

ВИСНОВКИ. Інформаційна безпека набуває ознак самостійного об'єкта цивільно-правового регулювання, оскільки стосується охорони майнових та особистих немайнових прав осіб у сфері інформаційних відносин. Кібергібридні загрози мають транснаціональний і багаторівневий характер, що вимагає комплексного поєднання технічних, організаційних і правових засобів. Чинне законодавство України, зокрема Цивільний кодекс України, законодавство про інформацію, кібербезпеку, захист персональних даних, містить лише фрагмента-

рні положення щодо управління ризиками, не формуючи цілісної системи цивільно-правових механізмів.

Цивільно-правові засоби захисту прав у сфері інформаційної безпеки повинні виконувати як компенсаційну (відшкодування шкоди), так і превентивну (страхування ризиків, договори кіберзахисту) функції. Актуальною є проблема визначення меж цивільної відповідальності суб'єктів, які надають цифрові послуги, обробляють персональні дані або управляють критичною інформаційною інфраструктурою.

В умовах євроінтеграції України пріоритетним стає наближення приватноправових механізмів до стандартів ЄС, зокрема щодо управління ризиками, відповідальності постачальників послуг та ефективних засобів правового захисту.

Ураховуючи вищевикладене, пропонуємо внести відповідні зміни до чинного законодавства України.

1. Цивільний кодекс України: доповнити окремою главою про *цивільно-правовий захист прав в інформаційних відносинах*, де визначити поняття «інформаційна безпека» як об'єкт цивільних прав; уточнити норми про відшкодування шкоди, завданої інформаційними діями (кібератаками, неправомірним поширенням даних, блокуванням доступу до інформаційних ресурсів та систем) з урахуванням *acquis communautaire* ЄС щодо ефективних засобів захисту.

2. У Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» розширити положення щодо цивільно-правової відповідальності операторів критичної інфраструктури; запровадити норми про обов'язкове страхування кіберризиків для суб'єктів, діяльність яких пов'язана з обробкою великих масивів персональних даних чи фінансових транзакцій, у логіці імплементації Директиви (ЄС) 2022/2555 та європейських практик управління інцидентами.

3. Імплементувати в національне право положення Директиви (ЄС) 2022/2555 і Будапештської конвенції про кіберзлочинність з акцентом на приватноправові гарантії захисту; закріпити механізми міжнародного співробітництва у сфері відшкодування шкоди, завданої кіберзлочинами.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Гурін А. У Німеччині заявили про рекордний рівень кіберзлочинності через атаки проросійських та антиізраїльських хакерів // ZN,UA : сайт. 03.06.2025. URL: <https://zn.ua/ukr/europe/unimechchini-zajavili-pro-rekordnij-riven-kiberzlochinnosti-cherez-ataki-prorosijskikh-ta-antiizrajlskikh-khakeriv.html> (дата звернення: 28.09.2025).
2. Доронін І. М. Правове регулювання суспільних відносин у сфері національної безпеки в інформаційну епоху : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 458 с.

3. Зінченко О. І. Європейські регіональні засоби протидії кібертероризму. *Регіональні студії*. 2024. № 39. С. 94–100. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.15>.
4. Кормич Б. А., Федотов О. П., Аверочкіна Т. В. *Правове регулювання інформаційної діяльності : навч.-метод. посіб.* Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2018. 156 с.
5. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання : монографія. Київ : Гельветика, 2017. 168 с.
6. Нашинець-Наумова А. Ю. Правове регулювання інформаційної безпеки в цивільній авіації: міжнародно-правовий аспект. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. № 3. С. 155–160.
7. Недохлебов І. І. *Інформаційна безпека України в умовах сучасних загроз: організаційно-правові аспекти* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2024. 236 с.
8. Поліщук І. В. Особливості правового регулювання інформаційної безпеки в цивільній авіації України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2020. № 2 (55). С. 27–32.
9. Садковський С. П. Деякі аспекти нормативно-правового забезпечення інформаційних технологій в контексті інформаційної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 121–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/27>.
10. Сидоркін П. Г., Горліченко С. О., Некоз В. С., Шилан М. В. Методи управління ризиками інформаційної безпеки CRAMM та COBIT 5 for Risk. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2023. Т. 47, № 2. С. 41–47. DOI: <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2023-47-2-41-47>.
11. Сугоняко Н. В. Інформаційна безпека в інформаційній діяльності суду. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2019. Т. 23. С. 195–200. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3678844>.
12. Abdurrahman U. Correlation of Cyber Law with Civil Law: Theoretical and Practical Studies. *International Journal of Sustainability in Research*. 2023. Vol. 2, No. 1. P. 17–36. DOI: <https://doi.org/10.59890/ijsr.v2i1.1146>.
13. Contini F., Cordella A. Law and Technology in Civil Judicial Procedures // *The Oxford Handbook of Law, Regulation and Technology* / ed. by R. Brownsword, E. Scotford, K. Yeung. Oxford : Oxford University Press, 2017. Pp. 246–268. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199680832.013.47>.
14. Del-Real C., Busser E., Berg B. A systematic literature review of security and privacy by design principles, norms, and strategies for digital technologies. *International Review of Law, Computers & Technology*. 2025. Vol. 3. DOI: <https://doi.org/10.1080/13600869.2025.2457227>.
15. Park S. Why information security law has been ineffective in addressing security vulnerabilities: Evidence from California data breach notifications and relevant court and government records. *International Review of Law and Economics*. 2019. Vol. 58. Pp. 132–145. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.irle.2019.03.007>.
16. Xu J. Research on the Civil Law Protection of Private Information. *Economics, Law and Policy*. 2025. Vol. 8, No. 2. Pp. 147–161. DOI: <https://doi.org/10.22158/elp.v8n2p147>.
17. Yeng P. K., Fauzi M. A., Sun L., Yang B. Assessing the Legal Aspects of Information Security Requirements for Health Care in 3 Countries: Scoping Review and Framework Development. *JMIR Human Factors*. 2022. Vol. 9, No. 2. DOI: <https://doi.org/10.2196/30050>.

Надійшла до редакції: 06.10.2025

Прийнята до опублікування: 13.12.2025

REFERENCES

1. Abdurrahman, U. (2023). Correlation of Cyber Law with Civil Law: Theoretical and Practical Studies. *International Journal of Sustainability in Research*, 2(1), 17–36. <https://doi.org/10.59890/ijsr.v2i1.1146>.
2. Contini, F., & Cordella, A. (2017). Law and Technology in Civil Judicial Procedures. In R. Brownsword, E. Scotford, & K. Yeung (Eds.), *The Oxford Handbook of Law, Regulation and Technology* (pp. 246–268). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199680832.013.47>.
3. Del-Real, C., Busser, E., & Berg, B. (2025). A systematic literature review of security and privacy by design principles, norms, and strategies for digital technologies. *International Review of Law, Computers & Technology*, 3. <https://doi.org/10.1080/13600869.2025.2457227>.
4. Doronin, I. M. (2020). *Legal regulation of public relations in the sphere of national security in the information age* [Doctoral dissertation, Institute for Information Recording of the National Academy of Sciences of Ukraine].
5. Hurin, A. (2025, June 3). *Germany reports record level of cybercrime due to attacks by pro-Russian and anti-Israel hackers*. ZN,UA. <https://zn.ua/ukr/europe/u-nimechchini-zajavili-pro-rekordnij-riven-kiberzlochinnosti-cherez-ataki-prorosijskikh-ta-antiizrajilskikh-khakeriv.html>.
6. Kormych, B. A., Fedotov, O. P., & Averochkina, T. V. (2018). *Legal regulation of information activities*. National University "Odesa Law Academy".

7. Nashynets-Naumova, A. Yu. (2013). Legal regulation of information security in civil aviation: international legal aspect. *Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Political Science. Sociology. Law*, 3, 155–160.
8. Nashynets-Naumova, A. Yu. (2017). *Information security: issues of legal regulation*. Helvetyka.
9. Nedokhliebov, I. I. (2024). *Information security of Ukraine in the face of modern threats: organizational and legal aspects* [Candidate dissertation, Zaporizhzhia National University].
10. Park, S. (2019). Why information security law has been ineffective in addressing security vulnerabilities: Evidence from California data breach notifications and relevant court and government records. *International Review of Law and Economics*, 58, 132–145. <https://doi.org/10.1016/j.irle.2019.03.007>.
11. Polischuk, I. V. (2020). Features of legal adjusting of informative safety in civil aviation of Ukraine. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*, 2(55), 27–32.
12. Sadkovskiy, S. P. (2023). Some aspects of regulatory and legal support of information technologies in the context of information security of Ukraine. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 12, 121–123. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/27>.
13. Suhoniatko, N. V. (2019). Information security in the court's information activities. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 23, 195–200. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3678844>.
14. Sydorkin, P. H., Horlichenko, S. O., Nekoz, V. S., & Shylan, M. V. (2023). Methods of management of information security risks CRAMM and COBIT 5 for Risk. *Modern Information Technologies in the Sphere of Security and Defence*, 47(2), 41–47. <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2023-47-2-41-47>.
15. Xu, J. (2025). Research on the Civil Law Protection of Private Information. *Economics, Law and Policy*, 8(2), 147–161. <https://doi.org/10.22158/el.p.v8n2p147>.
16. Yeng, P. K., Fauzi, M. A., Sun, L., & Yang, B. (2022). Assessing the Legal Aspects of Information Security Requirements for Health Care in 3 Countries: Scoping Review and Framework Development. *JMIR Human Factors*, 9(2). <https://doi.org/10.2196/30050>.
17. Zinchenko, O. I. (2024). European regional means of countering cyberterrorism. *Regional Studies*, 39, 94–100. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.15>.

Received the editorial office: 6 October 2025

Accepted for publication: 13 December 2025

OLHA ANATOLYIVNA YAVOR,

Doctor of Law, Professor,
Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv),
Department of Civil and Legal Policy,
Law of Intellectual Property and Innovations;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5461-6498>,
e-mail: yaroslava2527@gmail.com;

TATIANA SERHIIVNA KYRYCHENKO,

Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 5,
Department of Civil Law and Procedure;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8785-0475>,
e-mail: ynataveshher021@gmail.com

**CIVIL LAW MECHANISMS FOR REGULATING INFORMATION SECURITY
AND RISK MANAGEMENT IN UKRAINE WITHIN THE CONTEXT OF EUROPEAN
INTEGRATION**

This article examines civil law mechanisms for regulating information security and risk management in Ukraine within the context of European integration. The information society and the mechanism of interaction between its components are identified and characterised. It is noted that the information society is the result of profound transformations in the fields of technology, economics and law, which are radically changing the nature of social and legal relations. The features of legal regulation of personal protection and risk management in the digital space in the context of European integration are analysed. The relevance and problems of modern mechanisms for ensuring information security, in particular in Ukraine, are examined, and the need to harmonise legislation with international standards, such as European Union directives and Council of Europe conventions, is emphasised. Information security is interpreted as a system of legal and technical measures to protect the rights and interests of subjects in

digital relations, with a particular emphasis on liability, compensation for damage and preventive measures. The role of civil law instruments in forming an effective protection system in the context of modern cyber threats and globalisation, which contributes to the improvement of the legal culture and legal stability of the Ukrainian information space, is examined.

It is noted that the modern understanding of information security in the context of civil law is formed at the intersection of national legislation, international standards and doctrinal approaches. Information security is considered not only as a sphere of public administration, but also as an important element of civil law relations that directly affects the rights of individuals and legal entities. Arguments are presented regarding the need to improve legal mechanisms, taking into account international standards and EU practice, particularly in the areas of risk management, contractual and insurance activities, which will contribute to increasing Ukraine's legal stability. It has been established that information security is becoming an important subject of civil law, and its protection requires the integration of technical, managerial and legal instruments.

It is proposed to supplement civil legislation and other regulatory acts regarding the civil law mechanism for regulating information security and risk management in Ukraine.

Keywords: *civil law regulation, mechanisms for protecting rights, information and legal relations, cyber threats, international cyber security standards, information security risks, legal liability, European integration.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Явор О. А., Кириченко Т. С. Цивільно-правові механізми регулювання інформаційної безпеки та управління ризиками в Україні в контексті європейської інтеграції. *Право і безпека*. 2025. № 4 (99). С. 42–58. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.04>.

Citation (APA): Yavor, O. A., & Kyrychenko, T. S. (2025). Civil Law Mechanisms for Regulating Information Security and Risk Management in Ukraine within the Context of European Integration. *Law and Safety*, 4(99), 42–58. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.04>.

УДК 341.4:[343.346.8:004]

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.05>

МИКОЛА ВОЛОДИМИРОВИЧ МОРДВИНЦЕВ,

*кандидат технічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 4,
науково-дослідна лабораторія з проблем інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0002-7674-3164>,
e-mail: lukoly@ukr.net;

ДМИТРО ВАЛЕНТИНОВИЧ ПАШНЄВ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 4,
науково-дослідна лабораторія з проблем інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0001-8693-3802>,
e-mail: dvpashnev@gmail.com;

ОЛЕКСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ХЛЕСТКОВ,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 4,
науково-дослідна лабораторія з проблем інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0001-8777-8269>,
e-mail: Khliestkov.Oleksii@univd.edu.ua

МІЖНАРОДНІ МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ: РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті здійснено всебічний аналіз міжнародних моделей правового регулювання протидії кіберзлочинності, визначено їхні ключові елементи, тенденції розвитку та можливості впровадження в українське законодавство. Розкрито універсальні підходи, розроблені в межах Ради Європи й ООН, а також регіональні моделі Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, країн Азії та НАТО. Особливу увагу приділено Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність 2001 року, її додатковим протоколам і сучасним механізмам міжнародного співробітництва. Продемонстровано, що Конвенція стала основоположним документом у сфері уніфікації правових підходів до криміналізації діянь, пов'язаних із використанням інформаційних технологій, і створила основу для транскордонного обміну електронними доказами.

Метою дослідження є узагальнення міжнародного досвіду протидії кіберзлочинності та розроблення рекомендацій щодо його адаптації в Україні. Методологічною основою стали системний, порівняльно-правовий, історико-правовий і аналітичний методи, які дали змогу виявити закономірності формування сучасних моделей кібербезпеки. Проаналізовано нормативно-правові акти, міжнародні договори, наукові праці та практичні ініціативи держав у сфері кіберзахисту.

Висвітлено участь України в міжнародних програмах і проєктах, спрямованих на розвиток кіберстійкості, зокрема в межах співпраці з Європейським Союзом, НАТО й ООН. Обґрунтовано необхідність гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, вдосконалення процедур збору та використання електронних доказів, а також посилення інституційної спроможності правоохоронних органів. Наголошено, що після початку повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року кіберзлочинність стала одним із ключових інструментів гібридної війни проти України. Наукова новизна полягає у визначенні перспектив розвитку національної системи протидії кіберзлочинності на основі міжнародних практик. Отримані результати мають практичне значення для вдосконалення правового регулювання, посилення міжнародного співробітництва та забезпечення кіберстійкості держави в умовах сучасних загроз. Запропоновані висновки можуть бути використані для розроблення національної стратегії

кібербезпеки та підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії у сфері протидії кіберзлочинності.

Ключові слова: кіберзлочинність, кібербезпека, Будапештська конвенція, міжнародне співробітництво, правове регулювання, гібридна війна, кіберзахист, Україна.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Стрімкий розвиток інформаційних технологій у XXI столітті став підґрунтям для формування глобального цифрового середовища, яке відкриває нові можливості для економічного розвитку, комунікації та соціальної взаємодії. Водночас цифровізація суспільства породила нові виклики, серед яких особливе місце посідає кіберзлочинність. Її масштаби зростають кожного року, охоплюючи фінансову сферу, критичну інфраструктуру, комунікаційні системи та приватне життя громадян. За оцінками міжнародних експертів, збитки від кіберзлочинів щорічно вимірюються сотнями мільярдів доларів, а прогностичні тенденції свідчать про подальше зростання цієї цифри (Bartoli, 2024).

Кіберзлочинність має транснаціональний характер. Злочини, скоєні у віртуальному просторі, часто здійснюються групами, що діють із території різних держав, а потерпілі можуть перебувати в будь-якій точці світу. Це зумовлює необхідність пошуку ефективних механізмів міжнародної співпраці, гармонізації національних законодавств і вироблення єдиних підходів до протидії кіберзлочинності¹.

Нормативно-правове регулювання є ключовим елементом у боротьбі з кіберзлочинністю. Саме правові інструменти визначають межі допустимих дій держави у сфері кібербезпеки, встановлюють кримінальну відповідальність за відповідні діяння та створюють умови для взаємодії між державними органами, бізнесом і громадянським суспільством. Без належної правової основи неможливо забезпечити ефективне функціонування механізмів виявлення, розслідування та попередження кіберзлочинів. Як зазначають В. Романюк і С. Абламський (2024), розбудова системи цифрової доказової бази вимагає чіткого правового регламентування процедур збору та використання електронних доказів, що є одним із наріжних каменів у сучасній практиці протидії кіберзлочинності.

На окрему увагу заслуговує міжнародний вимір правового регулювання. Найбільш відомим міжнародним документом у цій сфері є

Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (так звана Будапештська конвенція, далі – Конвенція)², яка стала базовим орієнтиром для багатьох країн світу, зокрема й України. Подальший розвиток цього документа відображено в Додатковому протоколі до Конвенції 2003 року³, спрямованому на криміналізацію діянь расистського та ксенофобського характеру, а також у Другому додатковому протоколі 2022 року⁴, який удосконалив механізми міжнародного співробітництва у сфері електронних доказів. Вагомий внесок у формування європейських стандартів кібербезпеки зробили такі акти Європейського Союзу, як Директива 2013/40/ЄС про атаки на інформаційні системи⁵ та Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS2 Directive)⁶, що визначають межі захисту критичної інформаційної інфраструктури та взаємодії між державами-членами. На рівні національного законодавства на розвиток трансатлантичної співпраці у

² Convention on Cybercrime. ETS No. 185. Budapest, 23.XI.2001 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/1680081561> (дата звернення: 15.10.2025).

³ Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems. ETS No. 189. Strasbourg, 28.I.2003 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/168008160f> (дата звернення: 15.10.2025).

⁴ Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime on enhanced cooperation and disclosure of electronic evidence. ETS No. 224. Strasbourg, 12.V.2022 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/1680a49dab> (дата звернення: 15.10.2025).

⁵ Directive 2013/40/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 on attacks against information systems and replacing Council Framework Decision 2005/222/JHA // EUR-Lex : офіц. сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/40/oj> (дата звернення: 15.10.2025).

⁶ Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive) (Text with EEA relevance) // EUR-Lex : офіц. сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj> (дата звернення: 15.10.2025).

¹ Understanding cybercrime: Phenomena, challenges and legal response. September 2012 // ITU : сайт. <https://www.itu.int/ITU-D/cyb/Cybersecurity/docs/Cybercrime%20legislation%20EV6.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).

сфері кібербезпеки суттєво вплинув Закон про уточнення законного використання даних за межами Сполучених Штатів (CLOUD Act)¹ 2018 року, який регулює доступ до електронних даних, що розміщені за межами юрисдикції конкретної держави.

Україна, перебуваючи на етапі активної цифрової трансформації, стикається з низкою викликів, пов'язаних із забезпеченням кібербезпеки. Наявність постійних кіберзагроз, зокрема з боку держав-агресорів, робить питання адаптації міжнародного досвіду та вдосконалення національної правової бази вкрай актуальним. Особливої гостроти ця проблема набула після початку повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року. Кібератаки стали невід'ємною частиною збройної агресії, яка спрямована на дестабілізацію роботи органів державної влади, об'єктів критичної інфраструктури, фінансового сектору та медіа. Масове використання шкідливого програмного забезпечення, фішингових кампаній і деструктивних дій у кіберпросторі підтвердило, що інформаційна та кібербезпека є одним із ключових напрямів національної безпеки.

У цих умовах питання вдосконалення правових механізмів протидії кіберзлочинності та посилення міжнародного співробітництва для України стало не лише науково-теоретичним, а й життєво важливим. Таким чином, дослідження міжнародних моделей правового регулювання протидії кіберзлочинності та визначення можливостей їх упровадження в Україні є надзвичайно актуальним завданням сучасної юридичної науки і практики. Наше дослідження спрямоване на пошук оптимальних підходів до формування такої системи нормативно-правових засад, яка б одночасно відповідала національним інтересам і забезпечувала інтеграцію у світовий правовий простір.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є аналіз міжнародних моделей нормативно-правового регулювання протидії кіберзлочинності та визначення можливостей їх адаптації в українському правовому полі з урахуванням сучасних безпекових викликів.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі *завдання*:

1) визначити основні універсальні та регіональні міжнародні документи у сфері протидії кіберзлочинності;

2) охарактеризувати ключові підходи ЄС, США й інших провідних держав до правового забезпечення кібербезпеки;

3) проаналізувати участь України в міжнародних ініціативах і угодах у сфері кібербезпеки та протидії кіберзлочинності;

4) виявити проблемні аспекти імплементації міжнародних норм у національне законодавство;

5) сформулювати рекомендації щодо вдосконалення правових механізмів протидії кіберзлочинності в Україні на основі кращих світових практик.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблематика протидії кіберзлочинності вже тривалий час перебуває в центрі наукових досліджень як в Україні, так і за кордоном. Вітчизняні науковці наголошують, що розвиток цифрових технологій призвів до появи нових форм злочинної діяльності, які вимагають належного правового реагування. Як наголошують О. Пунда та співавтори (2023), ефективна протидія кіберзлочинності в Україні залежить від організаційної спроможності кіберполіції та її здатності до міжнародної взаємодії, зокрема в умовах воєнного часу.

У міжнародних дослідженнях увага зосереджена на необхідності гармонізації законодавства та створення узгоджених процедур для розслідування кіберзлочинів. На думку Ф. Спізія (2022), прийняття Другого додаткового протоколу до Конвенції стало важливим кроком у посиленні транскордонного обміну електронними доказами та захисту потерпілих у кіберпросторі. Водночас А. Сашуліді (2024) зазначає, що запровадження нового пакета законодавчих актів ЄС щодо електронних доказів знаменує перехід до якісно нової парадигми судового співробітництва у цифровій сфері.

Питання узгодження процедур збору електронних доказів та їхнього використання у кримінальному процесі детально досліджує С. Тоша (2024), який звертає увагу на правові і технічні труднощі реалізації положень Другого додаткового протоколу до Конвенції. Він наголошує, що ефективність цих норм значною мірою залежить від рівня довіри між державами та здатності забезпечити захист персональних даних.

Проблема забезпечення прав людини в контексті міжнародних ініціатив із кібербезпеки розглядається у працях Т. Тропіної (2024), яка застерігає від надмірного розширення державного контролю під приводом кіберзахисту. Вона наголошує, що дотримання прав людини має залишатися фундаментальним принципом під час формування міжнародних угод у сфері цифрової безпеки.

¹ Clarifying Lawful Overseas Use of Data Act (CLOUD Act). Public Law No. 115-141 // CONGRESS.GOV : офіц. сайт. URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4943> (дата звернення: 15.10.2025).

П. Г. К'яра (2024) акцентує увагу на формуванні права на кібербезпеку як окремого правового інституту в межах Європейського Союзу, що відображає нові тенденції у взаємодії між правом і технологіями. На його думку, поява такого права є логічним продовженням розвитку концепції «цифрових прав людини».

Значний внесок у розвиток теорії кіберстійкості зробили Й. Ріствей і співавтори (2025), які запропонували концептуальну модель реалізації стандартів Директиви (ЄС) 2022/2555 (NIS2) у державах – членах ЄС. Їхнє дослідження демонструє, що підвищення кіберстійкості вимагає інтегрованого підходу, який охоплює управління ризиками, реагування на інциденти та підготовку кадрів.

Еволюцію європейської нормативної бази розглядає Н. Вандезанде (2024), який зазначає, що Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS2) стала важливим кроком до посилення єдиних стандартів захисту критичної інфраструктури та створення спільного простору кібербезпеки в Європі.

Як узагальнює Т. Тропіна (2024), ефективна система протидії кіберзлочинності має базуватися на поєднанні правових, організаційних і технологічних інструментів, а також на партнерстві між державним та приватним сектором. Проведений аналіз наукових джерел свідчить, що гармонізація національних законодавств і посилення міжнародного співробітництва є ключовими умовами забезпечення кібербезпеки.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження є комплекс наукових підходів і методів, які дозволили здійснити системний аналіз міжнародних моделей правового регулювання протидії кіберзлочинності та визначити можливості їх упровадження в Україні.

По-перше, застосовано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, за допомогою яких досліджено сутність і зміст правових механізмів протидії кіберзлочинності в міжнародному та національному вимірах. Метод індукції дозволив узагальнити окремі приклади регіональних і національних правових систем, тоді як дедукція сприяла формулюванню загальних висновків щодо тенденцій розвитку міжнародного правового регулювання в цій сфері.

По-друге, використано системний підхід, що дозволив розглядати правове забезпечення кібербезпеки як багатокомпонентне явище, в якому взаємодіють міжнародні норми, національні законодавства та практика їх застосування. Це дало змогу виявити як сильні сторони сучасних моделей, так і проблемні аспекти їх реалізації.

По-третє, застосовано порівняльно-правовий метод, який дав змогу дослідити особливості регулювання кіберзлочинності в різних правових системах світу. Порівняння підходів Європейського Союзу, США та інших держав дозволило виокремити універсальні елементи, що можуть бути адаптовані до українського законодавства.

По-четверте, використано метод аналізу нормативно-правових актів і міжнародних договорів, що дало можливість визначити основні універсальні та регіональні документи у сфері протидії кіберзлочинності, а також простежити їхній вплив на формування національних правових систем, зокрема правової системи України.

Крім того, застосовано історико-правовий метод, завдяки якому простежено еволюцію міжнародних підходів до протидії кіберзлочинності – від перших спроб міжнародного правового врегулювання до сучасних ініціатив, включаючи додаткові протоколи до Конвенції.

Значну увагу приділено також методу узагальнення наукових досліджень, що дозволило інтегрувати здобутки зарубіжної та української науки у сфері кібербезпеки і виявити білі плями, які потребують подальшого дослідження.

Таким чином, комплексне поєднання зазначених методів забезпечило об'єктивність, повноту і достовірність отриманих результатів, а також дозволило розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення українського законодавства у сфері протидії кіберзлочинності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

1. Міжнародні універсальні підходи до боротьби з кіберзлочинністю

Розвиток глобального цифрового простору зумовив потребу у виробленні єдиних міжнародних стандартів. Сьогодні універсальні підходи формуються переважно в межах Ради Європи й ООН, що стало основою для більшості національних законодавств у цій сфері.

Найважливішим і найбільш визнаним міжнародним інструментом є Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 року, відома як Будапештська конвенція. Це перший міжнародний договір, який комплексно врегулював питання криміналізації діянь, пов'язаних із використанням інформаційних технологій. Конвенція встановила уніфіковані підходи до визначення складів злочинів: незаконного доступу до комп'ютерних систем, перехоплення даних, втручання в роботу мереж, поширення шкідливого програмного забезпечення, комп'ютерного шахрайства тощо.

Особливе значення має те, що документ не лише формує матеріально-правову базу, а й містить процесуальні положення: вимоги щодо збереження даних, доступу до трафіку, вилучення інформації та співпраці компетентних органів різних держав у сфері розслідування кіберзлочинів.

Конвенція стала еталоном для національних законодавств: більшість її положень імплементовані у кримінальні кодекси країн-учасниць, включаючи Україну. При цьому Конвенція відкрита для приєднання не лише для членів Ради Європи, а й для будь-якої держави світу, що значно підвищує її універсальність.

Подальший розвиток цього міжнародного інструмента знайшов відображення у двох додаткових протоколах. Перший додатковий протокол 2003 року зосереджений на криміналізації діянь, пов'язаних із поширенням через комп'ютерні системи матеріалів расистського та ксенофобського характеру. Цей документ розширив сферу дії Конвенції, врахувавши нові загрози, що поширилися в цифровому середовищі.

Новітнім етапом став Другий додатковий протокол до Конвенції, ухвалений у 2022 році. Він суттєво посилює можливості транскордонної співпраці у сфері кримінального переслідування кіберзлочинців. Особливу увагу в ньому приділено процедурі доступу до електронних доказів, що часто зберігаються на серверах за межами юрисдикції конкретної держави. Протокол передбачає нові механізми взаємодії між правоохоронними органами, включаючи прямі запити про надання інформації постачальникам послуг, що є критично важливим у сучасному середовищі хмарних технологій. Таким чином, документ адаптує міжнародне співробітництво до реалій цифрової епохи.

Не менш важливим чинником у формуванні універсальних підходів є діяльність Організації Об'єднаних Націй. Упродовж останніх двох десятиліть Генеральна Асамблея та спеціалізовані робочі групи ухвалили низку резолюцій, присвячених питанням безпеки у кіберпросторі. Хоча більшість цих документів має рекомендаційний характер, вони відображають глобальний консенсус щодо необхідності вироблення правил поведінки держав у цифровому середовищі. На особливу увагу заслуговує діяльність Групи урядових експертів ООН і Відкритої робочої групи з питань розробки глобальної конвенції про кіберзлочинність (Накмеґ, 2024). Нині триває активна дискусія щодо створення нового універсального договору під егідою ООН, який би доповнив або навіть частково замінив чинні міжнародні акти.

Універсальні підходи, вироблені на рівні Ради Європи й ООН, мають не лише юридичне, а й політичне значення. Вони забезпечують єдність у визначенні базових категорій кіберзлочинів, формують механізми міжнародної правової допомоги та задають стандарти для розроблення національних законодавств. Для України, яка є учасницею Конвенції та бере участь у роботі ООН у сфері кібербезпеки, ці документи створюють правову основу для протидії кіберзлочинності.

Особливої актуальності універсальні інструменти набули після 24 лютого 2022 року, коли кіберзагрози стали невід'ємною частиною повномасштабної збройної агресії проти України. Участь у міжнародних ініціативах дозволяє нашій державі отримувати доступ до сучасних механізмів обміну інформацією та правової допомоги, що має критичне значення в умовах кібервоєн нового покоління.

Таким чином, універсальні підходи у сфері протидії кіберзлочинності створюють фундамент для побудови глобальної системи кібербезпеки. Їхнє значення полягає в поєднанні обов'язкових норм міжнародного права та рекомендаційних актів, які разом формують багаторівневу правову основу для боротьби з кіберзлочинністю. Для України ці інструменти мають не лише теоретичну, а й практичну вагу, оскільки визначають вектор інтеграції у світовий правовий простір та сприяють підвищенню стійкості до кіберзагроз.

2. Регіональні моделі боротьби з кіберзлочинністю

Поряд з універсальними міжнародними підходами важливу роль у боротьбі з кіберзлочинністю відіграють регіональні системи правового регулювання, які враховують особливості правових традицій, рівень розвитку інформаційних технологій і стратегічні пріоритети держав певного регіону. Найбільш показовими прикладами є моделі, сформовані в межах ЄС, США, а також окремих регіональних об'єднань в Азії та в межах НАТО.

2.1. Європейський Союз

У межах ЄС боротьба з кіберзлочинністю інтегрована в ширший контекст забезпечення кібербезпеки. Важливим етапом стало ухвалення Директиви 2013/40/ЄС про атаки на інформаційні системи, яка гармонізувала криміналізацію низки кіберзлочинів у державах-членах. Директива зобов'язала країни ЄС забезпечити ефективні санкції за незаконний доступ до систем, втручання в роботу мереж, перехоплення даних та використання шкідливого програмного забезпечення.

Подальший розвиток цієї політики відбувався через упровадження Директиви (ЄС) 2022/2555 (NIS2). Цей документ визначає вимоги до захисту критичної інфраструктури та зобов'язує держави-члени створювати національні органи кібербезпеки, а також забезпечувати взаємодію на європейському рівні. Як зазначають А. Юшак та Е. Сасон (2023), прийняття пакету законів ЄС щодо електронних доказів (*e-evidence*) стало фундаментальним кроком до створення спільного європейського правового простору у сфері кримінальної юстиції.

Крім того, в межах Директиви (ЄС) 2022/2555 (NIS2) посилюється роль Агентства ЄС з кібербезпеки (ENISA), яке координує обмін інформацією та розроблення стандартів. На думку Г. Кучинської (2024), імплементація цих положень у національні правові системи, зокрема в Польщі, продемонструвала потребу в системному оновленні підходів до управління кіберризиками та правового статусу електронних доказів.

Важливим чинником у діяльності ЄС є також Європол, у структурі якого функціонує Європейський центр кіберзлочинності (EC3). Цей центр координує міжнародні розслідування, надає аналітичну підтримку та сприяє обміну електронними доказами між правоохоронними органами країн-членів. Як наголошує С. Шміц-Берндт (2023), одним із викликів у реалізації положень Директиви (ЄС) 2022/2555 (NIS2) є визначення чітких критеріїв повідомлення про кіберінциденти, що суттєво впливає на правозастосовну практику в державах – членах ЄС.

2.2. Сполучені Штати Америки

У Сполучених Штатах Америки боротьба з кіберзлочинністю розглядається як складова національної безпеки. Основу правового регулювання становить Закон про комп'ютерне шахрайство і зловживання (CFAA, 1986)¹, який визначає кримінальну відповідальність за несанкціонований доступ до комп'ютерних систем, викрадення інформації та пошкодження даних. Подальший розвиток законодавства відбувся завдяки ухваленню низки актів, зокрема Закону про об'єднання та зміцнення Америки шляхом надання відповідних інструментів, необхідних для перехоплення та протидії тероризму (USA PATRIOT Act, 2001)²,

що розширив повноваження правоохоронних органів у сфері електронного спостереження, та Закону про уточнення законного використання даних за межами Сполучених Штатів (CLOUD Act, 2018), який встановив нові механізми доступу до даних, що зберігаються за кордоном.

Важливу роль відіграють також інституційні механізми. Чільне місце в розслідуванні кіберзлочинів посідає Федеральне бюро розслідувань, у складі якого діє відділ з кіберзлочинності. Крім цього, до боротьби з кіберзагрозами залучений Департамент внутрішньої безпеки США, який координує діяльність різних відомств і приватного сектору. У структурі Департаменту внутрішньої безпеки США функціонує Агентство з кібербезпеки та інфраструктурної безпеки, що здійснює моніторинг загроз і надає рекомендації для захисту критичних об'єктів.

Американська модель акцентує увагу на партнерстві із приватним сектором, оскільки більшість інфраструктури належить комерційним компаніям. Тому США активно впроваджують програми обміну інформацією про загрози між державними та приватними структурами, що забезпечує оперативне реагування на кібератаки.

2.3. Інші регіональні приклади

У країнах Азії також активно формується власна правова база. Наприклад, Сінгапур ухвалив Закон про кібербезпеку (Cybersecurity Act, 2018)³, який встановив вимоги до операторів критичної інформаційної інфраструктури та передбачив повноваження національного агентства у сфері кіберзахисту. Японія ще у 2014 році створила Національний центр реагування на інциденти в галузі комп'ютерної безпеки (NISC), що координує дії уряду та бізнесу. Китай має власну комплексну модель, в основі якої лежить Закон про кібербезпеку Китайської Народної Республіки (2017)⁴, що

Obstruct Terrorism (USA PATRIOT) Act of 2001, Public Law No. 107-56 // CONGRESS.GOV : офіц. сайт. URL: <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.htm> (дата звернення: 15.10.2025).

³ Cybersecurity Act 2018 (No. 9 of 2018) // Singapore Statutes Online : офіц. сайт. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/9-2018/> (дата звернення: 15.10.2025).

⁴ 2016 Cybersecurity Law : adopted on 7 November 2016 // China Law Translate : сайт. URL: <https://www.chinalawtranslate.com/en/2016-cybersecurity-law/#gsc.tab=0> (дата звернення: 15.10.2025).

¹ Computer Fraud and Abuse Act (CFAA), Public Law No. 99-474 // CONGRESS.GOV : офіц. сайт. URL: <https://www.congress.gov/bill/99th-congress/house-bill/4718/text> (дата звернення: 15.10.2025).

² Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and

поєднує суворе державне регулювання з розвитком національної індустрії кіберзахисту.

Особливу увагу заслуговують ініціативи НАТО. У 2008 році Альянс визнав кіберпростір окремим операційним середовищем, а у 2014 році було створено Центр передового досвіду з кібероборони в Таллінні (CCDCOE), який розробляє стратегії, проводить навчання та моделює сценарії кіберконфліктів. Альянс послідовно підтримує партнерів, зокрема Україну, у зміцненні їхньої кіберстійкості. У цьому контексті, як зазначають С. Снейл та М. Мусоні (2023), розвиток регіонального співробітництва на кшталт африканської моделі правового регулювання кібербезпеки може слугувати прикладом для адаптації локальних правових систем до міжнародних стандартів.

Регіональні моделі демонструють різноманітність підходів до боротьби з кіберзлочинністю. Європейський Союз робить акцент на гармонізації законодавства та створенні єдиних стандартів для держав-членів; США – на криміналізації та посиленні повноважень правоохоронних органів у поєднанні з партнерством із приватним сектором; країни Азії – на поєднанні державного контролю з розвитком інституційної спроможності; НАТО – на колективній обороні та спільних практиках реагування.

Для України вивчення цих моделей має особливе значення, адже вони демонструють різні інструменти і механізми, що можуть бути адаптовані у вітчизняному правовому полі для підвищення ефективності протидії кіберзлочинності.

3. Україна в міжнародному правовому полі

Україна є активним учасником міжнародних ініціатив у сфері протидії кіберзлочинності та кібербезпеки. Вступивши до Конвенції у 2006 році, наша держава фактично інтегрувалася у глобальну систему боротьби з кіберзлочинністю. Це зобов'язало Україну гармонізувати національне кримінальне законодавство з положеннями Конвенції та забезпечити механізми міжнародного співробітництва. Зокрема, у Кримінальному кодексі України були закріплені склади злочинів, аналогічні передбаченим у Конвенції, що дозволило створити базові умови для взаємодії з іншими державами.

Участь у Конвенції надала українським правоохоронним органам можливість отримувати міжнародну правову допомогу в розслідуванні кіберзлочинів і долучатися до глобальних механізмів обміну електронними доказами. Це набуло особливого значення після ухвалення Другого додаткового протоколу 2022 року до Конвенції, який спрощує доступ

до цифрових даних, розташованих за межами національної юрисдикції.

Важливим напрямом міжнародної діяльності України є співпраця з ЄС. У межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачено гармонізацію українського законодавства у сфері кібербезпеки та захисту інформаційних систем з європейськими нормами. Україна бере участь у програмах ЄС з кібербезпеки, зокрема CyberEast, яка спрямована на розвиток потенціалу правоохоронних органів у країнах Східного партнерства. У межах цієї співпраці здійснюється підготовка кадрів, удосконалення нормативної бази та створення механізмів реагування на кіберінциденти.

Вагому роль відіграє і взаємодія з НАТО. Україна з 2014 року отримує підтримку від Альянсу у сфері кібербезпеки, а після 2022 року ця співпраця істотно активізувалася. У межах Трастового фонду НАТО з кібербезпеки надано технічну допомогу, обладнання, а також проведено низку спільних навчань для українських фахівців. Партнерство із Центром передового досвіду з кібероборони в Таллінні дало змогу інтегрувати українських експертів у міжнародні дослідницькі проекти та практику відпрацювання сценаріїв кіберконфліктів.

Не менш важливим є співробітництво України з Організацією Об'єднаних Націй. Наша держава бере активну участь у засіданнях Відкритої робочої групи ООН з розробки глобальної конвенції про кіберзлочинність, що спирається на Резолюцію 77/194 (2022)¹. Україна послідовно відстоює позицію щодо необхідності створення універсального інструмента, який не лише враховуватиме специфіку сучасних кіберзагроз, а й забезпечуватиме ефективну правову допомогу між державами. Участь України у глобальних форумах з кібербезпеки сприяє її інтеграції у міжнародні структури цифрової безпеки².

Варто наголосити, що після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації 24 лютого 2022 року питання кібербезпеки для України набуло виняткової актуальності. Кібератаки стали одним з основних інструментів

¹ Resolution adopted by the General Assembly on 15 December 2022 (A/RES/77/194) // United Nations : офіц. сайт. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/77/194> (дата звернення: 15.10.2025).

² Report of the Open-ended Working Group on developments in the field of information and telecommunications in the context of international security (A/75/816) // United Nations : офіц. сайт. URL: <https://docs.un.org/en/A/75/816> (дата звернення: 15.10.2025).

гібридної війни. Вони спрямовані проти державних інформаційних систем, об'єктів критичної інфраструктури, фінансового сектору та медіа. У цих умовах міжнародне співробітництво дозволяє не лише підвищити стійкість до атак, а й забезпечує політичну підтримку з боку партнерів.

Водночас Україна стикається з низкою проблем. Попри приєднання до Конвенції та тісну співпрацю з ЄС і НАТО, національне законодавство потребує подальшого вдосконалення. Зокрема, існують колізії у визначенні окремих складів кіберзлочинів, недостатньо врегульовані процедури збирання та використання електронних доказів, а також є проблеми з імплементацією директив ЄС. Актуальним також залишається питання кадрового і технічного забезпечення підрозділів кіберполіції та інших органів, відповідальних за боротьбу з кіберзлочинністю.

Таким чином, Україна є частиною глобальної та регіональної системи протидії кіберзлочинності, активно співпрацює з міжнародними організаціями і партнерами. Однак ефективність цієї співпраці значною мірою залежить від здатності держави адаптувати міжнародні стандарти до власних умов, а також від подальшого вдосконалення національної правової бази й інституційної спроможності.

4. Проблеми та виклики для України

Попри активний розвиток міжнародного правового регулювання та участь України у ключових міжнародних і регіональних ініціативах, залишається низка проблем і викликів, які обмежують ефективність протидії кіберзлочинності. Вони мають як глобальний, так і національний характер.

4.1. Глобальні проблеми

Насамперед слід відмітити відсутність єдиного універсального міжнародного договору, який охоплював би всі аспекти кіберзлочинності. Хоча Конвенція є найбільш визнаним документом у цій сфері, частина держав, зокрема Китай, російська федерація та низка країн, що розвиваються, не приєдналися до неї, поставивши під сумнів її універсальність. Це створює правові бар'єри для міжнародного співробітництва, оскільки держави часто керуються різними підходами до визначення складів кіберзлочинів і процедур обміну інформацією.

Іншою глобальною проблемою є транскордонний характер кіберзлочинів. Злочини, пов'язані з використанням інформаційних технологій, майже завжди виходять за межі однієї юрисдикції, що потребує швидкого обміну електронними доказами й ефективної взає-

модії між правоохоронними органами. Проте чинні механізми міжнародної правової допомоги часто є занадто повільними та бюрократичними, що ускладнює оперативне реагування на кіберзагрози.

Ще одним викликом є баланс між безпекою та правами людини. Розширення повноважень державних органів у сфері доступу до даних та електронного спостереження викликає занепокоєння щодо можливих порушень права на приватність, свободу слова і захист персональної інформації. Це особливо актуально в умовах, коли держави ухвалюють закони, що передбачають масове зберігання та аналіз електронних даних.

4.2. Національні виклики для України

Для України, яка перебуває в умовах воєнного стану та стикається з безпрецедентним рівнем кіберзагроз, ці проблеми мають особливий характер. Одним із ключових викликів є неповна імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство. Хоча більшість положень Конвенції вже знайшли відображення в українському праві, окремі питання залишаються неврегульованими або реалізовані частково. Це стосується, зокрема, процедур збирання та використання електронних доказів, а також співвідношення національних норм із положеннями директив ЄС.

Серйозною проблемою є кадровий і технічний дефіцит у підрозділах, відповідальних за боротьбу з кіберзлочинністю. Кіберполіція України та інші органи мають недостатнє фінансування, обмежений доступ до сучасних технологій і потребу в постійному підвищенні кваліфікації персоналу.

Додатковим викликом є інституційна координація. Попри створення низки органів, відповідальних за забезпечення кібербезпеки, існує проблема дублювання їхніх повноважень і недостатньо ефективної взаємодії між ними. Це знижує загальну ефективність системи протидії кіберзлочинності.

Важливою проблемою залишається масштабність і системність кібератак з боку російської федерації. Вони спрямовані на підірив державного управління, дестабілізацію критичної інфраструктури, поширення дезінформації та створення панічних настроїв у суспільстві. Протидія таким атакам вимагає не лише правових, а й технологічних та організаційних рішень, які виходять за межі традиційного кримінально-правового підходу.

Отже, головними проблемами сучасної системи протидії кіберзлочинності є фрагментарність міжнародного правового регулювання, складність транскордонної взаємодії,

виклики у сфері дотримання прав людини, а також внутрішні недоліки національної системи України, що посилюються в умовах збройної агресії. Подолання цих проблем потребує комплексних рішень, які мають включати вдосконалення законодавства, розвиток інституційної спроможності й активізацію міжнародної співпраці.

5. Рекомендації для України

Аналіз універсальних і регіональних моделей правового регулювання протидії кіберзлочинності дає змогу сформулювати низку висновків і рекомендацій, які мають практичне значення для України.

5.1. Гармонізація законодавства

Насамперед очевидно є необхідність подальшої гармонізації українського законодавства з міжнародними та європейськими стандартами. Конвенція та додаткові протоколи до неї, директиви ЄС і рекомендації міжнародних організацій мають стати орієнтирами для вдосконалення Кримінального кодексу України та кримінального процесуального законодавства. Особливу увагу слід приділити процедурі збирання, зберігання та використання електронних доказів, щоб забезпечити їхню допустимість у судових процесах.

5.2. Інституційна спроможність

Другою ключовою рекомендацією є посилення інституційної спроможності органів, що відповідають за кібербезпеку. Досвід ЄС і США показує, що ефективна протидія кіберзлочинності неможлива без належно підготовленого персоналу, сучасного технічного забезпечення та стабільного фінансування. Україні необхідно продовжувати інвестувати в розвиток кіберполіції, створення національних і галузевих центрів реагування на інциденти, а також підготовку кадрів.

5.3. Міжнародне співробітництво

Третьою рекомендацією є важливість поглиблення міжнародного співробітництва. Приклад співпраці в межах ЄС, НАТО й ООН доводить, що транскордонний характер кіберзлочинності вимагає колективних дій. Для України критично важливо зберігати активну участь у цих ініціативах, розширювати співпрацю у сфері обміну електронними доказами, брати участь у спільних розслідуваннях і тренінгах. Це не лише підвищить ефективність національної системи кібербезпеки, а й сприятиме політичній інтеграції в євроатлантичний простір.

5.4. Баланс безпеки та прав людини

Ще однією важливою рекомендацією є необхідність забезпечення балансу між захистом національної безпеки та дотриманням

прав людини. Зарубіжний досвід свідчить, що надмірне розширення повноважень державних органів у сфері контролю за даними може призвести до порушення прав на приватність і свободу слова. Україна, прагнучи інтегруватися в європейську правову систему, має враховувати ці ризики та будувати систему кібербезпеки на засадах верховенства права і захисту прав людини.

5.5. Кіберстійкість у воєнних умовах

Особливого значення для України набуває рекомендація щодо формування кіберстійкості в умовах збройної агресії. Кібератаки, що стали складовою російської гібридної війни, вимагають комплексної відповіді, яка виходить за межі кримінально-правових заходів. Це вимагає поєднання правових, організаційних, технічних і дипломатичних інструментів. Україна має продовжувати розбудову системи національної кіберстійкості, інтегрованої з міжнародними структурами безпеки.

Таким чином, головні рекомендації для України можна звести до п'яти ключових напрямів: гармонізація законодавства, посилення інституційної спроможності, активізація міжнародного співробітництва, забезпечення балансу між безпекою та правами людини, а також розвиток кіберстійкості в умовах воєнних загроз. Їх реалізація сприятиме підвищенню ефективності протидії кіберзлочинності та зміцненню позицій України у глобальному кіберпросторі.

ВИСНОВКИ. Дослідження підтвердило, що боротьба з кіберзлочинністю є одним із ключових викликів сучасній системі міжнародної безпеки та правопорядку. Транснаціональний характер кіберзлочинів, їхня висока динаміка та постійне ускладнення способів їх учинення зумовлюють потребу в пошуку ефективних правових механізмів протидії на глобальному і національному рівнях.

Універсальні міжнародні підходи, сформовані Радою Європи й ООН, створили базову основу для уніфікації криміналізації кіберзлочинів і налагодження механізмів транскордонного співробітництва. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність і додаткові протоколи до неї залишаються основним правовим орієнтиром у цій сфері, у той час як ініціативи ООН відображають глобальний консенсус щодо необхідності міжнародної співпраці у протидії кіберзлочинності.

Регіональні моделі (ЄС, США, країни Азії, НАТО) продемонстрували різноманітні підходи до побудови систем кібербезпеки. Європейський Союз зосереджений на гармонізації законодавства та формуванні єдиних стандартів,

США – на кримінально-правовій відповідальності і партнерстві з приватним сектором, країни Азії – на поєднанні державного контролю з технологічним розвитком, країни НАТО – на колективній обороні та кіберстійкості. Порівняння цих моделей дає змогу виокремити найефективніші практики для адаптації в Україні.

Україна як учасниця Будапештської конвенції про кіберзлочинність та активний партнер ЄС, НАТО й ООН інтегрована у світову систему протидії кіберзлочинності. Водночас національне законодавство ще не повністю узгоджене з міжнародними стандартами, а кадрові і технічні ресурси у сфері кібербезпеки залишаються обмеженими. Ці виклики набули особливої гостроти після початку повномасштабної агресії російської федерації у 2022 році, коли кібератаки стали системною складовою гібридної війни проти України.

На основі проведеного аналізу можна сформулювати такі узагальнені висновки та рекомендації.

1. Необхідно продовжити гармонізацію кримінального та процесуального законодавства України з міжнародними стандартами, зокрема Будапештською конвенцією про кіберзлочинність і директивами ЄС.

2. Потрібно посилити інституційну спроможність органів кібербезпеки, зокрема через належне фінансування, технічне переоснащення та підвищення кваліфікації кадрів.

3. Необхідно розвивати міжнародне співробітництво в обміні електронними доказами, спільних розслідуваннях і навчаннях, активно використовуючи інструменти ЄС, НАТО й ООН.

4. Важливо забезпечити баланс між національною безпекою та правами людини, уникаючи надмірного розширення повноважень державних органів щодо контролю інформаційного простору.

5. Україна має створювати систему кіберстійкості, здатну ефективно протидіяти загрозам у воєнний час, поєднуючи правові, організаційні, технічні та дипломатичні інструменти.

Отже, досвід міжнародних і регіональних систем протидії кіберзлочинності може стати основою для вдосконалення національної моделі, що забезпечить інтеграцію України у глобальний правовий простір та підвищить її здатність протидіяти сучасним кіберзагрозам. Реалізація запропонованих заходів сприятиме зміцненню правопорядку, національної безпеки та стійкості держави в умовах гібридної війни.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Романюк В. В., Абламський С. Є. Критерії допустимості цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 140–150. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.13>.
2. Bartoli L. Cybersecurity and the Fight against Cybercrime: Partners or Competitors? *European Journal of Risk Regulation*. 2024. Vol. 16, Iss. 2. Pp. 498–513. DOI: <https://doi.org/10.1017/err.2025.31>.
3. Chiara P. G. Towards a right to cybersecurity in EU law? The challenges ahead. *Computer Law & Security Review*. 2024. Vol. 53. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.105961>.
4. Hakmeh J. The UN convention on cybercrime: a milestone in cybercrime cooperation? *Journal of Cyber Policy*. 2024. Vol. 9, Iss. 2. Pp. 125–130. DOI: <https://doi.org/10.1080/23738871.2024.2441549>.
5. Juszczak A., Sason E. The use of electronic evidence in the Area of Freedom, Security and Justice: An introduction to the new EU package on e-evidence. *EUCRIM*. 2023. Iss. 2. Pp. 182–200. DOI: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2023-014>.
6. Kuczyńska H. The EU E-evidence Package from the Polish Perspective: High Time for a Systemic Change. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2024. Vol. 33, No. 5. Pp. 9–28. DOI: <https://doi.org/10.17951/sil.2024.33.5.125-153>.
7. Punda O., Vavrynychuk M., Kohut O., Kravchuk S., Prysiazhniuk M. The Legal Status and Capabilities of Cyber Police in Ukraine: The Reasons for the Existence of Frauds with the Use of IT Technologies. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol. 15, No. 2. Pp. 85–97.
8. Ristvej J., Tonhauser M., Chovanec D., Kubás J., Kollár B., Zamiar Z. Cyber resilience conceptual model for the European Union NIS2 standards implementation in Slovakia. *Scientific Reports*. 2025. Vol. 15. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-025-12829-3>.
9. Sachoulidou A. Cross-border access to electronic evidence in criminal matters: The new EU legislation and the consolidation of a paradigm shift in the area of “judicial” cooperation. *New Journal of European Criminal Law*. 2024. Vol. 15, Iss. 3. Pp. 256–274. DOI: <https://doi.org/10.1177/20322844241258649>.
10. Schmitz-Berndt S. Defining the reporting threshold for a cybersecurity incident under the NIS Directive and the NIS 2 Directive. *Journal of Cybersecurity*. 2023. Vol. 9, Iss. 1. DOI: <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyad009>.
11. Snail ka Mtuze S., Musoni M. An overview of cybercrime law in South Africa. *International Cybersecurity Law Review*. 2023. Vol. 4. Pp. 299–322. DOI: <https://doi.org/10.1365/s43439-023-00089-8>.

12. Spiezia F. International cooperation and protection of victims in cyberspace: welcoming Protocol II to the Budapest Convention on Cybercrime. *ERA Forum*. 2022. Vol. 23. Pp. 101–108. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12027-022-00707-8>.

13. Tosza S. Electronic Evidence after E-evidence Package's Adoption: Challenges for Application and Unresolved Problems. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2024. Vol. 33, No. 5. Pp. 237–252. DOI: <https://doi.org/10.17951/sil.2024.33.5.237-260>.

14. Tropina T. "This is not a human rights convention!": The perils of overlooking human rights in the UN cybercrime treaty. *Journal of Cyber Policy*. 2024. Vol. 9, Iss. 2. Pp. 200–220. DOI: <https://doi.org/10.1080/23738871.2024.2419517>.

15. Vandezande N. Cybersecurity in the EU: How the NIS2 – directive stacks up against its predecessor. *Computer Law & Security Review*. 2024. Vol. 52. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2023.105890>.

Надійшла до редакції: 20.10.2025

Прийнята до опублікування: 10.12.2025

REFERENCES

1. Bartoli, L. (2024). Cybersecurity and the Fight against Cybercrime: Partners or Competitors? *European Journal of Risk Regulation*, 16(2), 498–513. <https://doi.org/10.1017/err.2025.31>.

2. Chiara, P. G. (2024). Towards a right to cybersecurity in EU law? The challenges ahead. *Computer Law & Security Review*, 53. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.105961>.

3. Hakmeh, J. (2024). The UN convention on cybercrime: a milestone in cybercrime cooperation? *Journal of Cyber Policy*, 9(2), 125–130. <https://doi.org/10.1080/23738871.2024.2441549>.

4. Juszczak, A., & Sason, E. (2023). The use of electronic evidence in the Area of Freedom, Security and Justice: An introduction to the new EU package on e-evidence. *EUCRIM*, 2, 182–200. <https://doi.org/10.30709/eucrim-2023-014>.

5. Kuczyńska, H. (2024). The EU E-evidence Package from the Polish Perspective: High Time for a Systemic Change. *Studia Iuridica Lublinensia*, 33(5), 9–28. <https://doi.org/10.17951/sil.2024.33.5.125-153>.

6. Punda, O., Vavrynychuk, M., Kohut, O., Kravchuk, S., & Prysiazniuk, M. (2023). The Legal Status and Capabilities of Cyber Police in Ukraine: The Reasons for the Existence of Frauds with the Use of IT Technologies. *Pakistan Journal of Criminology*, 15(2), 85–97.

7. Ristvej, J., Tonhauser, M., Chovanec, D., Kubás, J., Kollár, B., & Zamiar, Z. (2025). Cyber resilience conceptual model for the European Union NIS2 standards implementation in Slovakia. *Scientific Reports*, 15. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-12829-3>.

8. Romaniuk, V. V., & Ablamskyi, S. Ye. (2024). Criteria for the admissibility of digital (electronic) evidence in criminal proceedings. *Law and Safety*, 2(93), 140–150. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.13>.

9. Sachoulidou, A. (2024). Cross-border access to electronic evidence in criminal matters: The new EU legislation and the consolidation of a paradigm shift in the area of "judicial" cooperation. *New Journal of European Criminal Law*, 15(3), 256–274. <https://doi.org/10.1177/20322844241258649>.

10. Schmitz-Berndt, S. (2023). Defining the reporting threshold for a cybersecurity incident under the NIS Directive and the NIS 2 Directive. *Journal of Cybersecurity*, 9(1). <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyad009>.

11. Snail ka Mtuze, S., & Musoni, M. (2023). An overview of cybercrime law in South Africa. *International Cybersecurity Law Review*, 4, 299–322. <https://doi.org/10.1365/s43439-023-00089-8>.

12. Spiezia, F. (2022). International cooperation and protection of victims in cyberspace: welcoming Protocol II to the Budapest Convention on Cybercrime. *ERA Forum*, 23, 101–108. <https://doi.org/10.1007/s12027-022-00707-8>.

13. Tosza, S. (2024). Electronic Evidence after E-evidence Package's Adoption: Challenges for Application and Unresolved Problems. *Studia Iuridica Lublinensia*, 33(5), 237–252. <https://doi.org/10.17951/sil.2024.33.5.237-260>.

14. Tropina, T. (2024). "This is not a human rights convention!": The perils of overlooking human rights in the UN cybercrime treaty. *Journal of Cyber Policy*, 9(2), 200–220. <https://doi.org/10.1080/23738871.2024.2419517>.

15. Vandezande, N. (2024). Cybersecurity in the EU: How the NIS2 – directive stacks up against its predecessor. *Computer Law & Security Review*, 52. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2023.105890>.

Received the editorial office: 20 October 2025

Accepted for publication: 12 December 2025

MYKOLA VOLODYMYROVYCH MORDVYNTSEV,

*Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 4,
Research Laboratory on the Problems of Information
Technologies and Combating Crime in Cyberspace;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7674-3164>,
e-mail: lukoly@ukr.net;*

DMYTRO VALENTYNOVYCH PASHNIEV,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 4,
Research Laboratory on the Problems of Information
Technologies and Combating Crime in Cyberspace;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8693-3802>,
e-mail: dvpashnev@gmail.com;*

OLEKSII VOLODYMYROVYCH KHLIESTKOV,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute No. 4,
Research Laboratory on the Problems of Information
Technologies and Combating Crime in Cyberspace;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8777-8269>,
e-mail: Khliestkov.Oleksii@univd.edu.ua*

**INTERNATIONAL MODELS OF LEGAL REGULATION FOR COMBATING
CYBERCRIME: RECOMMENDATIONS FOR UKRAINE**

This article provides a comprehensive analysis of international models of legal regulation for combating cybercrime, identifying their key elements, development trends, and possibilities for implementation in Ukrainian legislation. It reveals universal approaches developed within the Council of Europe and the UN, as well as regional models of the European Union, the United States of America, Asian countries and NATO. Particular attention is paid to the 2001 Council of Europe Convention on Cybercrime, its additional protocols and modern mechanisms of international cooperation. It is demonstrated that the Convention has become a fundamental document in the field of unifying legal approaches to the criminalisation of acts related to the use of information technologies and has created a basis for the cross-border exchange of electronic evidence.

The aim of the study is to summarise international experience in combating cybercrime and to develop recommendations for its adaptation in Ukraine. The methodological basis is based on systematic, comparative legal, historical legal and analytical methods, which made it possible to identify patterns in the formation of modern cybersecurity models. Regulatory and legal acts, international treaties, scientific works and practical initiatives of states in the field of cyber defence are analysed.

Ukraine's participation in international programmes and projects aimed at developing cyber resilience, in particular within the framework of cooperation with the European Union, NATO and the UN, is highlighted. The need to harmonise Ukrainian legislation with international standards, improve procedures for the collection and use of electronic evidence, and strengthen the institutional capacity of law enforcement agencies is substantiated. It is emphasised that after the start of the full-scale invasion by the Russian Federation on 24 February 2022, cybercrime has become one of the key instruments of hybrid warfare against Ukraine.

The scientific novelty lies in identifying the prospects for the development of a national system to combat cybercrime based on international practices. The results obtained are of practical importance for improving legal regulation, strengthening international cooperation, and ensuring the cyber resilience of the state in the face of modern threats. The proposed conclusions can be used to develop a national cybersecurity strategy and improve the effectiveness of inter-agency cooperation in the field of combating cybercrime.

Keywords: *cybercrime, cybersecurity, Budapest Convention, international cooperation, legal regulation, hybrid warfare, cyber defence, Ukraine.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Мордвинцев М. В., Пашнєв Д. В., Хлєстков О. В. Міжнародні моделі правового регулювання протидії кіберзлочинності: рекомендації для України. *Право і безпека*. 2025. № 4 (99). С. 59–71. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.05>.

Citation (APA): Mordvyntsev, M. V., Pashniev, D. V., & Khliestkov, O. V. (2025). International Models of Legal Regulation for Combating Cybercrime: Recommendations for Ukraine. *Law and Safety*, 4(99), 59–71. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.05>.

СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ЛІНЕЦЬКИЙ,

Верховна Рада України (м. Київ);

 <https://orcid.org/0009-0004-1848-6157>,e-mail: linetskys1975@gmail.com

РЕАЛІЗАЦІЯ РЕГЛАМЕНТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В ДЕРЖАВІ: ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ

Розкрито поняття і сутність реалізації Регламенту Верховної Ради України в умовах воєнного стану. Визначено, що його реалізація неможлива без функціонування парламенту в умовах воєнного стану. Висвітлено, що ключова трансформація реалізації Регламенту порівняно з мирним часом пов'язана з екстремальним режимом виконання парламентських функцій, що повинні поєднуватися з розширеними повноваженнями для захисту країни, наданими військовим керівництвом, а також із певними тимчасовими обмеженнями конституційних прав і свобод людини, які мають контролюватися парламентом.

Виявлено, що реалізація Регламенту в умовах воєнного стану має такі особливості: відсутність окремих процедур, орієнтованих на умови воєнного стану; він досі не приведений у відповідність до Конституції України, всупереч вимогам Конституції та позиціям Конституційного Суду України; реалізується в умовах незавершеної парламентської реформи; динаміку його реалізації відзначає його вибіркове застосування, початок якому поклало ухвалення Верховною Радою України постанов, які частково підміняють сам Регламент у регулюванні парламентських процедур; така реалізація сприяє підтриманню керованості і забезпеченню безперервності роботи парламенту; балансування між цінностями безпеки й ефективності в парламентських процедурах призвело до тимчасового відходу від задекларованого Регламентом принципу відкритості парламенту; Регламент, визначаючи вагомий роль Верховної Ради України в запровадженні правового режиму воєнного стану, не передбачає ефективних засобів парламентського контролю над його реалізацією виконавчою владою.

Доведено, що ефективність реалізації Регламенту безпосередньо залежить від рівня узгодженості парламентських процедур із нормами Конституції України й адаптації до екстремальних умов воєнного часу. Наголошено на значенні принципу нормативного континуїтету і необхідності вдосконалення процедур парламентського контролю для забезпечення балансу між демократичною легітимністю та вимогами безпеки.

Зроблено висновок, що подальша модернізація Регламенту повинна передбачати розроблення універсальних механізмів його реалізації у спеціальних правових режимах, які спрямовані на збереження стабільності законодавчої влади, підвищення її інституційної стійкості та прозорості діяльності парламенту в умовах тривалої збройної агресії.

Ключові слова: парламент, Верховна Рада України, Регламент, парламентські процедури, воєнний стан, реалізація Регламенту, парламентська реформа.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Останнім часом парламентські правила роботи привертають дедалі більше уваги дослідників, ставши важливим елементом сучасного юридичного дискурсу. Вони систематизуються, набуваючи форми єдиного нормативно-правового акта (за юридичною природою), що є кодифікацією. У багатьох країнах ці правила конституціалізуються як важливі елементи парламентської автономії та виступають важливим джерелом парламентського права (Albanesi, 2022; Bresciani, 2025; Vermuele, 2004; Mclachlin, 2004). У своїй найпоширенішій формі принцип регламентної автономії гарантує, що парламент є вільним у

регулюванні своїх внутрішніх справ, а всі парламентські процедури залишаються виключно в межах внутрішньопарламентських питань (Vermuele, 2004). Проте така автономія не може бути абсолютизованою, оскільки верховенство конституції є загальновизнаним обов'язковим принципом, який поширюється також на законодавчий орган влади, що не може ухвалювати закони чи затверджувати регламенти парламентської процедури, які суперечать принципам і положенням конституції. Отже, загальну основу для обмеження парламентської автономії через контроль за парламентською процедурою можна підсумувати

так: парламентська автономія закінчується там, де починається конституція (Wintr, Chmel, Askari, 2021).

Усі ці особливості втілюються у правовій системі України. Вона орієнтується на зміцнення традицій парламентської автономії, зокрема на стандарти, які передбачають, що рішення парламенту і його органів не підлягають зовнішньому перегляду¹, крім чітко визначених юридичних підстав (наприклад, підстав конституційності правових актів парламенту). Утіленням таких підходів виступає Регламент Верховної Ради України (далі – Регламент). У вузькому розумінні це особливий закон, предметом регулювання якого, разом із Конституцією України, є порядок роботи Верховної Ради України. Це визначення впливає із системного тлумачення норм ч. 5 ст. 83, п. 15 ч. 1 ст. 85 та п. 21 ч. 1 ст. 92 Конституції України². У широкому розумінні це закон, який на основі та відповідно до Конституції України встановлює порядок підготовки і проведення сесій Верховної Ради, її засідань, формування державних органів, визначає законодавчу процедуру, процедуру розгляду інших питань, віднесених до її повноважень, та порядок здійснення контрольних функцій Верховної Ради України. Це визначення ґрунтується на змісті ст. 1 Регламенту³.

Так, сьогодні в системі законодавства України діє Регламент, затверджений Законом України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI з відповідними змінами і доповненнями⁴. Загальноприйнятим є тлумачення цього законодавчого акта як ключового нормативно-правового документа, який унормовує парламентські

процедури. Належна реалізація Регламенту має важливе значення для результатів такого унормування, що становить вагому політико-правову та спеціально-юридичну проблему.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну, розпочате 24 лютого 2022 р., стало для законодавчої влади джерелом унікальних і надзвичайно складних викликів щодо забезпечення функціонування конституційної демократії в умовах війни, за яких Верховна Рада України має залишатися безумовно відданою принципам верховенства права та конституційної демократії (Turchynov et al., 2024). У цьому контексті робота парламенту є вирішальним кроком у захисті політичної незалежності України та збереженні демократичних інституцій у державі. Уведення воєнного стану в Україні закономірно позначило якісно новий період реалізації Регламенту, пов'язаний з його дією в екстремальних політико-правових умовах, які змінюють засади функціонування національного парламенту загалом. За час дії цього правового режиму в державі визначилися кілька особливостей реалізації Регламенту, що впливають на специфіку здійснення парламентських процедур у Верховній Раді України.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Основні проблеми роботи парламенту України в умовах воєнного стану проаналізовані в розвідках М. Бондара, С. Івасика⁵ й О. Зозулі (2023), Ю. Кириченко та С. Чоудрі (2022), В. Крейденка і В. Костицького (2023), О. Кукуруз (2023), Н. Ротар (2024), О. Марусяка (2022) та ін. Проте в цих дослідженнях лише фрагментарно висвітлені зміни в умовах та у процесі реалізації норм Регламенту. Зокрема, більшість вітчизняних дослідників, які звертаються до проблем реалізації Регламенту, основну увагу приділяють аналізу чинників, які впливають на цей процес. Крім того, дослідниками не завжди коректно розмежовуються умови реалізації парламентських процедур та норм Регламенту, що призводить до ототожнення цих двох явищ і детермінує певні помилкові чи спрощені висновки.

Нині зміни, що відбулися як у змісті Регламенту протягом 2022–2025 рр., так і в умовах його реалізації, належним чином не були оцінені юридичною наукою, що не дає змогу кваліфікувати їх як об'єктивні, оптимальні та суспільно прийнятні. Проте зміни у змісті Регламенту та в

¹ Parameters on the relationship between the parliamentary majority and the opposition in a democracy: a checklist. Adopted by the Venice Commission at its 119th Plenary Session (Venice, 21–22 June 2019) // Venice Commission of the Council of Europe : офіц. сайт. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)015-e) (дата звернення: 03.10.2025).

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.10.2025).

³ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 03.10.2025).

⁴ Там само.

⁵ Парламент в умовах війни: приклад України. Десята сесія Верховної Ради України IX скликання. 5 вересня 2023 року – 5 лютого 2023 року // Верховна Рад України : офіц. сайт. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74995.pdf> (дата звернення: 03.10.2025).

застосуванні унормованих ним процедур, а також тривалість дії воєнного стану в державі спонукають до ретельного аналізу особливостей його реалізації, зокрема у зв'язку з дією Конституції України та інших законодавчих актів, специфікою регламентних змін, а також динамікою їх упровадження в політико-правові процеси, що відбуваються в державі.

Натомість у зарубіжній літературі питанням зміни парламентських процедур приділено певну увагу, зокрема в розрізі компаративного аналізу (Dieterich, Hummel, Marschall, 2008; Häkkinen, 2014; Coticchia, Moro, 2020). Аналіз цих джерел є корисним з огляду на можливість врахування кращих практик функціонування законодавчих органів влади в умовах війни чи типологічно подібних правових режимів.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* статті полягає в аналітично-правовому висвітленні основних аспектів реалізації Регламенту в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. *Завдання* конкретизують мету дослідження і полягають в: 1) уточненні доктринальних підходів до визначення реалізації Регламенту як законодавчого акта; 2) аналізі особливостей реалізації Регламенту за мирних умов; 3) зіставленні своєрідностей реалізації Регламенту за умов мирного часу та за умов воєнного стану з виокремленням специфіки, притаманної саме правовому режиму воєнного стану в розрізі реалізації цього законодавчого акта.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Як відомо, формулювання методологічних засад наукового дослідження є невід'ємною його частиною (Лазарєв, 2023). У системі методології дослідження реалізації Регламенту за умов воєнного стану застосовано трирівневу структуру включених до неї методів, зокрема: 1) загальнофілософські, що визначають головні напрями та загальні принципи пізнання, категоріальний ряд науки загалом; 2) загальнонаукові (міждисциплінарні), які застосовуються для пізнання особливої групи однотипних об'єктів; 3) спеціально-наукові (передусім спеціально-юридичні) методи, які використовуються у процесі пізнання специфіки окремого об'єкта. Їх поетапне застосування дозволяє структурувати одержані наукові дані – від найбільш загальних, базових уявлень про реалізацію Регламенту до конкретних даних про ті чи інші особливості цього процесу, детерміновані запровадженням у державі воєнного стану. Основними загальнофілософськими методами пізнання реалізації Регламенту, які детермінують усю подальшу стратегію його

наукового дослідження, слід визначити діалектику, герменевтику, аналітику, феноменологію та синергетику. Так, діалектичний метод характеризує загальні закономірності реалізації Регламенту з точки зору об'єктивності та детермінованості цих процесів. Системно-структурний метод дозволяє аналізувати реалізацію Регламенту з точки зору співвідношення реалізації його окремих норм та інститутів, з одного боку, і цілісності його реалізації як єдиного законодавчого акта – з іншого. Функціональний метод допомагає осмислити вплив реалізації Регламенту на врегульовані ним суспільні відносини, зокрема парламентські процедури, з точки зору їхньої ефективності, повноти, оптимальності, завершеності тощо. Інші загальнофілософські методи – герменевтика (тлумачення), аналітика (логічний аналіз), феноменологія – забезпечують системну інтерпретацію реалізації регламентних норм, узагальнення основних ознак юридичної природи такої реалізації, а також сприяють виявленню позитивних результатів регламентного регулювання, законодавчих упущень і прогалин у тексті цього акта. Серед загальнонаукових методів найуживанішим останнім часом є синергетичний метод, який дозволяє поглянути на реалізацію Регламенту як на процес, що діалектично поєднує тенденції організації та дезорганізації парламентського життя, втілюючи певний оптимум такої організації з точки зору самих законодавців. Культурологічний метод дає змогу охарактеризувати реалізацію Регламенту з точки зору втілення в цьому процесі елементів правової культури суспільства та законодавців, дозволяє аналізувати Регламент під кутом зору поєднання в ньому традиційності та наступності, континуїтету і дисконтинуїтету регламентної традиції правового регулювання суспільних відносин. Аксіологічний метод застосовано для визначення ціннісних характеристик реалізації Регламенту. Метод вірогідності і моделювання дозволяє впроваджувати правову інноватику у функціонування та реалізацію норм Регламенту. Цей закон покликаний стабілізувати парламентські процеси, проте це не означає його незмінності – реалізація Регламенту поєднана з динамікою його змін. Провідним у системі спеціально-наукових методів загальнотеоретичної юриспруденції є юридико-догматичний метод, що дає змогу аналізувати зміст регламентних норм, знаходити зв'язки між ними, надавати дефінітивну визначеність вжитим у Регламенті поняттям і категоріям, виявляти сутність і зміст парламентських процедур в їхніх взаємозв'язках та взаємозумовленості в контексті їх реалізації

та конкретизації. Не менш важливим є соціолого-правовий метод, який передбачає аналіз ефективності впливу реалізації Регламенту на суспільні відносини, розвиток парламенту і парламентаризму загалом крізь призму дослідження судової практики, юриспруденції Конституційного Суду України (далі — КСУ), а також різних допоміжних даних і матеріалів. Надзвичайно вагомим є також компаративний метод дослідження реалізації Регламенту, оскільки використання кращих парламентських практик і запозичення парламентського досвіду є нині актуальним завданням для його модернізації на сучасному етапі розвитку вітчизняного парламентаризму. Таким чином, застосування низки загальнофілософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів у дослідженні реалізації Регламенту дозволяє різнопланово охарактеризувати цей процес, особливості, ключові тенденції та результати впливу регламентних норм на суспільні відносини, унормовані ним.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Тривалість дії правового режиму воєнного стану дає змогу зробити певні узагальнення щодо аналізу реалізації цього процесу та його наслідків для функціонування парламенту України. На нашу думку, їх систематизація дозволяє досягти таких основних результатів, які підлягають науковій верифікації та дискусії.

1. Необхідність уточнення загальноправової формули реалізації Регламенту та її екстраполяції на специфіку воєнного стану. У вітчизняній юридичній літературі чи не єдиним спеціальним дослідженням реалізації Регламенту є дисертаційна робота Н. Ганжи (2004). На основі проведеного аналізу дослідниця запропонувала таку дефініцію поняття «реалізація Регламенту Верховної Ради України»: це діяльність уповноважених суб'єктів державної влади, яка полягає у використанні, виконанні, дотриманні та застосуванні норм, закріплених Конституцією України, Регламентом Верховної Ради України й іншими нормативно-правовими актами, а також передбачених ними повноважень цих суб'єктів. На нашу думку, запропоноване визначення є хибним і не може бути застосоване в юридичній науці із принаймні двох причин. Перша – науковиця вочевидь ототожнює реалізацію Регламенту з реалізацією його норм, виокремлюючи такі форми реалізації, як використання, виконання, дотримання і застосування. Проте означені форми правореалізації є властивими саме для реалізації норм права, а не цілісних законодавчих актів, як у нашому випадку. Друга – до-

слідниця ототожнює реалізацію Регламенту з реалізацією «закріплених Конституцією України, Регламентом Верховної Ради України й іншими нормативно-правовими актами відповідних процесуально-правових норм», тобто реалізація Регламенту як окремого, самостійного законодавчого акта розчиняється нею в системі нормативно-правових актів, яку складно систематизувати (що мається на увазі під «іншими нормативно-правовими актами»?). Зокрема, навіть Конституція України включена до цієї системи. Проте ототожнення реалізації Регламенту з реалізацією Конституції є грубою методологічною помилкою: по-перше, через різний предмет регулювання цих двох законодавчих актів, а по-друге, через юридичну силу Конституції України, яка має пріоритет над юридичною силою Регламенту. Отже, запропонована дефініція реалізації Регламенту не відповідає критеріям наукової об'єктивності і має бути переглянута.

У зв'язку з вищезазначеними застереженнями та враховуючи сучасний стан доктрини реалізації права, пропонуємо під реалізацією Регламенту розуміти об'єктивовану у правовій поведінці учасників парламентських процедур сукупність форм, способів і методів переведення загальних правових настанов, що містяться в регламентних нормах, у реальні парламентські відносини, у процесі яких їхні суб'єкти здійснюватимуть на практиці надані їм права та виконуватимуть юридичні обов'язки в межах і у спосіб, визначених Регламентом (Лінецький, 2024а).

Водночас вищезазначена формула підлягає певному коригуванню у зв'язку із запровадженням у державі воєнним станом. Реалізація Регламенту в умовах воєнного стану є особливою формою реалізації цього законодавчого акта, обмеженою часовими параметрами воєнного стану, яка зумовлена умовами збройної агресії або загрози нападу (як об'єктивних підстав введення воєнного стану) і передбачає зосередження парламентських процедур на забезпеченні безперервності реалізації законодавчої влади в державі конституційно визначеним органом державної влади – Верховною Радою України, підтриманні його дієздатності, забезпеченні безпеки та реалізації парламентських процедур в інтересах зміцнення обороноздатності держави і відсічі збройної агресії. Реалізація Регламенту поза функціонуванням Верховної Ради України в умовах воєнного стану є неможливою. Тому слід відкинути спроби обґрунтування позапарламентного (або, точніше, безпарламентного) функціонування державного організму в

умовах воєнного стану. Адже це унеможливить реалізацію не лише законодавчої влади загалом, що суперечить конституційній доктрині безперервності (континуїтету) законодавчої влади, але й реалізацію Регламенту як цілісного законодавчого акта зокрема.

Отже, ключова трансформація реалізації Регламенту порівняно з умовами мирного часу пов'язана з екстремальним режимом виконання парламентських функцій, які повинні поєднуватися з розширеними повноваженнями для захисту країни, що їх отримує військове керівництво, а також із певними тимчасовими обмеженнями конституційних прав та свобод людини і громадянина, які мають контролюватися парламентом держави. Хоча формально поділ влади зберігається, баланс між гілками влади тимчасово зміщується в бік виконавчої вертикалі, особливо інституту Президента України та військового командування, що необхідно для оперативного управління державою в умовах загрози.

2. Із формально-правового боку реалізація Регламенту, виходячи з його змісту, здійснюється за ідентичним порядком як в умовах мирного часу, так і в умовах воєнного стану. Дія Регламенту з початком воєнного стану не була припинена або призупинена, що загалом відповідає парадигмі безперервності реалізації парламентських процедур, яка закладена в конституційну доктрину і знайшла продовження у змісті Закону України «Про правовий режим воєнного стану»¹: у період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Верховної Ради України (ч. 1 ст. 10 Закону). Водночас жодних спеціальних (наприклад, спрощених або дистанційних) процедур, властивих саме воєнному стану, Регламент не передбачає та не виокремлює серед загальної систематики унормованих у ньому процедур. Однак деякі способи прискорення парламентських процедур (обговорення за скороченою процедурою й ухвалення законів відразу в першому читанні та в цілому) були застосовані в парламенті доволі широко, принаймні в перші роки повномасштабної війни (2022–2023), хоча такий підхід не був оформлений змінами до Регламенту (були застосовані наявні інструменти прискорення парламентських процедур, властиві і мирним умовам). Тобто

застосування таких процедур мало політико-консенсуальний характер.

3. Реалізація Регламенту в умовах воєнного стану мала ту особливість, що, всупереч вимогам Конституції України та юридичним позиціям КСУ, цей акт так і не був приведений у повному обсязі у відповідність до Основного Закону. Зокрема, парламентарії продовжили практику попереднього складу Верховної Ради України, ігноруючи конституційний припис регулювання в Регламенті засад формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України (ч. 9 ст. 83 Конституції України)². Проте сама Конституція України визначає коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України як окремий суб'єкт, який бере участь у формуванні Кабінету Міністрів України, із самостійними конституційно визначеними повноваженнями. Основний Закон уповноважує коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформовану відповідно до частин 6 та 7 ст. 83 Конституції України, вносити Президенту України пропозиції щодо кандидатури Прем'єр-міністра України та пропозиції Прем'єр-міністру України щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України (ч. 8 ст. 83 Конституції України)³. Отже, досі «Регламент, всупереч вимогам статті 83 Конституції України, не передбачає порядку припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України»⁴.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 03.10.2025).

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення частини восьмої статті 83 Конституції України у системному зв'язку з положеннями частин шостої, сьомої статті 83, пункту 9 частини першої статті 106, частин третьої, четвертої статті 114 Конституції України : від 28.04.2009 № 8-рп/2009 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-09> (дата звернення: 03.10.2025).

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» : від 20.06.2019 № 6-р/2019 // БД «Законодавство України» / ВР

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 03.10.2025).

4. Регламент функціонує в умовах незалежності парламентської реформи (Лінецький, 2024б). Так, за оцінкою Лабораторії законодавчих ініціатив, стан виконання реформи на 6 серпня 2024 р. становить лише 45,7 %¹. Проте ключові параметри були визначені самою Верховною Радою України ще в Постанові «Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України» від 17 березня 2016 р. № 1035-VIII². Постанова передбачала, зокрема, схвалення цілісної концепції законодавчого процесу, яка базуватиметься на значно посиленій координації між суб'єктами права законодавчої ініціативи; створення в Апараті Верховної Ради України структурного підрозділу, до компетенції якого належатимуть питання дотримання положень Регламенту, а також перевірку всіх законопроектів до офіційної реєстрації щодо відповідності нормам Регламенту; перегляд положень Регламенту в частині гарантування достатньої кількості часу для розгляду законопроектів комітетами Верховної Ради України; якнайшвидше ухвалення рішення щодо врегулювання статусу парламентської опозиції; започаткування роботи інституту парламентських приставів для підтримки належного порядку під час проведення пленарних засідань Верховної Ради України (пункти 1, 5, 8, 44, 49 Додатку до Постанови³). Проте за дев'ять років Верховна Рада України так і не вжила заходів щодо цих напрямів, що блокує парламентську реформу та перетворює власні стандарти парламентської діяльності на необов'язкові.

5. Із точки зору Конституції України певні зміни в парламентських процедурах, зумовлені воєнним станом, все ж є, і вони детерміновані такими нормами: 1) у разі оголошення указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевос-

тях Верховна Рада України збирається на засідання у дводенний строк без скликання; 2) у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану; 3) затвердження указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях протягом двох днів (частини 3 та 4 ст. 83, п. 31 ч. 1 ст. 85 Конституції України⁴). Означені норми деталізуються Регламентом, окрім норми про пролонгацію повноважень парламенту під час дії воєнного стану, яка відбувається автоматично і не потребує ухвалення окремих рішень за спеціальною процедурою.

6. Водночас із точки зору реальних відносин Регламент реалізується в умовах посилення безпекових викликів, коли безпосередня військова загроза життю і здоров'ю парламентаріїв змушує адаптувати його норми до умов воєнного стану. Саме таке пристосування зумовлює динаміку реалізації Регламенту, зокрема його вибіркове застосування, початок якому поклало ухвалення Верховною Радою України постанов «Про організацію роботи Верховної Ради України в умовах дії надзвичайного та/або воєнного стану» від 23 лютого 2022 р. № 2100-IX⁵, «Про організацію роботи Верховної Ради України у зв'язку з актом збройної агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року» від 24 лютого 2022 р. № 2103-IX⁶, «Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого

⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 03.10.2025).

⁵ Про організацію роботи Верховної Ради України в умовах дії надзвичайного та/або воєнного стану : Постанова Верховної Ради України від 23.02.2022 № 2100-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2100-20> (дата звернення: 03.10.2025). Втратила чинність.

⁶ Про організацію роботи Верховної Ради України у зв'язку з актом збройної агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року : Постанова Верховної Ради України від 24.02.2022 № 2103-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2103-IX> (дата звернення: 03.10.2025). Втратила чинність.

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19> (дата звернення: 03.10.2025).

¹ Парламентська реформа в умовах війни: що на порядку денному? // ЛІІ : сайт. 06.08.2024. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/parlamentska-reforma-v-umovah-vijny-shho-na-poryadku-dennomu/> (дата звернення: 03.10.2025).

² Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України : Постанова Верховної Ради України від 17.03.2016 № 1035-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-19> (дата звернення: 03.10.2025).

³ Там само.

скликання під час проведення восьмої сесії в умовах дії воєнного стану» від 6 вересня 2022 р. № 2558-IX¹, «Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення дев'ятої сесії в умовах дії воєнного стану» від 7 лютого 2023 р. № 2912-IX (назва Постанови в редакції від 27 липня 2023 р.)². Цими постановами було змінено встановлений Регламентом порядок роботи парламенту: запроваджено режим одного пленарного засідання, змінено порядок скликання засідань Погоджувальної ради та комітетів парламенту, надано додаткові повноваження Голові Верховної Ради України щодо організації діяльності парламенту тощо. Конституція України у ч. 5 ст. 83 забороняє унормовувати порядок діяльності Верховної Ради України актами, іншими ніж Конституція України та Регламент³. З огляду на це оптимальним способом усунення неконституційного способу регламентації відносин у сфері регулювання порядку діяльності Верховної Ради України є, на нашу думку, імплементація відповідних норм із вищезгаданих постанов до Регламенту з метою закріплення саме в ньому універсальних норм щодо способу реалізації парламентських процедур в умовах воєнного стану.

7. Реалізація Регламенту, навіть у скороченому вигляді (див. п. 6 статті), сприяла підтриманню керованості та безперервності роботи парламенту. Попри безпекові виклики, він жодного дня не припиняв роботу, не змінюючи місця проведення пленарних засідань (точніше одного засідання, що не переривало-

ся). Це дало змогу інтенсифікувати, зокрема, законодавчу процедуру, спрямовуючи її на модернізацію законодавства у сфері національної безпеки й оборони, що в умовах воєнного стану набуло пріоритетного значення у структурі законодавчої діяльності Верховної Ради України. Регламент загалом виконав свою роль нормативного гаранта інституційного континуїтету парламенту під час війни.

8. Балансування між цінностями безпеки й ефективності у парламентських процедурах призвело до тимчасового відходу від задекларованого Регламентом принципу відкритості парламенту. Через ухвалення Постанови Верховної Ради України «Про деякі питання висвітлення роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання в умовах дії воєнного стану» від 6 вересня 2022 р. № 2568-IX було встановлено, що здійснення прямої трансляції відкритих пленарних засідань Верховної Ради України може бути обмежено державним підприємством «Парламентський телеканал “Рада”» в інтересах національної безпеки та з метою забезпечення заходів безпеки Верховної Ради України⁴. Практично із цього часу діяльність Верховної Ради України, всупереч приписам ст. 3 Регламенту, стала непублічною та закритою від суспільства, що істотно послабило авторитет парламенту. Лише з ухваленням Постанови Верховної Ради України «Про деякі питання висвітлення діяльності Верховної Ради України дев'ятого скликання» від 4 вересня 2025 р. № 4597-IX поновлено прямі трансляції відкритих засідань Верховної Ради України державним підприємством «Парламентський телеканал “Рада”»⁵.

9. За час дії воєнного стану Регламент змінювався 12 разів: 6 – у 2022 р., 2 – 2023 р. і 2 – у 2024 р. Відповідно, протягом 2025 р. жодних змін до Регламенту не було внесено. Ізпоміж цих змін найсуттєвішими виявилися внесені законами «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони

¹ Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення восьмої сесії в умовах дії воєнного стану : Постанова Верховної Ради України від 06.09.2022 № 2558-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-20> (дата звернення: 03.10.2025).

² Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення дев'ятої сесії в умовах дії воєнного стану: Постанова Верховної Ради України від 07.02.2023 № 2912-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2912-20/ed20230207> (дата звернення: 03.10.2025). Редакція Постанови від 27.07.2023 втратила чинність.

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.10.2025).

⁴ Про деякі питання висвітлення роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання в умовах дії воєнного стану : постанова Верховної Ради України від 06.09.2022 № 2568-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2568-20> (дата звернення: 03.10.2025).

⁵ Про деякі питання висвітлення діяльності Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України від 04.09.2025 № 4597-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4597-20> (дата звернення: 03.10.2025).

політичних партій» від 3 травня 2022 р. № 2243-IX (у разі заборони судом політичної партії, яка сформувала у Верховній Раді депутатську фракцію, така депутатська фракція після набрання судовим рішенням про заборону політичної партії законної сили оголошується Головою Верховної Ради України розпущеною. У разі затвердження Президентом України рішення Ради національної безпеки і оборони України про зупинення діяльності політичної партії, яка сформувала у Верховній Раді депутатську фракцію, діяльність такої депутатської фракції зупиняється з моменту оголошення про це Головою Верховної Ради України, а народні депутати, які входять до складу такої депутатської фракції, є позафракційними. Зупинення діяльності депутатської фракції має наслідком зупинення її прав (частини 5 та 6 ст. 60 Регламенту))¹; «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12 травня 2022 р. № 2259-IX (з 1 березня 2022 р. на період дії воєнного стану в Україні до завершення місяця, в якому воєнний стан буде припинено чи скасовано, зупиняється дія ч. 4 ст. 26 Регламенту щодо обмежень виплат народним депутатам України за їх неучасть у пленарних засіданнях Верховної Ради України)²; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях» від 1 липня 2022 р. № 2345-IX (про заснування Дослідницької служби Верховної Ради України)³; «Про вне-

сення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах» від 13 грудня 2022 р. № 2846-IX (про викладення глави 33 Регламенту «Призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, припинення повноважень, надання згоди на призначення чи звільнення з посад посадових осіб, висловлення недовіри Генеральному прокуророві у випадках, передбачених Конституцією та законами України» у новій редакції)⁴; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України» від 27 липня 2023 р. № 3277-IX (удосконалення процедури конкурсного відбору таких кандидатур)⁵; «Про внесення змін до Закону України «Про Рахункову палату» та деяких інших законодавчих актів України» від 30 жовтня 2024 р. № 4042-IX (змінено процедуру призначення Голови та членів Рахункової палати Верховною Радою України)⁶. Характерно, що жодна з унесених до Регламенту змін не була продиктована потребами воєнного стану та/або національної безпеки.

10. Під час воєнного стану у Верховній Раді України обговорювалося питання запровадження процедури ведення пленарних засідань у дистанційному режимі та, відповідно, онлайн-голосування народних депутатів України. Це потребувало суттєвих змін у Регламенті. Проте

IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20> (дата звернення: 03.10.2025).

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах : Закон України від 13.12.2022 № 2846-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2846-20> (дата звернення: 03.10.2025).

⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України : Закон України від 27.07.2023 № 3277-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20> (дата звернення: 03.10.2025).

⁶ Про внесення змін до Закону України «Про Рахункову палату» та деяких інших законодавчих актів України : Закон України від 30.10.2024 № 4042-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4042-20> (дата звернення: 03.10.2025).

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій : Закон України від 03.05.2022 № 2243-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2243-20> (дата звернення: 03.10.2025).

² Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20> (дата звернення: 03.10.2025).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях : Закон України від 01.07.2022 № 2345-

така регламентна інновація не була підтримана більшістю парламентаріїв із мотивів її неконституційності (відповідно до ч. 2 ст. 84 і ст. 91 Конституції України Верховна Рада України приймає рішення виключно на її пленарних засіданнях після обговорення питань більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України, крім випадків, передбачених Конституцією України¹). Так само не було ухвалено Проект Закону про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо внесення, розгляду та прийняття законопроектів, спрямованих на адаптацію законодавства України до положень права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) в частині виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції (реєстр. № 8242), який ще 28 листопада 2022 р. був унесений на розгляд Верховної Ради України². Це уповільнює адаптацію законодавства України до положень права ЄС в частині виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції та забезпечення максимальної взаємодії всіх суб'єктів права законодавчої ініціативи при розгляді євроінтеграційних ініціатив.

11. Як зазначено в літературі, парламент у сфері забезпечення правового режиму воєнного стану повинен здійснювати контроль за діяльністю суб'єктів забезпечення цього правового режиму, зокрема за дотриманням Президентом України Конституції та законів України щодо використання Збройних Сил України й обмеження прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану (Ступак, 2024). Натомість Регламент, зумовлюючи вагому роль Верховної Ради України в запровадженні правового режиму воєнного стану, не передбачає надалі ефективних засобів парла-

ментського контролю над його здійсненням виконавчою владою, що є суттєвим законодавчим упущенням, яке створює умови для зловживань при обмеженні прав громадян. Адже в умовах війни рішення часто ухвалюються в надзвичайно швидкому темпі та на основі неповної інформації або ж інформації, що швидко застаріває. Це об'єктивно збільшує ймовірність ухвалення виконавчою владою помилкових рішень із непередбаченими наслідками. Тому реалізація Регламенту вочевидь має спиратися на поєднання нормативного континуїтету в регулюванні парламентських процедур із забезпеченням їх більшої гнучкості, пристосованості до умов спеціальних правових режимів, запроваджуваних у державі (Лінецький, 2024б), насамперед режиму воєнного стану. Подальше вдосконалення контрольних парламентських процедур за здійсненням заходів воєнного стану має спиратися на ключові принципи, закладені у статтях 3, 17 і 64 Конституції України, які визначають систематику національних конституційних цінностей, передусім щодо захисту національних інтересів, забезпечення національної безпеки та допустимих меж обмеження прав людини (Савчин, 2022).

ВИСНОВКИ. Реалізація Регламенту в умовах воєнного стану – це особлива форма реалізації цього законодавчого акта, обмежена часовими параметрами воєнного стану, яка зумовлена збройною агресією або загрозою нападу (як об'єктивних підстав введення воєнного стану) і передбачає зосередження парламентських процедур на забезпеченні безперервності реалізації законодавчої влади в державі конституційно визначеним органом державної влади – Верховною Радою України, підтриманні його дієздатності, забезпеченні безпеки та реалізації парламентських процедур в інтересах зміцнення обороноздатності держави і відсічі збройної агресії. Реалізація Регламенту поза функціонуванням Верховної Ради України в умовах воєнного стану є неможливою. Адже це унеможливить реалізацію не лише законодавчої влади загалом, що суперечитиме конституційній доктрині безперервності (континуїтету) законодавчої влади, але й реалізацію Регламенту як цілісного законодавчого акта зокрема.

Ключова трансформація реалізації Регламенту порівняно з умовами мирного часу пов'язана з екстремальним режимом реалізації парламентських функцій, які повинні поєднуватися з розширеними повноваженнями для захисту країни, що їх отримує військове керівництво, а також із певними тимчасовими обмеженнями конституційних прав та свобод

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 03.10.2025).

² Проект Закону про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо внесення, розгляду та прийняття законопроектів, спрямованих на адаптацію законодавства України до положень права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) в частині виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції : від 28.11.2022 № 8242 / ініціатори Р. О. Стефанчук, О. С. Корнієнко, О. К. Кондратюк // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40926> (дата звернення: 03.10.2025).

людини і громадянина, які мають контролюватися парламентом держави. Із формально-правового боку реалізації Регламенту в умовах воєнного стану притаманні такі особливості: відсутність окремих процедур, орієнтованих на умови воєнного стану; всупереч вимогам Конституції України та юридичним позиціям Конституційного Суду України, Регламент досі і не приведений у повному обсязі у відповідність до Основного Закону; він реалізується в умовах незавершеної парламентської реформи; динаміку реалізації Регламенту характеризує його вибіркове застосування, початок якому поклало ухвалення Верховною Радою України постанов, які частково підміняють сам Регламент у регулюванні парламентських процедур; така реалізація сприяє підтриманню керованості і

забезпеченню безперервності роботи парламенту; балансування між цінностями безпеки й ефективності у парламентських процедурах призвело до тимчасового відходу від задекларованого Регламентом принципу відкритості парламенту; Регламент, зумовлюючи вагому роль Верховної Ради України у запровадженні правового режиму воєнного стану, не передбачає ефективних засобів парламентського контролю над його здійсненням виконавчою владою. Реалізація Регламенту повинна спиратися на поєднання нормативного континуїтету в регулюванні парламентських процедур із забезпеченням їх більшої гнучкості, пристосованості до умов воєнного стану у зв'язку з невизначеністю строків та перспектив його дії.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Ганжа Н. В. Теоретичні проблеми Регламенту Верховної Ради України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2004. 209 с.
2. Зозуля О. І. Особливості організації роботи Верховної Ради України в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 70–75. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.9>.
3. Кириченко Ю., Чоудрі С. Парламент України у воєнний час. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 2. С. 59–63. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2022.6>.
4. Крейденко В. В., Костицький В. В. Верховна Рада України як суб'єкт державно-управлінських відносин в умовах воєнного стану. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 9. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.9.6>.
5. Кукуруз О. В. Політико-правове забезпечення парламентської реформи в Україні: сучасний стан і пропозиції євроінтеграційних змін. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 177–182. DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2023-14-177-182>.
6. Лазарєв В. В. Концепції розуміння сутності категорії «зловживання правом». *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 179–189. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16>.
7. Лінецький С. В. Механізм реалізації Регламенту Верховної Ради України: теоретико-правові засади // Актуальні дослідження правової та історичної науки : матеріали Міжнар. наук. інтернет-конф. (м. Тернопіль, Україна, м. Ополь, Польща, 12–13 верес. 2024 р.) / редкол.: О. Яремко та ін. Тернопіль : ФО-П Шпак В. Б., 2024а. С. 14–23.
8. Лінецький С. В. Модернізація Регламенту Верховної Ради України в системі нормативних орієнтирів парламентської реформи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2024б. Вип. 18 (30). С. 80–89. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.18.30.80-89>.
9. Марусяк О. Номінаційні повноваження парламенту під час війни: проблеми висловлення недовіри Верховною Радою України окремим посадовим особам у період дії воєнного стану. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 4. С. 13–21. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2022.2>.
10. Ротар Н. Трансформація характеру діяльності Верховної Ради України в умовах правового режиму воєнного стану. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2024. № 14. С. 59–88. DOI: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.14.59-88>.
11. Савчин М. Конституціоналізм і війна. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 2. С. 3–14. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2022.1>.
12. Ступак Д. Б. Адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2024. 230 с.
13. Albanesi E. The Equilibrium Point Between the Autonomy of Parliament and Other Constitutional Principles, as Viewed Through the Theoretical Framework of a System of Constitutional Justice. Case-Study: Italy. *International Journal of Parliamentary Studies*. 2022. Vol. 2, Iss. 2. Pp. 122–140.
14. Bresciani P. F. Rethinking Parliamentary Autonomy in the Age of AI: A Study of Digital Constitutional Theory // 4th Global Conference on Parliamentary Studies “Reinventing Democracy for the 21st Century” (Athens, 13 June 2025). Athens, 2025. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.5318237>.

15. Coticchia F., Moro F. N. Peaceful legislatures? Parliaments and military interventions after the Cold War: Insights from Germany and Italy. *International Relations*. 2020. Vol. 34, Iss. 4. Pp. 482–503. DOI: <https://doi.org/10.1177/0047117819900250>.
16. Dieterich S., Hummel H., Marschall S. Strengthening parliamentary “war powers” in Europe: Lessons from 25 national parliaments. *Policy Paper*. 2008. No. 27. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/PP27.pdf> (дата звернення: 03.10.2025).
17. Häkkinen T. The Royal Prerogative Redefined: Parliamentary Debate on the Role of the British Parliament in Large-scale Military Deployments, 1982–2003 : Dissertation. Jyväskylä : University of Jyväskylä, 2014. 308 p. URL: <https://jyx.jyu.fi/bitstreams/b0eeae2b-0136-464e-8773-d3daf997e7d4/download> (дата звернення: 03.10.2025).
18. McLachlin B. Reflections on the Autonomy of Parliament. *Canadian Parliamentary Review*. 2004. Vol. 27, No. 1. Pp. 4–7.
19. Turchynov K. O., Velychko V. O., Riabchenko O. P., Demchenko I. S., Karyy V. V., Yatskovyna V. V. The Role and Place of the Legislative Power in War Conditions (The Case of Ukraine). *Journal of Lifestyle and SDG's Review*. 2024. Vol. 5. DOI: <https://doi.org/10.47172/2965-730X.SDGsReview.v5.n01.pe03141>.
20. Vermuele A. The Constitutional Law of Congressional Procedure. *The University of Chicago Law Review*. 2004. Vol. 71, No. 2. Pp. 361–437.
21. Wintr J., Chmel J., Askari D. The role of parliamentary autonomy in constitutional review. *The Lawyer Quarterly*. 2021. Vol. 11, No. 1. Pp. 83–103.

Надійшла до редакції: 10.10.2025

Прийнята до опублікування: 13.12.2025

REFERENCES

1. Albanesi, E. (2022). The Equilibrium Point Between the Autonomy of Parliament and Other Constitutional Principles, as Viewed Through the Theoretical Framework of a System of Constitutional Justice. Case-Study: Italy. *International Journal of Parliamentary Studies*, 2(2), 122–140.
2. Bresciani, P. F. (2025, June 13). *Rethinking Parliamentary Autonomy in the Age of AI: A Study of Digital Constitutional Theory* [Conference presentation abstract]. // 4th Global Conference on Parliamentary Studies “Reinventing Democracy for the 21st Century”, Athens, Greece. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.5318237>.
3. Coticchia, F., & Moro, F. N. (2020). Peaceful legislatures? Parliaments and military interventions after the Cold War: Insights from Germany and Italy. *International Relations*, 34(4), 482–503. <https://doi.org/10.1177/0047117819900250>.
4. Dieterich, S., Hummel, H., & Marschall, S. (2008). Strengthening parliamentary “war powers” in Europe: Lessons from 25 national parliaments. *Policy Paper*, 27. <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/PP27.pdf>.
5. Häkkinen, T. (2014). *The Royal Prerogative Redefined: Parliamentary Debate on the Role of the British Parliament in Large-scale Military Deployments, 1982–2003* [Dissertation, University of Jyväskylä]. <https://jyx.jyu.fi/bitstreams/b0eeae2b-0136-464e-8773-d3daf997e7d4/download>.
6. Hanzha, N. V. (2004). *Theoretical problems of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine* [Doctoral dissertation, V. M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine].
7. Kreidenko, V. V., & Kostytskiy, V. V. (2023). The Supreme Council of Ukraine as a Subject of State Administrative Relations under the Conditions of Marital State. *Public Administration, Improvement and Development*, 9. <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.9.6>.
8. Kukuruz, O. V. (2023). Political and legal provision of parliamentary reform in Ukraine: current state and proposals for European integration changes. *Almanac of Law*, 14, 177–182. <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2023-14-177-182>.
9. Kyrychenko, Yu., & Choudhry, S. (2022). Ukraine’s Parliament in wartime. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 2, 59–63. <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2022.6>.
10. Lazarev, V. V. (2023). Concepts of understanding the essence of the “abuse of right” category. *Law and Safety*, 1(88), 179–189. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16>.
11. Linetskiy, S. V. (2024a, September 12–13). *Mechanism of implementation of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine: Theoretical and legal foundations* [Conference presentation abstract]. International scientific internet-conference “Actual research in legal and historical science”, Ternopil, Ukraine.
12. Linetskiy, S. V. (2024b). Modernization of the regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine in the system of normative guidelines for parliamentary reform. *Scientific and Information Bulletin of the Ivano-Frankivsk University named King Danylo Halytsky*, 18(30), 80–89. <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.18.30.80-89>.

13. Marusiak, O. (2022). Parliament's appointing/removing power during wartime: challenges of no-confidence motion to public officials by the Verkhovna Rada of Ukraine during the period of martial law. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 4, 13–21. <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2022.2>.
14. McLachlin, B. (2004). Reflections on the autonomy of parliament. *Canadian Parliamentary Review*, 27(1), 4–7.
15. Rotar, N. (2024). Transformation of the Character of the Activities of the Verkhovna Rada of Ukraine in the Conditions of the Legal Regime of the Martial Law. *Mediaforum: Analytics, Forecasts, Information Management*, 14, 59–88. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.14.59-88>.
16. Savchyn, M. (2022). Constitutionalism and warfare. *Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 2, 3–14. <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2022.1>.
17. Stupak, D. B. (2024). *Administrative and legal support of the legal regime of martial law* [Doctor of philosophy dissertation, National University of Defense of Ukraine].
18. Turchynov, K. O., Velychko, V. O., Riabchenko, O. P., Demchenko, I. S., Karyy, V. V., & Yatskovyna, V. V. (2024). The role and place of the legislative power in war conditions (The case of Ukraine). *Journal of Lifestyle and SDG's Review*, 5. <https://doi.org/10.47172/2965-730X.SDGsReview.v5.n01.pe03141>.
19. Vermeule, A. (2004). The constitutional law of congressional procedure. *The University of Chicago Law Review*, 71(2), 361–437.
20. Wintr, J., Chmel, J., & Askari, D. (2021). The role of parliamentary autonomy in constitutional review. *The Lawyer Quarterly*, 1, 83–103.
21. Zozulia, O. I. (2023). Peculiarities of work organization of the Verkhovna Rada of Ukraine under martial law. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 70–75. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.9>.

Received the editorial office: 10 October 2025

Accepted for publication: 13 December 2025

SERHII VOLODYMYROVYCH LINETSKYI,

Verkhovna Rada of Ukraine (Kyiv);

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1848-6157>,

e-mail: linetskys1975@gmail.com

IMPLEMENTATION OF THE REGULATIONS OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: THE MAIN FEATURES

The concept and essence of the implementation of the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine under martial law are revealed. It is determined that its implementation is impossible without the functioning of parliament under martial law. It is highlighted that the key transformation of the implementation of the Regulations compared to peacetime is related to the extreme regime of performing parliamentary functions, which must be combined with expanded powers to protect the country, granted by the military leadership, as well as with certain temporary restrictions on constitutional rights and freedoms, which must be controlled by parliament.

It is found that the implementation of the Regulations under martial law has the following features: the absence of separate procedures focused on the conditions of martial law; it has not yet been brought into line with the Constitution of Ukraine, contrary to the requirements of the Constitution and the positions of the Constitutional Court of Ukraine; it is being implemented in the context of incomplete parliamentary reform; the dynamics of its implementation are marked by its selective application, which began with the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of resolutions that partially replace the Rules of Procedure themselves in regulating parliamentary procedures; such implementation contributes to maintaining the governability and ensuring the continuity of the parliament's work; balancing the values of security and efficiency in parliamentary procedures has led to a temporary departure from the principle of parliamentary openness declared by the Rules of Procedure; The Rules of Procedure, while defining the important role of the Verkhovna Rada of Ukraine in the introduction of the legal regime of martial law, do not provide for effective means of parliamentary control over its implementation by the executive branch.

It is proved that the effectiveness of the implementation of the Regulations directly depends on the level of consistency of parliamentary procedures with the norms of the Constitution of Ukraine and adaptation to the extreme conditions of wartime. The importance of the principle of normative continuity and the need to improve parliamentary control procedures to ensure a balance between democratic legitimacy and security requirements are emphasised.

It is concluded that further modernisation of the Regulations should provide for the development of universal mechanisms for its implementation in special legal regimes aimed at preserving the stability of the legislative branch, increasing its institutional resilience and the transparency of parliamentary activities in conditions of prolonged armed aggression.

Keywords: *parliament, the Verkhovna Rada of Ukraine, Rules of Procedure, parliamentary procedures, martial law, implementation of the Rules of Procedure, parliamentary reform.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Лінецький С. В. Реалізація регламенту Верховної Ради України в умовах воєнного стану в державі: основні особливості. *Право і безпека*. 2025. № 4 (99). С. 72–84. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.06>.

Citation (APA): Linetskiy, S. V. (2025). Implementation of the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine under Martial Law: the Main Features. *Law and Safety*, 4(99), 72–84. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.06>.

СИМОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ СЕРБЕНЮК,*Харківський національний університет внутрішніх справ,
відділ організації наукової діяльності;* <https://orcid.org/0000-0002-6806-6319>,
e-mail: simon6@ukr.net

СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА МЕЖІ ЇХНЬОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Необхідність юридичних досліджень міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти зумовлена, зокрема, регіональною проблемою щодо євроінтеграції та глобальними проблемами інтернаціоналізації і глобалізації вищої освіти. Останні є предметом низки наукових розвідок, які в контексті методології частково спираються на відповідний досвід і практики міжнародної співпраці закладів вищої освіти, зокрема іноземних. Крім того, різноманітні напрями міжнародної співпраці закладів вищої освіти породжують широке коло її суб'єктів, що з юридичної точки зору потребує окремого дослідження через наявність великої кількості нормативно-правових актів, які визначають правовий статус і межі компетенції відповідних суб'єктів. Статтю присвячено виокремленню суб'єктів міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти та характеристиці меж їхньої компетенції. Проаналізовано міжнародні суб'єкти такого співробітництва, а також виокремлено національні суб'єкти шляхом дослідження різноманітних нормативно-правових актів вітчизняного національного права. Окреслено межі компетенції суб'єктів міжнародної співпраці у вищій освіті, а також сформовано базовий перелік критеріїв для подальшої їх класифікації.

Суб'єктами міжнародної співпраці у сфері вищої освіти виступає система міжнародних суб'єктів (держави та конфедерації, міжнародні міжурядові та/або міждержавні організації, інші суб'єкти з міжнародною (іноземною) складовою) та система суб'єктів вітчизняного права, а саме: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, їхні уповноважені підрозділи і працівники; дорадчі органи при органах виконавчої влади; державні підприємства, установи, організації, пов'язані зі сферою вищої освіти, та їхні уповноважені працівники; місцеві органи державного управління вищою освітою та їхні уповноважені працівники; державні заклади вищої освіти, наукові й науково-виробничі установи та їхні структурні підрозділи; комерційні юридичні особи і фізичні особи – підприємці; громадські та/або самоврядні організації, об'єднання, асоціації фізичних або юридичних осіб сфери вищої освіти; фізичні особи, основна діяльність або інтереси яких стосуються сфери вищої освіти.

Критеріями побудови класифікації суб'єктів міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти можуть виступати такі: суб'єктний, предметний, впливу, галузевий.

Ключові слова: *освіта і наука, міжнародне співробітництво, міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти, сталий розвиток, адміністративне право.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Актуальність дослідження міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти зумовлена, зокрема, регіональною проблемою щодо євроінтеграції та глобальними викликами щодо інтернаціоналізації і глобалізації вищої освіти. Останні є предметом низки іноземних наукових пошуків, які в контексті методології частково спираються на відповідний досвід та практики міжнародної співпраці іноземних закладів вищої освіти. Наприклад, А. Барчик і П. Дзівінський (2015) у своєму дослідженні щодо інтернаціоналізації вищої освіти Польщі аргументують прогрес в інтернаціоналізації як наслідок розвитку різноманітних форм транс-

кордонної співпраці, зокрема щодо трансферу знань та інновацій, будуючи аргументацію на прикладі польсько-чеської співпраці двох прикордонних закладів вищої освіти. На транскордонному і міждержавному співробітництві України як асоційованого члена Європейського Союзу та повноцінними державами – членами ЄС в освіті, науці й інноваціях наголошено у дослідженні В. Ляшенка й І. Підоричевої (2019), де увага фокусується, зокрема, на польсько-українському науково-освітньому просторі з можливими підприємницькими елементами.

Існує багато поглядів на ключові вектори університетської міжнародної співпраці, які

могли б стати найбільш раціональними передумовами інтеграції освіти і науки в міжнародне середовище. Зокрема, у роботі О. Курбет і співавторів (2025) виокремлено інтернаціоналізацію освіти та розвиток міжнародної співпраці щодо досліджень і розробок. Водночас наукова розвідка Б. Якубакинова зі співавторами (2024) акцентує увагу на використанні інноваційних технологій та окреслює тонкощі їх упровадження для розвитку міжнародного співробітництва щодо професійної підготовки фахівців закладів вищої освіти України і Казахстану.

Проте різноманітність векторів розвитку міжнародної співпраці у вищій освіті породжує велике коло відповідних суб'єктів. Наприклад, дослідження М. М. Кисельової та співавторів (2020), де наголошується на розвитку академічної та професійної мобільності, спільній навчально-дослідницькій діяльності і дослідницькій співпраці як основних напрямках міжнародного співробітництва університетів, звертає увагу на низку міжнародних мереж та загальноуніверситетських проєктів і платформ щодо співпраці. У вказаному контексті доцільно звернути увагу на дослідження В. Зоня (2021) щодо форм та умов для транскордонної і міжнародної співпраці польських закладів вищої освіти. Основою правових засад такої співпраці є насамперед національне законодавство Польщі, а ключовими формами вчений, наводячи приклади мереж закладів вищої освіти, виокремив неінституціалізоване, квазіінституціалізоване й інституціалізоване, у трактуваннях яких фігурує низка уповноважених суб'єктів співпраці.

Насамкінець звернемо увагу на такі чинники, що зумовлюють складність систематизації досліджуваних суб'єктів:

- складний організаційний і неоднорідний характер правовідносин міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти (Сербенюк, 2025);
- активне реформування норм чинного законодавства з метою їх приведення до стандартів Європейського Союзу й активна ратифікація Україною міжнародних угод і договорів;
- значний перелік органів державної влади та меж їхньої компетенції в умовах складної неоднорідної структури правовідносин міжнародної співпраці, а також у контексті адміністративно-правового аналізу;
- наявність складових системи органів державної влади, що не належать до жодної із трьох гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), наприклад Президент України (Жукорська, Тарасюк, 2018), Служба безпеки України (Маслова, 2019) тощо.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є виокремлення суб'єктів міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти і характеристика меж їхньої компетенції. *Завданнями* дослідження є: аналіз міжнародних суб'єктів міжнародної співпраці у сфері вищої освіти, а також виокремлення національних суб'єктів шляхом дослідження значного обсягу нормативно-правових актів вітчизняного національного права; формування базового переліку критеріїв для подальшої класифікації досліджуваних суб'єктів.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Із метою реалізації поставлених мети і завдань дослідження було застосовано низку методів. Дедуктивний метод дозволив звужити коло суб'єктів національного та міжнародного права до конкретного переліку учасників міжнародної співпраці у сфері вищої освіти. Формально-логічний, системно-структурний і аналітично-порівняльний методи були використані для детального аналізу та порівняння норм права та наукових поглядів. Для вивчення змісту норм чинного законодавства застосовувався догматичний метод. Творчий метод послужив основою для формулювання авторських підходів до виокремлення досліджуваних суб'єктів і визначення критеріїв їх класифікації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Система суб'єктів адміністративного права є широко обговорюваною та добре вивченою у навчальній та науковій літературі. Крім того, в різних джерелах відповідна тематика висвітлюється крізь призму певної специфіки. Наприклад, у підручнику «Адміністративне право. Повний курс» (Галунько, Правоторова, 2020) суб'єктам адміністративного права присвячено цілий розділ, у якому, зокрема, приділено увагу поняттю «суб'єкт публічного адміністрування» та неурядовим організаціям як суб'єктам адміністративного права. В іншому підручнику (Галунько та ін., 2019) ця тематика розглядається у двох розділах, з яких один присвячений адміністративно-правовому статусу приватної особи, а другий – суб'єктам публічного адміністрування, звертаючи увагу, зокрема, на роль Президента України у вітчизняній системі публічного адміністрування. П. Лютіков (2016) робить спробу класифікувати юридичних осіб за допомогою системи критеріїв, яка містить поділ на юридичних осіб приватного і публічного права. Категорії «суб'єкт публічного права» і ключовим ознакам її вирізнення серед інших суб'єктів правовідносин приділено увагу у статті Д. Волоха (2025, с. 192), де підсумовано, що під «суб'єктом права» треба розуміти фізичну або юридичну особу, а

також інші публічні чи приватні колективні утворення, які відповідно до приписів об'єктивного права володіють правосуб'єктністю, тобто потенційною та/або реальною здатністю бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, така здатність передбачає нормативне визнання особи як учасника правовідносин, а також наявність внутрішньої організаційної структури та функціональної спроможності до реалізації юридично значущої волі».

Щодо вищої освіти, то, висвітлюючи освітнє право як особливе адміністративне право, у підручнику «Особливе адміністративне право» (Візер та ін., 2022) виокремлено такі органи, уповноважені на управління у сфері вищої освіти: Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки; галузеві державні органи, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти (далі – ЗВО); Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти; органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать ЗВО; Національна академія наук України і національні галузеві академії наук; засновники ЗВО; органи громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки. Причому окремі ЗВО перебувають під управлінським впливом кількох міністерств – Міністерства освіти і науки України (далі – МОН України) та принаймні одного профільного в разі підготовки фахівців відповідного профілю та належності закладу до сфери управління цього міністерства (Візер та ін., 2022, с. 458). Водночас правовий статус МОН України щодо підвідомчих ЗВО характеризується так званим гібридним статусом, а саме поєднанням функцій центрального органу виконавчої влади у сфері освіти та науки, головного розпорядника бюджетних коштів і власника майна, а також засновника ЗВО (Візер та ін., 2022, с. 459). Крім того, відповідно до положень Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р. № 877-V з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про освіту», МОН України здійснює «державний контроль у сфері вищої освіти за дотриманням закладами вищої освіти законодавства у сфері освіти і науки та стандартів освітньої діяльності» (Візер та ін., 2022, с. 462). Своєю чергою, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (далі – Національне агентство) контролює діяльність ЗВО шляхом ліцензійної експертизи й акредитаційних процедур, а також здійснює контроль за діяльністю спеціалізованих учених рад із присудження

наукових ступенів. Також варто наголосити на громадському контролі у сфері освіти, який переважно спрямований на вдосконалення якості вищої освіти і здійснюється на добровільній основі громадськими об'єднаннями й окремими громадянами на принципах прозорості і відкритості (Візер та ін., 2022, с. 462). Дослідники доволі часто тлумачать суб'єкти певних правовідносин у сфері вищої освіти лише на основі Закону України «Про вищу освіту». Наприклад, В. Кравець (2023, с. 66–67) у контексті забезпечення якості освіти у військових ЗВО виокремлює такі суб'єкти публічного адміністрування, як-от: Кабінет Міністрів України, МОН України; державні органи, до сфери управління яких належать ЗВО; Національне агентство.

У контексті міжнародного співробітництва в окремих сферах суспільних відносин можна навести погляди О. Усика (2024, с. 80–92), який у галузі фізичної культури і спорту виокремлює систему таких суб'єктів міжнародної співпраці, як Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство молоді та спорту України, а також Національна лабораторія антидопінгового контролю як орган, до компетенції якого входить міжнародне співробітництво щодо боротьби з допінгом.

Починаючи розгляд системи суб'єктів міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти, приділимо увагу іноземним суб'єктам.

Так, А. Войціховський (2020, с. 67–68) серед суб'єктів міжнародного права виокремлює: держави як первинні суб'єкти міжнародного права універсальної міжнародної правосуб'єктності та нації і народи в окремих випадках; вторинні суб'єкти з обмеженим обсягом правоздатності – «міжнародні міжурядові організації, державоподібні утворення та інші самостійні політичні одиниці»; специфічні суб'єкти, міжнародна правосуб'єктність яких є епізодичною – «міжнародні неурядові та інші громадські організації, транснаціональні корпорації та фізичні особи» тощо.

Таким чином, урахувавши адміністративно-правову складову та передумови розвитку стійких правовідносин у сфері саме вищої освіти, виокремимо первинні суб'єкти (найвищого рівня) міжнародної співпраці у вищій освіті, а саме держави та конфедерації (союзи суверенних держав). Зважаючи на тезу про те, що нині міжнародні організації «стали інструментом уніфікації та зближення позицій держав-членів, реалізації їх інтересів і механізмом вирішення міждержавних суперечностей» (Войціховський, 2020, с. 73), одним із ключових вторинних суб'єктів міжнародного співробітництва виступають міжнародні міжурядові та/або

міждержавні організації, чії статuti є міжнародними договорами (Войціховський, 2020, с. 75). Доцільно також виокремити цілий клас суб'єктів із міжнародною (іноземною) складовою, а саме міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації та суб'єкти публічного і непублічного національного права інших держав. До речі, в міжнародному праві транснаціональні корпорації виокремлюють як самостійні суб'єкти завдяки таким особливостям:

- вони мають право на участь у діяльності деяких міжнародних організацій, а також на вирішення певних міжнародних проблем на паритетних засадах, підготовку документації для міжнародних форумів тощо;

- наділені можливістю укладати окремі договори з державами, причому ці договори іноді мають більшу юридичну силу, ніж національні законодавчі акти;

- у міжнародному арбітражі застосовуються норми міжнародного права в разі конфлікту між державою і транснаціональною корпорацією (Войціховський, 2020, с. 79).

Межі компетенції держав і конфедерацій визначаються нормами міжнародного права і, зокрема, включають право підписувати міжнародні договори, утворювати міжнародні міжурядові організації щодо вищої освіти, науки тощо. Межі компетенції міжнародних організацій окреслені їхніми установчими документами та іншими міжнародними нормативно-правовими актами. Міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти із транснаціональними корпораціями може стосуватися впровадження інновацій, проходження стажування, практики тощо, відповідно до норм національного права, міжнародних нормативно-правових актів і відповідних договорів, що не суперечать чинним правовим нормам. Загалом межі компетенції інших суб'єктів співпраці (зокрема, з міжнародною (іноземною) складовою) визначаються нормами відповідного національного права та ратифікованими міжнародними документами, які були прийняті відповідними державами. Більш детальне вивчення компетенцій іноземних суб'єктів потребує окремого дослідження через великий обсяг літератури. Наприклад, значна кількість наукових праць присвячена діяльності та/або правовому становленню лише міжнародних організацій (Латишева, Чістякова, Кудлай, 2020; Скрипник, 2011).

Перейдемо до виокремлення суб'єктів національного права щодо міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти.

1. Верховна Рада України дає згоду (шляхом ухвалення відповідного закону) на обо-

в'язковість чинних міжнародних договорів у сфері вищої освіти чи їх денонсацію, а також формує засади зовнішньої політики щодо вищої освіти, виконання стратегічного курсу України щодо повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 9, пункти 5 та 32 ст. 85 Конституції України)¹.

2. Президент України представляє Україну в міжнародних відносинах, керує зовнішньополітичною діяльністю держави, а також укладає міжнародні договори України (п. 3 ст. 106 Конституції); призначає та звільняє глав (дипломатичних) представництв України при міжнародних організаціях (п. 5 ст. 106 Конституції); має повноваження зупиняти дію актів Кабінету Міністрів України у сфері вищої освіти з мотивів їх невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (п. 15 ст. 106 Конституції України); має право скасовувати акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим, що стосуються сфери вищої освіти (п. 16 ст. 106 Конституції); підписує та ветоє ухвалені Верховною Радою України закони у сфері вищої освіти (пункти 29, 30 ст. 106 Конституції України); відповідно до законодавства видає розпорядження та укази, що стосуються міжнародної співпраці у сфері вищої освіти (п. 31 ст. 106 Конституції)².

3. Кабінет Міністрів України, який відповідно до ст. 113 Конституції України є вищим органом державної влади у системі органів виконавчої влади, наділений такими компетенціями:

- відповідно до Конституції України забезпечує реалізацію внутрішньої та зовнішньої політики, виконання норм чинного законодавства, здійснення стратегічного курсу європейської та євроатлантичної інтеграції, здійснення політики держави у сфері освіти і науки, розробляє та виконує загальнодержавні програми науково-технічного розвитку України, організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, координує, зокрема, роботу міністерств тощо (ст. 116 Конституції);

- відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» наділений повноваженнями щодо вирішення питань про укладення і виконання міжнародних договорів України (п. 4

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 12.10.2025).

² Там само.

ч. 1 ст. 20 Закону); Прем'єр-міністр України співпрацює з урядами іноземних держав, уповноважений підписувати міжнародні договори відповідно до законів, постанов Верховної Ради України й актів Президента України, ухвалених відповідно до Конституції України (п. 10 ч. 1 ст. 42 Закону); вносить на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо затвердження голів спільних міжурядових комісій з питань співробітництва, що утворюються на підставі міжнародних договорів, укладених від імені Кабінету Міністрів України (п. 11 ч. 1 ст. 42 Закону). Крім того, відповідно до наданих повноважень проводити переговори та підписувати міжнародні договори можуть Перший віцепрем'єр-міністр і віцепрем'єр-міністри України¹ (п. 7 ч. 1 ст. 43 Закону), а також міністри України – члени Кабінету Міністрів України (п. 12 ч. 1 ст. 44 Закону²). Кабінет Міністрів України вирішує питання щодо участі в міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти, результати яких в обов'язковому порядку оприлюднюються та мають враховуватись при формуванні державної політики у сфері освіти (частини 2, 3 ст. 83 Закону України «Про освіту»³).

4. Міністерства й інші центральні органи державної виконавчої влади як суб'єкти включають усі відповідні органи влади, що мають повноваження, пов'язані зі сферою вищої освіти.

Міністерство освіти і науки України, відповідно до норм чинного законодавства, є головним центральним органом виконавчої влади щодо формування і реалізації державної політики (зокрема, міжнародного співробітництва) у таких галузях: освіти, науки, інновацій в освіті та науці (хоча на практиці відіграє роль головного органу у сфері інновацій⁴); забезпечення трансферу (передачі) технологій, а також нагляду за підприємствами,

установами, організаціями сфери вищої освіти або таких, чия діяльність є пов'язаною із цією сферою, незалежно форми власності та/або підпорядкування підприємств, установ, організацій (п. 1 Положення про МОН України⁵).

Крім того, МОН України як центральний орган державної виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері наукової і науково-технічної діяльності, відповідно до ч. 1 ст. 42 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», у контексті міжнародної співпраці здійснює:

- координацію міжнародної науково-технічної співпраці;
- контроль за дотриманням і виконанням зобов'язань щодо питань, які належать до його компетенції, визначених згідно з міжнародними договорами України та членством України в міжнародних організаціях;
- реалізацію міжнародних наукових (науково-технічних) програм і проєктів згідно з міжнародними договорами;
- розроблення проєктів міждержавних програм із метою реалізації укладених міжнародних договорів у галузі науки;
- укладення міжнародних договорів про співпрацю відповідно до чинного законодавства;
- взаємодію з відповідними органами міжнародних організацій та інших держав у визначеному нормама права порядку⁶.

Відповідно до пунктів 5 і 6 ст. 65 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» у контексті міжнародного науково-технічного співробітництва МОН України визначає порядок реєстрації та проводить державну реєстрацію міжнародних грантів, програм і проєктів, що виконуються вітчизняними вченими в межах такого співробітництва⁷.

Відповідно до своїх установчих документів МОН України наділене, зокрема, такими компетенціями в контексті міжнародного співробітництва:

- затвердження типового договору про навчання здобувачів освіти і стажування

¹ Назви посад зазначено відповідно до чинного законодавства України, а не норм Правопису.

² Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення: 12.10.2025).

³ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.10.2025).

⁴ Уряд реорганізував Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації // Урядовий портал : офіц. сайт. 05.06.2014. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247366194> (дата звернення: 12.10.2025).

⁵ Положення про Міністерство освіти і науки України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-п#n8> (дата звернення: 12.10.2025).

⁶ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 12.10.2025).

⁷ Там само.

(зокрема, наукове) науково-педагогічних і наукових працівників та здобувачів наукових ступенів у закордонних наукових установах і ЗВО, оголошення та здійснення (щороку) організаційного забезпечення відповідного конкурсу з урахуванням пріоритетних напрямів освіти та науки і провідних іноземних установ освітньо-наукової сфери (відповідні переліки також щороку затверджуються МОН України), а також створення конкурсної комісії для проведення відповідного відбору (пункти 5, 7–9 Положення про навчання студентів та стажування (наукове стажування) аспірантів, ад'юнктів і докторантів, наукових і науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном¹);

- забезпечення реєстрації й обліку науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт, а також реалізації міжнародних проєктів і науково-технічних програм відповідно до міжнародних договорів (підп. 34-1 п. 4 Положення про МОН України);

- координація міжнародної білатеральної науково-технічної співпраці та забезпечення роботи спільних комісій із науково-технічного співробітництва (відповідно до компетенції) (підп. 34-3 п. 4 Положення про МОН України);

- забезпечення розвитку системи наукової (науково-технічної) експертизи проєктів міжнародних програм (підп. 74 п. 4 Положення про МОН України);

- здійснення міжнародного співробітництва та забезпечення виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України з питань, що належать до його компетенції (підп. 90 п. 4 Положення про МОН України); крім того, до компетенції Міністра освіти і науки належить проведення переговорів та підписання міжнародних договорів України (підп. 8 п. 10 Положення про МОН України);

- забезпечення комплектації національних збірних спортивних команд здобувачів освіти для їх участі в міжнародних змаганнях, заходах, а також організація та проведення таких заходів (підп. 85 п. 4 Положення про МОН України) (у контексті заходів для студентської молоді);

¹ Положення про навчання студентів та стажування (наукове стажування) аспірантів, ад'юнктів і докторантів, наукових і науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 № 411 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2011-p#n10> (дата звернення: 12.10.2025).

- за погодженням із Національним агентством затверджує порядок визнання здобутих в іноземних закладах вищої освіти ступенів вищої освіти та наукових ступенів і проводить процедуру їх визнання, крім випадків, передбачених Законом України «Про вищу освіту» (підп. 80 п. 4 Положення про МОН України);

- формування процедури сертифікації рівня володіння українською мовою та вимог щодо володіння нею як іноземною (підп. 69-7 п. 4 Положення про МОН України)².

Крім того, відповідно до Закону України «Про освіту» МОН України:

- здійснює організацію участі ЗВО в міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти (ч. 4 ст. 48 Закону);

- проводить роботу, пов'язану із встановленням еквівалентності атестатів і дипломів, міжнародним визнанням навчальних курсів, кваліфікацій, вчених звань і наукових ступенів, крім випадків, передбачених спеціальними законами (ч. 3 ст. 82 Закону)³.

Відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про вищу освіту» міжнародні експерти входять до складу Науково-методичної ради і науково-методичних комісій МОН України, компетенціями яких є розроблення за участю Національного агентства методології та методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти, а також безпосереднє розроблення таких стандартів⁴.

Загалом міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти охоплює широкий перелік суб'єктів серед центральних органів виконавчої влади, проте головну роль у ньому відіграє саме МОН України.

Окрім МОН України, важлива роль належить Міністерству закордонних справ України (далі – МЗС України), завдання якого відповідно до Положення про Міністерство закордонних справ України включають:

² Положення про Міністерство освіти і науки України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-p> (дата звернення: 12.10.2025).

³ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.10.2025).

⁴ Про вищу освіту : Закон України від 07.01.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 12.10.2025).

– сприяння розвитку міжнародної освітньої й науково-технічної співпраці України, співробітництва у високотехнологічних галузях, захисту прав інтелектуальної власності, трансферу технологій (підп. 12-4 п. 4 Положення);

– сприяння залученню допомоги від іноземних держав і міжнародних організацій (підп. 12-5 п. 4 Положення);

– сприяння в одержанні міжнародної технічної допомоги (підп. 14 п. 4 Положення);

– здійснення системи заходів у контексті приїзду до України іноземних делегацій, державної політики щодо євро- та євроатлантичного співробітництва, оформлення повноважень на здійснення міжнародного співробітництва у формі роботи в міжнародних організаціях та укладення міжнародних договорів України, підтримки українців, що проживають за кордоном, поновлення через дипломатичні представництва України порушених прав українських фізичних і юридичних осіб тощо (пункти 3, 4 Положення)¹.

У переліку органів центральної виконавчої влади, чия діяльність посідає важливе місце в контексті вищої освіти та міжнародної співпраці, є Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, яке наділене:

– повноваженнями щодо взаємодії з міжнародними організаціями сфери вищої освіти (п. 3 Статуту Національного агентства);

– повноваженнями щодо погодження розробленого МОН України порядку визнання здобутих в іноземних ЗВО ступенів вищої освіти та наукових ступенів (підп. 18 п. 9 Статуту Національного агентства);

– правом на залучення, зокрема на платній основі, до розгляду питань сфери компетенції Національного агентства експертів або представників іноземних підприємств, установ, організацій вищої освіти або забезпечення якості вищої освіти (підп. 4 п. 11 Статуту Національного агентства);

– правом членства, зокрема на платній основі за погодженням із Кабінетом Міністрів України, у міжнародних організаціях щодо забезпечення якості вищої освіти та проходження ними акредитації (підп. 5 п. 11 Статуту Національного агентства);

– правом щодо організації та проведення різних міжнародних заходів (семінарів, кон-

ференцій, нарад тощо) з питань, що належать до компетенції Національного агентства, з можливістю використовувати кошти спеціального фонду для участі в таких заходах (підп. 8 п. 11 Статуту Національного агентства)²;

– повноваженнями спільно з міжнародними експертами та/або міжнародними підприємствами, установами, організаціями у сфері забезпечення якості вищої освіти здійснювати інституційну акредитацію ЗВО (частини 1, 3 ст. 46 Закону України «Про освіту»³).

Щодо інших центральних органів, то обґрунтування ролі кожного з них у вищій освіті є доволі складним і громіздким завданням, адже межі їхньої компетенції та повноважень розфокусовані в широкому спектрі законів і підзаконних нормативних актів.

Окрім міністерств, які є суб'єктами міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти через наявність у своєму підпорядкуванні ЗВО, звернемо увагу на випадки, коли міністерства виступають суб'єктами через наявність повноважень, предметна сфера яких пов'язана з вищою освітою.

Так, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України (далі – Мінекономіки України) як центральний орган виконавчої влади щодо реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності представляє в міжнародних організаціях інтереси України щодо охорони таких прав (пункти 1 та 5 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про авторське право і суміжні права»⁴). Більш повний перелік повноважень Мінекономіки України наведено в його Положенні, серед яких, зокрема:

– до сфери формування та реалізації державної політики Мінекономіки України належать інтелектуальна власність, державне замовлення на підготовку наукових і науково-педагогічних працівників, а також підвищення їх кваліфікації і перепідготовка; інноваційна

² Статут Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 244 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-p#n15> (дата звернення: 12.10.2025).

³ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.10.2025).

⁴ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20> (дата звернення: 12.10.2025).

¹ Положення про Міністерство закордонних справ України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 № 281 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-p#n8> (дата звернення: 12.10.2025).

політика в реальному секторі економіки; праця і зайнятість населення; екологічна безпека; сільське господарство тощо (пункти 1, 3 Положення);

– у межах визначених законодавством повноважень реалізує міжнародне співробітництво у сферах інтелектуальної власності, інноваційної діяльності в реальному секторі економіки, публічних закупівель, залучення міжнародної фінансової і технічної допомоги та грантів у визначених сферах тощо (п. 4 Положення)¹.

У контексті інновацій та інших галузей науки і техніки доцільно звернути увагу на Міністерство цифрової трансформації України, яке наділене повноваженнями головного центрального органу виконавчої влади щодо формування і реалізації державної політики в таких галузях, пов'язаних із вищою освітою, як цифрові інновації та технології, штучний інтелект, робототехніка і роботизація, інформатизація, розвиток цифрових навичок громадян тощо, та здійснює у межах, визначених нормами права, міжнародне співробітництво в цих галузях².

Окрему увагу варто звернути на Операційний план реалізації у 2022–2024 роках Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, яким відповідно до певних стратегічних та операційних цілей виокремлено відповідальних виконавців, тобто суб'єктів міжнародної співпраці щодо виконання окремих завдань. Так, відповідно до стратегічної цілі 4 «Інтернаціоналізація вищої освіти України» з метою (тобто операційною ціллю) «забезпечення порівнюваності та визнання українських освітніх кваліфікацій в Європі та світі» суб'єктами виступають МОН України та Міністерство оборони України; «впровадження кращого іноземного освітнього досвіду в Україні» – МОН України та Український державний центр міжнародної освіти і Національне агентство (за згодою); «динамічне зростання

кількості іноземних студентів в Україні» – МОН України та Міністерство цифрової трансформації України; «адаптація випускників закладів вищої освіти до життя та роботи в мультикультурному середовищі» – МОН України і Український державний центр міжнародної освіти (за згодою); «збільшення кількості проектів міжнародної освітньо-наукової співпраці, інтеграція наукових та науково-педагогічних працівників до світового наукового простору» – МОН України і Міністерство фінансів України³.

Дорожня карта європейської інтеграції України у сферах освіти і науки до 2027 року деталізує за окремими напрямками суб'єктів, зокрема й у контексті відповідальних структурних підрозділів МОН України: «Директорат фахової передвищої, вищої освіти... директорат розвитку науки, Національний фонд досліджень України, Національний Еразмус + офіс в Україні (за згодою)» тощо⁴.

Окремо доцільно звернути увагу на Національне агентство кваліфікацій, яке уповноважене на здійснення міжнародної співпраці щодо сфери кваліфікацій і професій (видів занять) (абз. 5 ч. 2 ст. 38 Закону України «Про освіту»⁵).

Загалом система суб'єктів серед органів центральної виконавчої влади в контексті різних напрямів міжнародного співробітництва визначена Переліком центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, відповідальних за виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних організаціях⁶. Наприклад, до співпраці з

¹ Положення про Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2025 № 903 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-п#n31> (дата звернення: 12.10.2025).

² Питання Міністерства цифрової трансформації : постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п> (дата звернення: 12.10.2025).

³ Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-р> (дата звернення: 12.10.2025).

⁴ Дорожня карта європейської інтеграції України у сферах освіти і науки до 2027 року : затв. наказом МОН України від 11.12.2023 № 1501 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1501729-23#n10> (дата звернення: 12.10.2025).

⁵ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.10.2025).

⁶ Перелік центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, відповідальних за виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних організаціях : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 13.09.2002 № 1371 // БД «Законодавство України» / ВР України.

ЮНЕСКО залучені Національна комісія України у справах ЮНЕСКО, яка координує співробітництво національних інституцій з ЮНЕСКО, МОН України, МЗС України, Міністерство культури та стратегічних комунікацій України і певною мірою Національна академія наук України.

Межі компетенції центральних органів виконавчої влади щодо міжнародного співробітництва здебільшого визначаються профільними законами та установчими документами відповідних органів державної влади.

5. Важливу роль у міжнародній співпраці відіграють дорадчі органи вищої освіти та органів державної виконавчої влади, серед яких слід виокремити Національну раду України з питань розвитку науки і технологій (далі – Національна рада), правовий статус якої визначено ст. 20 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». До її основних функцій належать взаємодія з відповідними органами іноземних держав та міжнародних організацій у встановленому порядку, а також подання рекомендацій щодо оптимальних шляхів реалізації проєктів і програм міжнародної технічної допомоги у сфері наукової та науково-технічної діяльності (ч. 1 ст. 20, пункти 10 і 14 ч. 7 ст. 20 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»)¹. Специфіка міжнародної співпраці також визначається Положенням про Національну раду України з питань розвитку науки і технологій². Із метою обрання на конкурсній основі персонального складу Наукового комітету Національної ради, який є дорадчим органом при Кабінеті Міністрів України, з українських та іноземних науковців (самовисування не допускається) формується Ідентифікаційний комітет з питань науки як дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України (ст. 22 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»³).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-п#n38> (дата звернення: 12.10.2025).

¹ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 12.10.2025).

² Положення про Національну раду України з питань розвитку науки і технологій : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 226 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226-2017-п#n10> (дата звернення: 12.10.2025).

³ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД

6. Серед державних бюджетних установ – суб'єктів міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти можна виокремити такі:

а) Національна академія наук України (далі – НАН України), чий кадровий склад включає також іноземних членів, наділена такими повноваженнями:

– відповідно до рішення Кабінету Міністрів України представляти Україну в міжнародних наукових організаціях і виконувати відповідні членські обов'язки, зокрема фінансові, у межах фінансування, передбаченого Державним бюджетом України для забезпечення її діяльності;

– встановлювати міжнародні наукові зв'язки в частині, що не суперечить Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Останні повноваження продубльовано пунктами 1.10.1 і 2.2.6 Статуту НАН України, яким, зокрема, також визначається:

– взаємодія НАН України з міжнародними науковими організаціями та іноземними науковими центрами щодо вирішення питань статутної діяльності (п. 1.14 Статуту);

– систематична участь наукових установ НАН України в міжнародному науковому і науково-технічному співробітництві «шляхом всебічного вивчення та впровадження в Україні корисного зарубіжного досвіду, розвиток співпраці на основі угод НАН України та її наукових установ з міжнародними й зарубіжними академіями наук, науковими товариствами і установами, делегування її представників до міжнародних наукових рад, комісій й інших міжнародних консультативних органів, створення спільних лабораторій, надання додаткової підтримки виданню наукових праць вітчизняних вчених в Україні та за кордоном іноземними мовами, забезпечення належного захисту і реалізації прав вітчизняних вчених на створені ними об'єкти інтелектуальної власності» (п. 2.1.8 Статуту);

– участь в міжнародних науково-технічних програмах та проєктах, організація і проведення міжнародних заходів, що пов'язані з наукою та організацією наукової діяльності, а також компетенція щодо укладення угод з іноземними організаціями (пункти 2.2.6 та 2.2.8 Статуту);

– забезпечення участі співробітників НАН України в міжнародних конкурсах молодих учених (п. 2.2.20 Статуту);

«Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 12.10.2025).

– оголошення і затвердження результатів спільних конкурсів з міжнародними та іноземними науковими центрами Президією НАН України у встановленому національним законодавством порядку (п. 7.14.5 Статуту) тощо¹;

б) галузеві академії наук (правових, медичних, аграрних, педагогічних та мистецтв) також є суб'єктами міжнародної співпраці у сфері вищої освіти, чії межі компетенції визначаються законами, підзаконними нормативними актами та статутами цих академій;

в) Національний фонд досліджень України як некомерційна організація і державна бюджетна установа (відповідно до Положення про Національний фонд досліджень України та Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність») має такі межі компетенції в міжнародному співробітництві:

– виступає повноцінним учасником міжнародної науково-технічної співпраці на умовах дотримання норм чинного законодавства, включаючи участь у міждержавних наукових програмах;

– реалізовує відповідно до угод спільні проекти з іноземними юридичними особами чи міжнародними (іноземними) науковими установами, організаціями, об'єднаннями, товариствами;

– забезпечує реалізацію в Україні наукових програм Європейського Союзу в галузі науки та інновацій або еквівалентних програм;

– має право на спільні з міжнародними (іноземними) установами, товариствами, об'єднаннями, організаціями і фондами організацію та проведення конкурсних відборів наукових (науково-технічних) проектів, що будуть виконуватись спільно вітчизняними та іноземними юридичними особами, закордонними (міжнародними) науковими установами, товариствами, об'єднаннями, організаціями відповідно до угод між Національним фондом досліджень України та юридичною особою іншої держави, міжнародним (іноземним) товариством, організацією, фондом, установою, об'єднанням тощо, зокрема окремі положення стосується міжнародної співпраці у сфері грантової підтримки (пункти 8 і 10 Положення про Національний фонд досліджень України² та ч. 2 ст. 50

Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»³);

г) державна (некомерційна) організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» як Національний орган інтелектуальної власності (п. 1.1 та п. 1.3 Статуту⁴) має право представляти Україну в міжнародних та регіональних організаціях (п. 30 ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права»⁵) та, зокрема, наділена низкою повноважень у частині міжнародної співпраці щодо різних аспектів юридичної охорони інтелектуальної власності⁶;

д) Український інститут науково-технічної експертизи та інформації (далі – УкрІНТЕІ) як державна бюджетна неприбуткова установа (пункти 1.1, 1.3 Статуту УкрІНТЕІ)⁷ сфери управління МОН України уповноважений на здійснення технічної обробки документів щодо підготовки до реєстрації МОН України міжнародно-технічних програм та проєктів, на

нодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528-2018-п#n23> (дата звернення: 12.10.2025).

³ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 12.10.2025).

⁴ Статут державної організації «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» : затв. наказом М-ва економіки України від 09.08.2023 № 10649 // Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій : сайт. URL: <https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/ukrnoivi-statut.pdf> (дата звернення: 12.10.2025).

⁵ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20> (дата звернення: 12.10.2025).

⁶ Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності : Закон України від 16.06.2020 № 703-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-20> (дата звернення: 12.10.2025).

⁷ Статут державної наукової установи «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» : затв. наказом МОН України від 18.06.2021 № 693 // Державна наукова установа «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» : офіц. сайт. URL: http://www.uintei.kiev.ua/sites/default/files/statut_v_noviy_redakciyi_2021.pdf (дата звернення: 12.10.2025).

¹ Статут Національної академії наук України : ухвал. Заг. зборами Нац. акад. наук України від 14.04.2016 № 2 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-16> (дата звернення: 12.10.2025).

² Положення про Національний фонд досліджень України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 04.07.2018 № 528 // БД «Зако-

ведення відповідного реєстру (п. 5 Порядку реєстрації міжнародних науково-технічних програм і проектів, що виконуються в рамках міжнародного науково-технічного співробітництва українськими вченими, а також грантів, що надаються в рамках такого співробітництва), а також на проведення щорічного аналізу зареєстрованих міжнародно-технічних програм та проектів з підготовкою висновків і поданням звіту до МОН України про стан міжнародного науково-технічного співробітництва (п. 13 Порядку)¹. Інші повноваження в контексті взаємодії із суб'єктами міжнародного співробітництва та видів співпраці наведені в п. 2.2 та розділі 10 Статуту УкрІНТЕІ². Крім того, УкрІНТЕІ виконує функції з організації міжнародного співробітництва у сфері науково-технічної інформації як Національний інформаційний центр щодо міждержавного обміну науково-технічною інформацією³.

7. Щодо місцевих органів державної влади, то «Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад у межах своїх повноважень беруть участь у міжнародному науково-технічному співробіт-

ництві, сприяють залученню іноземних інвестицій для технологічного переоснащення підприємств регіону» (п. 4 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»)⁴. Місцеві державні адміністрації наділені компетенцією щодо сприяння міжнародній співпраці, зокрема в галузях освіти, науки, культури, захисту прав людини тощо, а також щодо укладення згідно із законодавством договорів про співпрацю та/або угод про міжнародне територіальне співробітництво з іноземними партнерами (ст. 26 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»⁵, що додатково уточнено в контексті воєнного стану законами України «Про військово-цивільні адміністрації» і «Про правовий режим воєнного стану»).

Перейдемо до огляду ключових спеціальних законів у сфері вищої освіти з метою формулювання висновків і звуження основного кола суб'єктів.

Відповідно до ч. 1 ст. 82 Закону України «Про освіту» суб'єктами міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти, до компетенції яких належить укладення договорів про співпрацю, а також встановлення прямих зв'язків з іноземними (міжнародними) підприємствами, установами, організаціями тощо, належать органи державного управління освітою, ЗВО та наукові і науково-виробничі установи системи освіти. Крім того, ч. 6 ст. 82 Закону України «Про освіту» передбачає участь ЗВО в міжнародних проектах та програмах для їхніх науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників, а також здобувачів освіти та наукових ступенів.

Не оминув законодавець і роль держави в забезпеченні міжнародної співпраці у сфері вищої освіти (частини 4, 7, 8 ст. 82, ч. 1 ст. 83, ст. 84 Закону України «Про освіту»⁶), зокрема в таких напрямках підтримки: реалізація заходів із розвитку та зміцнення міжнародної

¹ Порядок реєстрації міжнародних науково-технічних програм і проектів, що виконуються в рамках міжнародного науково-технічного співробітництва українськими вченими, а також грантів, що надаються в рамках такого співробітництва : затв. наказом МОН України від 20.11.2017 № 1507 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1564-17#n13> (дата звернення: 12.10.2025).

² Статут державної наукової установи «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» : затв. наказом МОН України від 18.06.2021 № 693 // Державна наукова установа «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» : офіц. сайт. URL: http://www.uin-tei.kiev.ua/sites/default/files/statut_v_novi_u_redakcii_2021.pdf (дата звернення: 12.10.2025).

³ НПА, що регламентують роботу // Державна наукова установа «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» : офіц. сайт. URL: <http://www.uin-tei.kiev.ua/page/npa-shcho-reglamentuyut-robotu> (дата звернення: 12.10.2025); Про заходи щодо виконання Угоди про міждержавний обмін науково-технічною інформацією : постановою Кабінету Міністрів України від 26.02.1993 № 138 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-93-p> (дата звернення: 12.10.2025).

⁴ Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 № 143-V // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16> (дата звернення: 12.10.2025).

⁵ Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14> (дата звернення: 12.10.2025).

⁶ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.10.2025).

співпраці; створення належних умов у межах нормативно-правової бази та фінансування для реалізації міжнародного співробітництва; сприяння популяризації, надання консультативної допомоги, координації тощо міжнародної співпраці, залучення коштів від іноземних та міжнародних підприємств, установ і організацій для реалізації проектів та програм; створення умов для вивчення та популяризації української мови і культури в інших країнах; сприяння міжнародній академічній мобільності й обміну, розробленню та виконанню спільних освітніх і наукових програм з іноземними партнерами тощо. Окремо регламентовано й участь іноземців у Конкурсній комісії щодо організації та проведенні конкурсу з відбору членів Національного агентства (ч. 6 ст. 19 Закону України «Про вищу освіту»)¹.

У контексті розгляду адміністративно-правового статусу ЗВО В. Рудик (2023, с. 71) приділив увагу огляду вітчизняних наукових джерел щодо адміністративно-правового регулювання сфери вищої освіти і зауважив, що у сфері вищої освіти ЗВО є як головним суб'єктом правовідносин, так і «головним суб'єктом публічної адміністрації».

Закон України «Про вищу освіту» визначає:

- ЗВО суб'єктами міжнародної співпраці в освіті, науці, культурі та спорті, зокрема в межах реалізації завдання щодо налагодження зв'язків і здійснення відповідної діяльності (п. 9 ч. 1 ст. 26 Закону);
- можливість здійснення спільної освітньої діяльності з іноземними ЗВО за узгодженими програмами (ч. 5 ст. 27 Закону);
- можливість участі ЗВО в міжнародних рейтингах, зокрема визначених Національним агентством, що є умовою отримання статусу «дослідницький університет» (п. 2 ч. 4 ст. 30 Закону);
- створення в Україні закладів вищої освіти за участю іноземних осіб та установ, а також структурних підрозділів іноземних ЗВО на території України за умови отримання дозволу МОН України (ч. 3 ст. 31 Закону);
- вітчизняні ЗВО можуть створювати структурні підрозділи на території інших держав відповідно до їхнього законодавства (ч. 4 ст. 31 Закону);
- право приймати остаточне рішення про визнання здобутих за кордоном освітніх ступенів, зокрема щодо їх еквівалентності, під час

зарахування на навчання або на посаду наукового чи науково-педагогічного працівника (п. 6 ч. 2 ст. 32 Закону), при цьому повноваженнями на ухвалення такого рішення наділена вчена рада ЗВО (п. 14 ч. 2 ст. 36 Закону);

– право на участь у роботі міжнародних організацій (п. 18 ч. 2 ст. 32 Закону);

– сприяння з боку наукових товариств студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених щодо розвитку міжвузівського та міжнародного співробітництва (п. 7 ч. 6 ст. 41 Закону);

– ЗВО можуть укладати короткострокові трудові договори з іноземними громадянами відповідно до законодавства (ч. 7 ст. 55 Закону);

– згідно з чинним законодавством та установчими документами ЗВО мають право здійснювати перекази в іноземній валюті для колективного членства в міжнародних освітніх та наукових асоціаціях, а також за передплату на іноземні наукові видання та доступ до світових інформаційних мереж і баз даних (п. 13 ч. 3 ст. 70 Закону)².

Суб'єктами міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти можуть бути також структурні підрозділи ЗВО, наприклад підрозділи з міжнародної співпраці. Згідно зі ст. 13 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» основним завданням центрів колективного користування науковим обладнанням (незалежно від форми власності чи відомчого підпорядкування вони можуть бути самостійними юридичними особами або структурними підрозділами установ сфери освіти та науки) є сприяння міжнародній науково-технічній співпраці, зокрема проведення спільних наукових досліджень з іноземними установами³.

Окрему роль у міжнародній співпраці відіграють громадські об'єднання (фізичних або юридичних осіб). У зв'язку з обширністю тематики й обмеженістю обсягу роботи наведемо приклади суб'єктів міжнародної співпраці, визначених нормами національного права, а саме:

- об'єднання вчених як громадські наукові організації, які можуть, відповідно до законодавства України, співпрацювати з міжнародними та зарубіжними організаціями з метою виконання статутних завдань, бути колективними членами міжнародних науково-фахових

² Там само).

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 12.10.2025).

³ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 12.10.2025).

об'єднань, спілок, товариств (ст. 23 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»)¹;

– інститути громадянського суспільства, до яких належать громадські об'єднання, релігійні, благодійні організації, творчі спілки, професійні спілки та їхні об'єднання, організації роботодавців та їхні об'єднання, недержавні медіа, легалізовані відповідно до законодавства України (абз. 6 п. 2 Порядку залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги)².

ВИСНОВКИ. Науково-юридичний аналіз системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання певної сфери правовідносин характеризується широким спектром різних поглядів і дискусій. У процесі вивчення кола суб'єктів міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти постає проблема визначення основ їх виокремлення: широке розуміння охоплює загальну систему суб'єктів, які будь-яким чином впливають на міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти або чия діяльність є необхідною для його існування; вузьке розуміння обмежується суб'єктами, що діють безпосередньо в контексті діяльності закладів вищої освіти та наукових установ, ліцензованих на здійснення підготовки здобувачів освіти та наукових ступенів.

Широке розуміння включає всіх суб'єктів адміністративних правовідносин. Наприклад, в умовах воєнного стану на міжнародне співробітництво можуть впливати державні органи, що надають дозвіл на виїзд чоловіків у відрядження за кордон. Крім того, коло таких суб'єктів може бути доповнене Верховною Радою України та Конституційним Судом України. Вплив останнього проявляється в наданні загальнообов'язкових неоскаржуваних рішень або висновків, зокрема щодо відповідності Конституції України міжнародних договорів у сфері вищої освіти (чинних або тих, що внесені на розгляд Верховної Ради України) (ст. 151 Конституції України).

¹ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 12.10.2025).

² Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 № 153 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-п#n18> (дата звернення: 12.10.2025).

Таким чином, критеріями для побудови класифікації суб'єктів міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти можуть виступати:

– суб'єктний критерій (суб'єкти, що мають у підпорядкуванні заклади вищої освіти, і ті, що їх не мають);

– предметний критерій (сфера діяльності суб'єкта охоплює всю сферу вищої освіти або окремі спеціалізовані напрями, такі як захист інтелектуальної власності, науково-технічна інформація, інновації тощо);

– критерій впливу (прямі суб'єкти, а також опосередковані, з якими необхідна співпраця при взаємодії з прямими або які можуть впливати на співпрацю з прямими суб'єктами);

– галузевий критерій (здійснення окремих напрямів співробітництва вимагає залучення суб'єктів різних галузей права).

Отже, суб'єктами міжнародної співпраці у сфері вищої освіти є:

– держави та конфедерації (союзи суверенних держав);

– міжнародні міжурядові (міждержавні) організації;

– інші суб'єкти з міжнародною (іноземною) складовою (міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації та суб'єкти публічного і непублічного національного права інших держав);

– Верховна Рада України;

– Президент України;

– Кабінет Міністрів України;

– міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, серед яких головну роль відіграють Міністерство освіти і науки України, Міністерство закордонних справ України і Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, а також їхні уповноважені підрозділи та працівники;

– дорадчі органи при органах виконавчої влади;

– державні підприємства, установи, організації, пов'язані зі сферою вищої освіти (Національна та галузеві академії наук, Український інститут науково-технічної експертизи та інформації, Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій тощо) та їхні уповноважені працівники;

– місцеві органи державного управління вищою освітою та їхні уповноважені працівники;

– державні заклади вищої освіти, наукові й науково-виробничі установи та їхні структурні підрозділи (центри колективного користування науковим обладнанням, підрозділи міжнародного співробітництва, інститути, філії тощо);

– комерційні юридичні особи і фізичні особи – підприємці (діяльність приватних закладів вищої освіти, інше співробітництво в контексті господарської діяльності, зокрема консалтингові послуги, експертизи тощо);

– громадські та самоврядні організації, об'єднання, асоціації фізичних або юридичних осіб у сфері вищої освіти;

– фізичні особи, основна діяльність яких стосується сфери вищої освіти (наукові-педа-

гогічні, наукові і педагогічні, а також делеговані на виконання функцій щодо міжнародного співробітництва працівники; здобувачі освіти та наукових ступенів), а також фізичні особи, до інтересів яких належить сфера освіти (абітурієнти, випускники закладів вищої освіти, які бажають здобувати науковий ступінь за кордоном, тощо).

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. Вид. 2-ге. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 520 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Вид. 3-тє. Київ : Акад. адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
3. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : ХНУВС, 2020. 544 с.
4. Волох Д. О. Поняття та ознаки суб'єктів публічного права. *Наукові записки. Серія: Право*. 2025. Вип. 18. С. 190–195. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2025-18-190-195>.
5. Жукорська Я., Тарасюк Р. Конституційно-правовий статус Президента України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (16). С. 163–167.
6. Кравець В. М. Адміністративно-правові засади забезпечення якості освітньої діяльності та якості освіти у вищих військових навчальних закладах. *Честь і закон*. 2023. Т. 3, № 86. С. 65–72. DOI: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2023/3/86/287097>.
7. Латишева В. В., Чистякова І. М., Кудлай І. В. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародні організації» для здобувачів вищої освіти II курсу III семестру спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» денної форми навчання. Одеса : ОНПУ, 2020. 116 с.
8. Лютіков П. С. Класифікація юридичних осіб як суб'єктів адміністративного права в адміністративно-правовій доктрині: пошук базового критерію. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 170–177.
9. Маслова А. Б. Поняття та різновиди суб'єктів публічного адміністрування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Т. 2, вип. 1 (26). С. 87–94.
10. Особливе адміністративне право : підручник / за ред. Б. Візера, Я. Лагура, Т. Карабін, О. Білаша. Одеса : Гельветика, 2022. 464 с.
11. Рудик В. Я. Поняття та зміст адміністративно-правового статусу закладу вищої освіти в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 70–72. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.15>.
12. Сербенюк С. О. Сутність та особливості міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти в Україні. *Право і безпека*. 2025. № 3 (98). С. 130–141. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.3.11>.
13. Скрипник О. М. Історія міжнародних організацій : навч. посіб. Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. 226 с.
14. Усик О. О. Адміністративно-правове забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту : дис. ... д-ра філософії : 081. Харків, 2024. 206 с.
15. Barcik A., Dziwiński P. Internationalization of Polish Higher Education within Knowledge Transfer and Innovation // *Handbook of Research on Internationalization of Entrepreneurial Innovation in the Global Economy* / ed. by L. Carvalho. Hershey : IGI Global Scientific Publishing, 2015. Pp. 247–271. DOI: <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-8216-0.ch012>.
16. Jakubakynov B., Tolegenuly N., Naribai R., Nurzhanova Z., Shcherban T., Nebelenchuk I. Innovative technologies in higher education: developing international cooperation in professional training. *Globalisation, Societies and Education*. 2024. Vol. 2. DOI: <https://doi.org/10.1080/14767724.2024.2339309>.
17. Kiselova M. M., Hudovsek O. A., Bykova S. V., Tsybanyk O. O., Chagovets A. I. International cooperation among tertiary educational institutions: Trends and prospects. *International Journal of Higher Education*. 2020. Vol. 9, No. 7. Pp. 356–366. DOI: <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p356>.
18. Kurbet O., Nebrat V., Gorin N., Bodnarchuk T. International Educational and R&D Integration: Trends and Challenges for Ukraine. *Science and Innovation*. 2025. Vol. 21, No. 5. Pp. 3–17. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine21.05.003>.
19. Lyashenko V., Pidorycheva I. The formation of interstate and cross-border scientific-educational and innovative spaces between Ukraine and the European Union member states in the digital economy. *Virtual Economics*. 2019. Vol. 2, No. 2. Pp. 48–60. DOI: [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.02\(3\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.02(3)).

20. Zoń W. Współpraca międzynarodowa i transgraniczna polskich uczelni w prawie i praktyce. *Krytyka Prawa*. 2021. Ob. 13, L. 2. S. 158–177. DOI: <https://doi.org/10.7206/KP.2080-1084.455>.

Надійшла до редакції: 17.10.2025

Прийнята до опублікування: 15.12.2025

REFERENCES

1. Barcik, A., & Dziwiński, P. (2015). Internationalization of Polish Higher Education within Knowledge Transfer and Innovation. In L. Carvalho (Ed.), *Handbook of Research on Internationalization of Entrepreneurial Innovation in the Global Economy* (pp. 247–271). IGI Global Scientific Publishing. <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-8216-0.ch012>.
2. Halunko, V., & Pravotorova, O. (Ed.). (2020). *Administrative Law of Ukraine. Full course* (3rd ed.). Academy of Administrative and Legal Sciences.
3. Halunko, V., Dikhtievskyi, P., Kuzmenko, O. et al. (2019). *Administrative law of Ukraine. Full course* (2nd ed.). OLDI-PLUS.
4. Jakubakynov, B., Tolegenuly, N., Naribai, R., Nurzhanova, Z., Shcherban, T., & Nebelenchuk, I. (2024). Innovative technologies in higher education: developing international cooperation in professional training. *Globalisation, Societies and Education*, 2. <https://doi.org/10.1080/14767724.2024.2339309>.
5. Kiselova, M. M., Hudovsek, O. A., Bykova, S. V., Tsybanyk, O. O., & Chagovets, A. I. (2020). International cooperation among tertiary educational institutions: Trends and prospects. *International Journal of Higher Education*, 9(7), 356–366. <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p356>.
6. Kravets, V. M. (2023). Administrative and legal grounds for the quality assurance of higher education in military institutions. *Honor and Law*, 3(86), 65–72. <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2023/3/86/287097>.
7. Kurbet, O., Nebrat, V., Gorin, N., & Bodnarchuk, T. (2025). International Educational and R&D Integration: Trends and Challenges for Ukraine. *Science and Innovation*, 21(5), 3–17. <https://doi.org/10.15407/scine21.05.003>.
8. Latysheva, V. V., Chistiakova, I. M., & Kudlai, I. V. (2020). *Lecture notes on the discipline "International Organizations" for students of the 2nd year of higher education, 3rd semester, specialty 291 "International Relations, Public Communications and Regional Studies" full-time*. ONPU.
9. Liutikov, P. S. (2016). Classification of legal persons as the subjects of administrative law in the administrative and legal doctrine: basic criterion search. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Legal Sciences*, 3, 170–177.
10. Lyashenko, V., & Pidorycheva, I. (2019). The formation of interstate and cross-border scientific-educational and innovative spaces between Ukraine and the European Union member states in the digital economy. *Virtual Economics*, 2(2), 48–60. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.02\(3\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.02(3)).
11. Maslova, A. B. (2019). Concepts and types of subjects of public administration. *Subcarpathian Law Herald*, 2(1), 87–94.
12. Rudyk, V. Ya. (2023). The concept and content of the administrative and legal status of a higher education institution in Ukraine. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence*, 63, 70–72. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.15>.
13. Serbenyuk, S. O. (2025). The Essence and Features of International Cooperation in Higher Education in Ukraine. *Law and Safety*, 3(98), 130–141. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.3.11>.
14. Skrypnyk, O. M. (2011). *History of International Organizations*. PP Zhovtyi O. O.
15. Usyk, O. O. (2024). *Administrative and legal support for international cooperation in the field of physical culture and sports* [Doctor of philosophy dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].
16. Vizer, B., Lazur, Ya., Karabin, T., & Bilash, O. (Eds.). (2022). *Special administrative law*. Helvetyka.
17. Volokh, D. O. (2025). The concepts and features of public law. *Scientific Notes. Series: Law*, 18, 190–195. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2025-18-190-195>.
18. Voitsikhovskiy, A. V. (2020). *International law*. KhNUiA.
19. Zhukorska, Ya., & Tarasyuk, R. (2018). Constitutional and legal status of the President of Ukraine. *Actual Problems of Law*, 4(16), 163–167.
20. Zoń W. (2021). International and cross-border cooperation of polish higher education institutions in law and practice. *Krytyka Prawa*, 13(2), 158–177. <https://doi.org/10.7206/KP.2080-1084.455>.

Received the editorial office: 17 October 2025

Accepted for publication: 15 December 2025

SYMON OLEKSANDROVYCH SERBENYUK,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Scientific Activity Organization;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6806-6319>,
e-mail: simon6@ukr.net*

SUBJECTS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE AND THE LIMITS OF THEIR COMPETENCE

The need for legal research on international cooperation in higher education is driven, in particular, by the regional issue of European integration and the global issues of internationalisation and globalisation of higher education. The latter are the subject of a number of scientific studies, which, in terms of methodology, are partly based on the relevant experience and practices of international cooperation between higher education institutions, in particular foreign ones. In addition, various areas of international cooperation between higher education institutions give rise to a wide range of actors, which, from a legal point of view, requires separate research due to the large number of regulatory and legal acts that determine the legal status and limits of competence of the relevant actors. The article is devoted to identifying the subjects of international cooperation in the field of higher education and characterising the limits of their competence. International subjects of such cooperation are analysed, and national subjects are identified by studying various regulatory and legal acts of domestic national law. The limits of competence of subjects of international cooperation in higher education are outlined, and a basic list of criteria for their further classification is formed.

The subjects of international cooperation in the field of higher education are a system of international subjects (states and confederations, international intergovernmental and inter-state organisations, other subjects with a foreign component) and a system of subjects of domestic law, namely: the Verkhovna Rada of Ukraine; the President of Ukraine; the Cabinet of Ministers of Ukraine; ministries and other central executive bodies, their authorised departments and employees; advisory bodies to executive bodies; state-owned enterprises, institutions and organisations related to higher education and their authorised employees; local state authorities responsible for higher education and their authorised employees; state higher education institutions, scientific and scientific-production institutions and their structural subdivisions; commercial legal entities and individual entrepreneurs; public and/or self-governing organisations, associations, associations of individuals or legal entities in the field of higher education; individuals whose main activities or interests relate to the field of higher education.

The criteria for classifying entities involved in international cooperation in the field of higher education may include the following: subject, subject matter, influence, and industry.

Keywords: *education and science, international cooperation, international cooperation in the field of higher education, sustainable development, administrative law.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Сербенюк С. О. Суб'єкти міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти в Україні та межі їх компетенції. *Право і безпека*. 2025. № 4 (99). С. 85–100. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.07>.

Citation (APA): Serbenyuk, S. O. (2025). Subjects of International Cooperation in Higher Education in Ukraine and the Limits of Their Competence. *Law and Safety*, 4(99). 85–100. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.07>.

УДК 341.231.14+[343.137.5+342.9.03-053.2](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.08>**ОКСАНА ВАСИЛІВНА ПЧЕЛІНА,**

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 1,
кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства;

 <https://orcid.org/0000-0003-0224-1767>,
e-mail: pchelinaov@icloud.com;

ТЕТЯНА ГРИГОРІВНА ФОМІНА,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 1,
кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства;

 <https://orcid.org/0000-0002-9513-1673>,
e-mail: tatianafomina7777@gmail.com

ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЄ ДО ДИТИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ

У статті комплексно проаналізовано міжнародно-правові стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та оцінено стан їх імплементації в українське законодавство і правозастосовну практику. Доведено, що міжнародні акти як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру створюють фундамент для інтеграції дитиноцентрованого підходу, у якому пріоритет надається найкращим інтересам дитини, її гідності, безпеці та захисту від будь-яких форм дискримінації або повторної віктимізації.

Встановлено, що впровадження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, в Україні має системний і поступовий характер, орієнтований на адаптацію національної правозастосовної практики до європейських підходів у сфері захисту прав дітей. Важливим кроком у цьому напрямі стало запровадження у червні 2023 року пілотного проекту з імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, який нині реалізується на базі органів досудового розслідування та прокуратури на всій території України. У межах реалізації проекту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус), який було започатковано в липні 2024 року, забезпечено проведення процесуальних дій у безпечних, психологічно комфортних умовах, де надають комплексну допомогу дитині. В Україні також реалізуються окремі ініціативи, спрямовані на розвиток відновного правосуддя (шляхом реалізації Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення) через систему безоплатної правничої допомоги. Доведено, що імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, вимагає не лише формального закріплення відповідних норм на рівні нормативно-правових актів, а й гармонізації національної правової системи та правозастосовної практики. Удосконалення положень Кримінального процесуального кодексу України має бути спрямоване на уточнення статусу законного представника та психолога; забезпечення права дитини на безоплатну правничу допомогу незалежно від її процесуального статусу; унормування процесуального порядку укладення угоди про примирення у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх (як потерпілих, так і підозрюваних / обвинувачених).

Акцентовано, що практична реалізація принципів правосуддя, дружнього до дитини, потребує трансформації підходів правозастосовної діяльності – від формального виконання норм до усвідомлення дитини як суб'єкта права, який має власну думку, потреби та гідність. Особливе значення має розвиток професійних компетентностей слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів у сфері комунікації з дітьми, а також впровадження ефективної системи міжвідомчої співпраці.

Ключові слова: кримінальне провадження, правосуддя, дружнє до дитини, відновне правосуддя, міжнародні стандарти, дитина, забезпечення прав, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, законний представник.

Оригінальна стаття

ВСТУП. У сучасному суспільстві питання забезпечення прав і свобод дитини, зокрема у кримінальному провадженні, набуває особливої актуальності. Діти як одна з найуразливіших соціальних груп потребують не лише формального юридичного захисту, а й практичних механізмів забезпечення їхньої безпеки, гідності та розвитку. Від того, наскільки ефективно держава й органи правосуддя реагують на порушення прав дітей, залежить не лише доля окремої особи, а й майбутнє всього суспільства. На жаль, реалії сьогодення свідчать про те, що діти нерідко стають жертвами чи свідками кримінальних правопорушень, втягуються у злочинну діяльність, що вимагає від правоохоронної та судової системи особливої чутливості, професіоналізму та дотримання високих етичних стандартів.

Визнання дитини повноцінним суб'єктом процесуальних прав та обов'язків є важливим здобутком сучасного права. Проте на практиці все ще існують проблеми, пов'язані із забезпеченням належного рівня захисту інтересів неповнолітніх. Вразливість дітей зумовлена не лише їхніми фізіологічними чи психоемоційними особливостями, а й недостатньою поінформованістю щодо своїх прав, залежністю від дорослих, а також відсутністю досвіду взаємодії з органами правосуддя. Саме тому суспільний запит на розроблення дієвих інструментів захисту дитини у кримінальному провадженні залишається надзвичайно високим.

Вирішальну роль у цьому процесі відіграють міжнародні стандарти, що визначають базові принципи поведінки з дитиною у сфері правосуддя. Ключові положення містяться в Конвенції ООН про права дитини, Європейській конвенції з прав людини, Декларації прав дитини, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а також у численних рекомендаціях Ради Європи, ООН, ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій. Ці документи не лише закріплюють фундаментальні права, зокрема право на захист від дискримінації, на справедливий суд і на повагу до приватного життя, а й формують стандарти дружнього до дитини правосуддя, що передбачають створення безпечного, недискримінаційного, підтримувального середовища. Національне законодавство, адаптуючи ці стандарти, поступово впроваджує їх у практику кримінального процесу, однак питання імплементації залишаються відкритими і потребують постійної уваги та вдосконалення.

Особливості участі дітей у кримінальному процесі зумовлюють потребу у спеціальному підході з боку всіх учасників провадження. Психоемоційна незрілість, підвищена вразливість, страх, невпевненість у незнайомій ситуації – ці чинники можуть суттєво впливати на здатність дитини давати показання, розуміти суть процесуальних дій, відстоювати власні права. Отже, завдання слідчих, дізнавачів, прокурорів, адвокатів, суддів полягає в тому, щоб не допустити повторної віктимізації, забезпечити повагу до гідності дитини, створити для неї такі умови, які б сприяли відвертому спілкуванню, зниженню стресу та формуванню довіри до системи правосуддя, а завдання науковців – осмислити концептуальні засади та практичні механізми реалізації принципів правосуддя, дружнього до дитини, розробити науково обґрунтовані підходи до вдосконалення процесуальних процедур з урахуванням вікових, психологічних і соціальних особливостей неповнолітніх учасників кримінального процесу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Метою* статті є комплексний аналіз міжнародно-правових стандартів правосуддя, дружнього до дитини, та оцінка стану їх імплементації в українське законодавство і правозастосовну практику. Поставлена мета конкретизується завдяки вирішенню таких *завдань*: по-перше, дослідження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, закріплених як у міжнародних актах, що є частиною національного законодавства, так і в міжнародних актах, що мають рекомендаційний характер; по-друге, аналіз національних процедур, зокрема закріплених у пілотних проектах, та встановлення їх відповідності міжнародним стандартам; по-третє, визначення напрямів гармонізації українського законодавства та правозастосовної практики відповідно до міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Тема неповнолітнього у кримінальному провадженні, а також у контексті забезпечення його прав і свобод була предметом ґрунтовного вивчення багатьох науковців з різних аспектів: кримінально-правового, кримінального процесуального, кримінологічного, психологічного, педагогічного та соціально-правового. Значна увага у наукових працях приділялася питанням вікових характеристик неповнолітніх, особливостей їхньої відповідальності, процесуальних гарантій, захисту від повторної віктимізації, а також ролі спеціалістів у провадженнях за їх участю.

За часів незалежності України значний внесок у концептуальний розвиток цього напрямку здійснили, зокрема, такі науковці: О. О. Левендаренко (2003) у роботі «Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх»; М. О. Карпенко (2004) – «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх»; А. Є. Голубов (2005) – «Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння»; Р. С. Холод (2006) – «Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні»; Л. М. Палюх (2007) – «Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру»; Є. М. Гідулянова (2008) – «Кримінальне провадження в справах малолітніх»; В. В. Романюк (2016) – «Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх»; О. Ф. Вакуленко (2017) – «Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх»; О. Г. Бабенко (2020) – «Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного».

Водночас останніми роками з'являються окремі дослідження, присвячені безпосередньо концепції правосуддя, дружнього до дитини, у яких досліджується стан інтеграції міжнародних стандартів у національну практику. Ці праці відображають поступовий перехід від традиційного підходу, що зосереджувався переважно на процесуальному статусі неповнолітнього, до більш комплексного розуміння дитини як суб'єкта правосуддя, інтереси якого мають бути в центрі усіх процесуальних дій. Серед таких праць можна виокремити дисертаційне дослідження М. В. Червінко (2023) «Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини» та наукові доробки М. В. Менджул (2019) «Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування», П. І. Пархоменка (2021) «Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини: організаційно-правовий аспект», Г. Ю. Нікітіної-Дудікової та Ю. М. Чорноус (2022) «Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей»; Н. В. Хмелевської (2023) «Зміст юстиції, дружньої до дитини». Враховуючи наведені дослідження, у межах цієї статті увагу буде зосереджено на аналізі міжнародно-правових стандартів правосуддя, дружнього до дитини, та оцінці сучасного стану їх впровадження в національну систему кримінального судочинства України.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, які дають змогу комплексно проаналізувати міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та оцінити стан їх імплементації в національну правову систему. Зокрема, формально-юридичний метод застосовано для аналізу змісту міжнародних актів та національного законодавства, що регулює участь дитини у кримінальному провадженні. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення міжнародних стандартів і національних процедур, включно з пілотними проєктами, з метою виявлення рівня їхньої відповідності. Системно-структурний метод дозволив розглядати стандарти правосуддя, дружнього до дитини, як цілісну систему, а також визначити взаємозв'язки між її елементами. Метод аналізу та узагальнення застосовано для формулювання висновків щодо напрямів гармонізації українського законодавства та правозастосовної практики відповідно до міжнародних вимог.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

Міжнародно-правове врегулювання стандартів правосуддя, дружнього до дитини

Питання захисту прав та інтересів дітей загалом і у кримінальному провадженні зокрема набуває особливої ваги, адже діти є найбільш вразливою категорією населення, яка потребує особливого підходу з боку держави та суспільства. Діти потребують постійного догляду і захисту, мають мінливий психоемоційний стан, залежність від дорослих; їхня низька психостійкість дуже часто стає об'єктом маніпулювання і фізичного, психологічного та сексуального насилля тощо. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність особливого підходу до здійснення кримінального провадження за участю дітей¹.

Міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, виникли як відповідь на необхідність створення таких механізмів правового захисту, які б не лише формально, а й по суті гарантували повагу до гідності, унікальних потреб і прав кожної дитини. Вони стали результатом багаторічної співпраці міжнародних організацій, правоохоронних і судових

¹ Правосуддя, дружнє до дитини, передбачає залучення компетентних фахівців різних напрямів і міждисциплінарний підхід – суддя ВС // Судова влада України : офіц. сайт. 10.03.2025. URL: <https://court.gov.ua/archive/1770121/> (дата звернення: 03.10.2025).

органів, правозахисників, експертів, які усвідомили, що традиційні підходи до правосуддя не завжди враховують особливості дитячої психіки, рівень зрілості й емоційного стану неповнолітніх учасників кримінального провадження. Міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, охоплюють комплекс принципів, норм і рекомендацій, спрямованих на забезпечення найкращих інтересів дитини на всіх стадіях кримінального провадження. Вони закріплені в численних міжнародних документах, у яких особливий акцент робиться на необхідності створення безпечного, не-дискримінаційного, доброзичливого середовища, де кожна дитина може бути почутою, зрозумілою та захищеною від повторної віктимізації.

Міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, закріплені в міжнародних актах і повинні враховуватися під час здійснення кримінального провадження. Зокрема, Декларація прав дитини встановлює:

- кожна дитина повинна мати всі права, зазначені в цій Декларації. Такі права мають визнаватися для всіх дітей без винятків або дискримінації за расовою, кольоровою, статеву, мовною, релігійною, політичною чи іншою ознакою, а також за національним або соціальним походженням, майновим станом, місцем народження або іншими характеристиками, що стосуються дитини чи її родини (принцип 1);

- дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини (принцип 2);

- дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу (принцип 8);

- дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації (принцип 9)¹.

У Конвенції про права дитини, зважаючи на необхідність в особливому захисті дитини, закріплені такі міжнародні стандарти забезпечення прав дітей:

- гарантування кожній дитині всіх прав, передбачених цією Конвенцією, без жодної дискримінації, незалежно від її особистих чи сімейних особливостей (ст. 2);

- в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (ст. 3);

- забезпечення того, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини (ст. 9);

- дитина має право вільно висловлювати власні погляди з усіх питань, що стосуються її, зокрема їй надається можливість бути заслуханою під час будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо, або через представника, або через відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства (ст. 12);

- жодна дитина не підлягає свавільному або незаконному втручанням в реалізацію її права на приватне і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, а також незаконному посяганням на її честь і гідність (ст. 16);

- гарантування захисту дитини від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (ст. 34);

- забезпечення того, щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження чи покарання (ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років); щоб жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним шляхом (кожна позбавлена волі дитина повинна бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин); щоб кожна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правничої та іншої відповідної допомоги, право оспорювати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом, а також право

¹ Декларація прав дитини : від 20.11.1959 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 03.10.2025).

на невідкладне ухвалення ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії (ст. 37);

- вжиття всіх необхідних заходів для сприяння фізичному і психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації або зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження, покарання або збройних конфліктів (ст. 39);

- забезпечення того, щоб: 1) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення; 2) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії, як: презумпція невинуватості; негайне і безпосереднє інформування про звинувачення проти неї, а в разі необхідності – через її батьків або законних опікунів одержання правничої та іншої необхідної допомоги при підготовці і здійсненні свого захисту; невідкладне ухвалення рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом під час справедливого слухання, згідно із законом, у присутності адвоката або іншої відповідної особи і, якщо це не суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема з урахуванням її віку або становища її батьків чи законних опікунів; свобода від примусу щодо давання свідчень чи визнання вини; повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом, відповідно до закону, для перегляду відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів, якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство; безоплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє мови, що використовується, або не розмовляє нею; повна повага до її особистого життя на всіх стадіях розгляду; 3) було створено закони, що встановлюють мінімальний вік, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство, а також процедури вжиття в разі необхідності й бажаності заходів щодо поводження з дітьми, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій; 4) реалізувалися такі заходи, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і

професійної підготовки та інші форми догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поводження з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину (ст. 40)¹.

Ще одним міжнародним актом, у якому закріплені стандарти забезпечення прав дитини, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. У ній закріплено принцип недискримінації, а також принципи захисту дітей, зокрема в правоохоронній сфері. Особливу увагу зосереджено на необхідності створення або призначення незалежних компетентних національних або місцевих інституцій для сприяння правам дітей та їхнього захисту, забезпечуючи їх відповідними ресурсами та компетенцією; механізмів для збору даних або інформаційних центрів на національному чи місцевому рівні та у співробітництві з громадянським суспільством для спостереження за явищем сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо дітей і для його оцінювання з урахуванням вимог захисту особистих даних (ст. 10 Конвенції)². Крім того, у Конвенції закріплено принципи, яких обов'язково повинні дотримуватися під час здійснення кримінального провадження за участю дітей, зокрема:

- коли вік жертви невизначено та є підстави вважати, що жертва є дитиною, вживаються всі необхідні заходи для захисту й допомоги дитини доти, доки тривають перевірки її віку (ст. 11);

- забезпечення неперешкоджання правилами конфіденційності, установленими національним законодавством для фахівців, які працюють у контакті з дітьми, отримання цими фахівцями можливості повідомити соціальні служби, відповідальні за захист дітей, про будь-яку ситуацію у випадках, коли є обґрунтовані підстави вважати, що дитина є жертвою сексуальної експлуатації або сексуального насильства (ст. 12);

- заохочення будь-якої особи, яка знає про випадки сексуальної експлуатації або сексуального насильства щодо дітей або має обґрунтовані

¹ Конвенція про права дитини : від 20.11.1989 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 03.10.2025).

² Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : від 25.10.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 03.10.2025).

підстави так уважати, повідомити про це компетентні служби (ст. 12);

- вжиття необхідних законодавчих або інших заходів для допомоги у фізичній та соціальній реабілітації жертв у короткий та довгий строки. Заходи, яких ужито згідно із цим положенням, повинні враховувати належним чином погляди, потреби та інтереси дитини (ст. 14);

- якщо батьки або особи, які дбають про дитину, мають відношення до сексуальної експлуатації або сексуального насильства щодо неї, процедури втручання охоплюють можливість усунення ймовірного злочинця, а також вилучення жертви з її сімейного оточення (ст. 14);

- забезпечення розроблення та зміни програм і заходів відповідно до потреб дітей, які вчинили статеве правопорушення, зокрема до тих, вік яких менше віку, з якого настає кримінальна відповідальність, для вирішення проблем їхньої сексуальної поведінки (ст. 16);

- забезпечення проведення розслідування та кримінального провадження в найкращих інтересах та з повагою до прав дитини (ст. 30);

- забезпечення пріоритетного розслідування та кримінального провадження, а також проведення їх без будь-яких необґрунтованих затримок (ст. 30);

- забезпечення захисту прав й інтересів жертв, зокрема їхніх особливих потреб як свідків, на всіх стадіях розслідування та кримінального провадження, шляхом інформування про права, доступні послуги, перебіг розгляду заяви або обвинувачень, роль особи у процесі та підсумковий результат, якщо немає відмови отримувати цю інформацію; надання їм можливості у спосіб, що відповідає процесуальним нормам національного законодавства, бути вислуханими, надавати докази та вибрати засоби для викладу безпосередньо або через посередника своїх думок, потреб і стурбованостей; забезпечення жертв належними послугами підтримки для представлення та врахування належним чином їхніх прав й інтересів; захист їхнього приватного життя, їхньої репутації та вжиття заходів відповідно до національного законодавства для запобігання публічному поширенню будь-якої інформації, яка могла б призвести до встановлення їхньої особи; забезпечення їхньої безпеки, а також безпеки їхніх сімей та свідків з їхнього боку від погроз, помсти та повторної віктимізації; забезпечення уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в суді та приміщеннях правоохоронних органів, крім випадків, коли компетентні органи встановлять інше в найкращих інтересах дитини або коли

розслідування чи провадження вимагають такого контакту (ст. 31);

- забезпечення можливості отримання жертвами, починаючи з першого контакту з компетентними органами, доступу до інформації про відповідні судові та адміністративні процедури (ст. 31);

- забезпечення одержання жертвою в передбачених випадках доступу до безоплатної правової допомоги, коли жертва може отримати статус сторони у кримінальному провадженні (ст. 31);

- забезпечення можливості для судових органів призначати спеціального представника для жертви тоді, коли згідно з національним законодавством вона може мати статус сторони у кримінальному провадженні, й тоді, коли особам, які несуть батьківську відповідальність, заборонено представляти дитину в такому провадженні через конфлікт інтересів між ними та жертвою (ст. 31);

- забезпечення надання жертвам інформації у спосіб, що відповідає їхньому віковій й ступеню зрілості, а також мовою, яку вони можуть розуміти (ст. 31);

- вжиття необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення незалежності розслідувань або кримінального переслідування щодо правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, від заяви чи обвинувачень, зроблених жертвою, та можливості продовження провадження навіть тоді, коли жертва відкликала свою заяву (ст. 32);

- забезпечення спеціалізації осіб, підрозділів та служб, що займаються розслідуваннями у сфері боротьби із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством щодо дітей, або навчання відповідних працівників для цих цілей (ст. 34);

- забезпечення проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки відразу після повідомлення фактів компетентним органам у спеціально обладнаному та адаптованому для цих цілей приміщенні, якщо це необхідно, особою, спеціально підготовленою для цих цілей; проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та доцільно; зведення до мінімуму кількості опитувань та їх проведення лише в разі крайньої необхідності для цілей кримінального провадження; можливість супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше; можливість запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини, та

прийняття таких відеозаписів як доказів у суді (ст. 35);

– забезпечення згідно з нормами національного законодавства можливості судді призначити судові слухання без присутності громадськості, а жертві свідчити, не перебуваючи при цьому в залі суду, зокрема шляхом використання належних комунікаційних технологій (ст. 36)¹.

Міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, закріплені як у міжнародних актах, які є частиною національного законодавства, так і в тих, що мають рекомендаційний характер. Останні, хоча не є обов'язковими для застосування, проте активно використовуються з метою тлумачення та застосування положень міжнародних договорів, які є обов'язковими для виконання. Міжнародні стандарти рекомендаційного характеру містяться в актах, прийнятих на конференціях, а також органами, що створені на базі міжнародних договорів. Відповідно до термінології міжнародного права ними є акти «м'якого права», відхід від них хоч і не схвалюється, проте ознаками формальної обов'язковості вони не наділені (Літвінова та ін., 2023). До них належать, зокрема, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (1985), Рекомендація Ради Європи N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (1987), Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила) (1990), Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) (1990), Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) (1990), Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (1997), Рекомендація Ради Європи «Про нові способи боротьби із злочинністю неповнолітніх і роль правосуддя в справах щодо неповнолітніх» (2003), Керівні принципи ООН щодо судочинства в питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (2005), Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства (2005), Керівні вказівки

Генерального Секретаря ООН «Підхід ООН до судочинства у справах неповнолітніх» (2008), Керівні принципи ООН щодо належного застосування та умов альтернативних форм піклування про дітей (2009), Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010), Принципи та керівні настанови ООН щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального правосуддя (2012).

Загалом міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, закріплені в міжнародних актах, передбачають комплексний підхід до захисту прав і свобод дітей у кримінальному процесі. Вони охоплюють такі основні положення: забезпечення пріоритету найкращих інтересів дитини на всіх етапах провадження; гарантії ефективної участі дитини у процесі, включаючи право на інформацію, правничу допомогу та можливість бути почутою; захист від дискримінації, повторної віктимізації та насильства; створення спеціалізованих органів і процедур, адаптованих до віку та потреб дитини; дотримання принципів справедливого судочинства, зокрема презумпції невинуватості, права на захист, доступу до правосуддя та перегляду судових рішень. Важливим підґрунтям цих стандартів є індивідуальний підхід до кожної дитини, забезпечення належної підтримки та поваги до її гідності й особистості, а також невідкладність розгляду справи.

Відповідно, особливістю кримінального провадження за участю дітей, є дитиноцентрований підхід та наявність додаткових гарантій для неї, згідно з яким дитина – це носій прав і свобод та повноцінний учасник кримінального провадження (Устрицька, Дільна, 2024). Ефективна участь неповнолітнього у кримінальному провадженні полягає в забезпеченні того, щоб дитина, яка бере участь у кримінальному процесі (незалежно від того, чи виступає вона як потерпілий, підозрюваний, обвинувачений або свідок), мала реальну можливість зрозуміти суть провадження, свої права й обов'язки, а також могла висловити власну позицію щодо подій та обставин кримінального провадження. Для цього держава, її органи та посадові особи мають забезпечити доступ до інформації, адаптованої до віку та рівня розвитку дитини, надати психологічну та правову підтримку, залучати законних представників, а за необхідності – спеціалістів у сфері дитячої психології чи соціальної роботи. Усі дії повинні здійснюватися з урахуванням найкращих інтересів дитини, її гідності, а також необхідності уникнення повторної травматизації. Тобто ефективна участь у кримінальному провадженні

¹ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : від 25.10.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 03.10.2025).

означає, що слід поважати право всіх дітей на отримання інформації про свої права, на доступ до правосуддя та консультування, а також право бути почутою під час розглядів, що стосуються або впливають на них. Це включає надання належної уваги думці дітей з урахуванням їхньої зрілості та будь-яких труднощів у спілкуванні, які вони можуть мати, для того щоб зробити цю участь ефективною. Діти повинні вважатися повними носіями прав та мати право здійснювати всі свої права таким чином, щоб враховувалася їхня здатність формувати власні погляди, а також обставини справи.¹

Не менш важливими принципами правосуддя, дружнього до дитини, є: обережне, чутливе, справедливе й поважне ставлення до дітей під час будь-якої процедури або справи, з особливою увагою до їхньої особистої ситуації, благополуччя та конкретних потреб, а також з повною повагою до їхньої фізичної та психологічної недоторканності; забезпечення прав дітей без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, етнічного походження, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, соціально-економічного стану, статусу одного з батьків або обох, належності до національних меншин, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або іншого статусу; застосування до дитини належної правової процедури, основні елементи якої (принципи законності та пропорційності, презумпція невинності, право на справедливий судовий розгляд, право на юридичну допомогу, право на доступ до судів і право на апеляцію) мають бути гарантовані дітям, так само як і дорослим, і не повинні бути зведені до мінімуму або заборонені під приводом кращих інтересів дитини; невідкладний розгляд справи у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх; пріоритетність реабілітації та відновного правосуддя у відносинах з неповнолітніми правопорушниками (Щепоткіна, Слуцька, 2017, с. 18).

Національне впровадження стандартів правосуддя, дружнього до дитини

З метою забезпечення при здійсненні судового розслідування, судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, а також при виконанні покарань щодо неповнолітніх ефективної реалізації

обов'язкових універсальних та європейських стандартів захисту і забезпечення прав дітей, виконання вимог міжнародних договорів, в Україні реалізується пілотний проєкт щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Згідно з ним кримінальне провадження за участю дітей здійснюється з дотриманням таких стандартів правосуддя, дружнього до дитини: забезпечення найкращих інтересів дитини; право на інформацію та участь; захист від повторної травматизації та насильства; спеціалізація та професіоналізм; процесуальні гарантії та альтернативи. Зокрема, досудове розслідування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх осіб (потерпілих та тих, які скоїли кримінальне правопорушення) здійснюється у строк не більше двох місяців, крім випадків, коли це може негативно позначитися на його повноті; у разі, якщо вік особи не встановлено, але є підстави вважати, що вона є неповнолітньою, кримінальне провадження до встановлення віку такої особи здійснюється за правилами, передбаченими щодо неповнолітньої особи; слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітньої особи проводяться уповноваженими ювенальними слідчими, дізнавачами, прокурорами, які пройшли спеціальне навчання відповідно до Єдиних стандартів підготовки фахівців у сфері правосуддя щодо дітей, а також з обов'язковим залученням її законного представника; із залученням лікаря – за наявності даних про порушення розумового чи фізичного розвитку, психічного чи іншого захворювання, хворобливого стану або за рекомендацією психолога, а також у разі перебування дитини в закладі охорони здоров'я; слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітнього зазвичай проводяться у вільний від навчання чи роботи час; з урахуванням інтересів неповнолітнього забезпечується незмінність учасників кримінального провадження, які встановили контакт з ним; у разі вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім разом з дорослим у кожному окремому випадку розглядається можливість виділення матеріалів кримінального провадження щодо неповнолітнього² тощо.

² Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025).

¹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : від 17.11.2010 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>. С. 17–18 (дата звернення: 03.10.2025).

Однією з умов забезпечення правосуддя, дружнього до дитини, є обов'язкова участь законного представника у кримінальних провадженнях за участю дітей. Законний представник повинен визначатися з урахуванням думки неповнолітньої особи, якщо її вік та рівень розвитку дозволяють їй висловити свою думку щодо близьких родичів чи членів сім'ї особи, з якими у неї склалися довірливі стосунки. Проте заміна законного представника неповнолітнього може здійснюватися в таких випадках: 1) якщо дії законного представника відповідають його особистим інтересам або суперечать інтересам неповнолітнього; 2) за наявності інших підстав, зокрема: вчинення законним представником кримінального правопорушення; наявні відомості про заздалегідь необіцяне приховування кримінального правопорушення іншим членом сім'ї або показання як свідка близької особи мають суттєве значення для кримінального провадження; бездіяльність або зловживання повноваженнями із боку законного представника; вибуття за межі країни на невизначений строк; звернення законного представника із клопотанням про заміну, а також інші причини, що унеможливають виконання ним своїх повноважень). Крім того, допускається обмеження участі законного представника у проведенні процесуальної дії з урахуванням рекомендацій психолога, якщо це може вплинути на повноту показань або їх надання загалом, а також відповідатиме найкращим інтересам неповнолітнього. При цьому мотивованою постановою слідчого, прокурора залучати до проведення певної слідчої дії іншого законного представника (пункти 6, 7, 9 Порядку реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність)¹.

У кримінальних провадженнях за участю дітей слід забезпечувати мінімізацію травма-

тизації й кваліфікований супровід дитини. З цієї метою передусім уживаються заходи щодо проведення слідчих (розшукових) дій без участі неповнолітнього, якщо це не перешкоджає встановленню обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У разі неможливості вжиття таких заходів проводиться якомога менше слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього у випадках, вкрай необхідних для досягнення цілей кримінального провадження. Крім того, застосовується відеофіксація під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього (потерпілого, підозрюваного) за його згодою; використовується можливість здійснення дистанційного досудового розслідування; забезпечується допит неповнолітнього під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею в порядку, передбаченому ст. 225, ч. 11 ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). З урахуванням рекомендації психолога всі слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітнього проводяться слідчим, дізнавачем (прокурором) тієї самої статі; процесуальні дії за участю неповнолітніх свідків чи потерпілих проводяться без необґрунтованих затримок після подій, які стали предметом провадження, однак з урахуванням психологічного стану неповнолітнього та рекомендацій психолога щодо можливості проведення з ними процесуальних дій (пункти 34, 35, 37, 40 Порядку реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність)².

Крім того, процесуальні дії повинні проводитися у дружньому, безпечному та адаптованому до потреб дитини середовищі. Не менш важливим в окресленій категорії кримінальних проваджень є забезпечення психологічної, соціальної та юридичної підтримки дитини кваліфікованими фахівцями. Зокрема, у кримінальних провадженнях за участю дітей потрібно залучати, незалежно від віку неповнолітнього, психолога, що має відповідну фахову кваліфікацію, у тому числі психологів системи освіти, соціальної сфери та поліції

¹ Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025); Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.10.2025).

² Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025).

(враховуючи міжнародні стандарти щодо їхньої кваліфікації); за потреби залучати їх як спеціалістів. Крім того, слід забезпечити проведення з неповнолітнім роботи дитячим психологом щодо його психологічного стану, за результатами якої надавати письмові рекомендації про можливість здійснення з ним слідчих (розшукових) дій перед проведенням таких (пункти 10, 50, 51 Порядку реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність)¹. При цьому слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд можуть здійснити залучення психолога через регіональний / міжрегіональний центр з надання безоплатної правничої допомоги на підставі запиту про залучення психолога².

Особлива увага у правосудді, дружньому до дитини, приділяється проведенню слідчих (розшукових) та процесуальних дій у безпечному, доступному, турботливому просторі, де слідчі (розшукові) та процесуальні дії за участю дітей проводяться з урахуванням їхніх індивідуально-психологічних і психофізіологічних особливостей в атмосфері, яка не залякує і є чутливою до дитини, а також в умовах, які мінімізують і не допускають повторної віктимізації дитини. Згідно з міжнародними стандартами правосуддя, дружнього до дитини, слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітнього проводяться за методикою «Зелена кімната» та у спеціально облаштованому приміщенні, в іншому місці за погодженням особи, яка бере участь у слідчій (розшуковій) дії, на базі спеціально облаштованих приміщень центрів з надання безоплатної правничої допомоги, у приміщенні органу досудового

розслідування, дізнання, прокуратури (п. 36 Порядку реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність)³. Зокрема, діти, які є потерпілими або стали свідками кримінальних правопорушень, за згодою законного представника або з особистої згоди можуть бути доправлені до центру захисту дитини (за моделлю Барнахус) органами Національної поліції України, іншими органами, що здійснюють досудове розслідування, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими особами (за згодою), яким довіряє дитина (члени сім'ї, родичі, знайомі тощо), для проведення слідчої (розшукової) та процесуальної дії у дружньому до дитини середовищі та в умовах, які мінімізують наслідки її травмизації, а також отримання комплексної фахової (соціальної, психологічної, правничої, медичної та інших видів) допомоги. У такому центрі можуть проводитись такі слідчі (розшукові) та процесуальні дії: допит (процесуальне інтерв'ю) дитини, слідчий експеримент, освідування, судово-медична, судово-психологічна експертиза⁴.

Окремо слід зазначити, що однією із особливостей здійснення кримінального провадження за участю дітей є реалізація процесуальних гарантій і альтернатив. Зокрема, у досліджуваній категорії проваджень необхідно: неухильно дотримуватися прав дитини на захист, конфіденційність, нерозголошення інформації, а також права на приватне та сімейне життя; надавати перевагу відновному підходу, згідно з яким слід застосовувати, де це можливо, відновне правосуддя й інші альтернативні заходи (наприклад, медіації), особливо для

¹ Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025).

² Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги : наказ М-ва юстиції України, МВС України, Офісу Ген. прокурора від 07.02.2023 № 493/5/67/32 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23> (дата звернення: 03.10.2025).

³ Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025).

⁴ Про затвердження Порядку реалізації пілотного проекту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) : наказ М-ва юстиції України, Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва соц. політики України, МОЗ України від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24> (дата звернення: 03.10.2025).

дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Відновне правосуддя в межах Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення, на базі системи надання безоплатної правничої допомоги – це процес, який дозволяє тим, кому була завдана кримінальним правопорушенням шкода, та тим, хто бере відповідальність за завдану шкоду, у разі їх добровільної згоди та за участю медіатора брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку з вчиненим кримінальним правопорушенням з метою примирення, реінтеграції та ресоціалізації учасників кримінально-правового конфлікту, відшкодування завданої шкоди та усунення за можливості наслідків, спричинених кримінальним правопорушенням. При цьому ця Програма включає скоординовану організацію ефективної комунікації між неповнолітніми та потерпілими від вчинених кримінальних правопорушень; проведення медіації між неповнолітнім і потерпілим; реінтеграцію та додаткові засоби ресоціалізації неповнолітніх (за потреби та можливості). Проведення медіації забезпечують регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги. Медіація проводиться медіатором, включеним до Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, та з яким центром укладено договір про надання послуг з медіації¹.

Напрями гармонізації українського законодавства та правозастосовної практики відповідно до міжнародно-правових стандартів правосуддя, дружнього до дитини

Впровадження міжнародно-правових стандартів правосуддя, дружнього до дитини, потребує не лише нормативного закріплення окремих гарантій, а й системної гармонізації національного законодавства з міжнародними зобов'язаннями держави. Україна, ратифікувавши низку ключових міжнародних документів у сфері захисту прав дитини, взяла на себе відповідальність створити ефективний механізм їх реалізації у кримінальному провадженні. Попри наявність позитивних зрушень,

зокрема завдяки впровадженню пілотних проєктів, що орієнтуються на міжнародні стандарти, стан нормативного забезпечення і практичної реалізації цих принципів залишається фрагментарним. Саме тому необхідним є визначення основних напрямів гармонізації кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики відповідно до міжнародних підходів у сфері правосуддя щодо дітей.

Першим напрямом гармонізації є удосконалення положень чинного КПК України, зокрема:

1) необхідним, на нашу думку, є законодавче уточнення положень, що стосуються заміни законного представника в разі конфлікту інтересів чи з інших причин. Як було вище зазначено, у п. 7 Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність, визначено правила заміни законного представника. Водночас у КПК України такі правила відсутні, саме тому підстави та порядок заміни законного представника повинні бути визначені у КПК України, наприклад у ст. 44;

2) розширення поняття «законний представник», включаючи до нього осіб, яких обирає дитина. Така позиція обґрунтовується тим, що пунктом «f» ч. 1 ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства під час опитування дитини передбачено можливість «супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає (курсив наш. – О. П., Т. Ф.), якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше»². Такою особою може бути доросла людина, яка ставиться до дитини з повагою, не становить для неї загрози, не вдається до насильства, а також знає, як реагувати на небезпечні ситуації або неналежну поведінку з боку інших. Розширення категорії «законний представник» у КПК України дозволить забезпечити дитині підтримку від неупередженого дорослого, який діє виключно в її інтересах;

3) визначення процесуального статусу психолога під час допиту дитини, оскільки сьогодні у практичній діяльності постають

¹ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : наказ М-ва юстиції України, МВС України, Офісу Ген. прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24> (дата звернення: 03.10.2025).

² Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : від 25.10.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 03.10.2025).

питання щодо залучення психолога як окремого учасника кримінального провадження або як спеціаліста. Положення КПК України спонукають нас до думки, що у процесуальному статусі психолог є спеціалістом і, відповідно, користується процесуальними правами та обов'язками, передбаченими ст. 71 Кодексу. Водночас до уваги слід взяти той факт, що психолог допомагає захистити психологічний стан учасника кримінального провадження (особливо дитини), сприяє створенню безпечного комунікативного середовища. Крім того, для психолога важливою є наявність фахової освіти, досвіду роботи з дітьми, сертифікації (особливо щодо допиту вразливих осіб). Тому статус спеціаліста не повною мірою гарантує належний рівень професійності і не забезпечує прав дитини на кваліфікований психологічний супровід, що може свідчити про потребу перегляду статусу психолога у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх;

4) розширення гарантій участі адвоката не лише щодо дитини-підозрюваного, а й дитини-свідка, дитини-потерпілого, дитини, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, із введенням відповідних положень у відповідність до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Як відомо, законодавством передбачена обов'язкова участь захисника для осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою (ст. 52 КПК України). Водночас згідно з п. 2 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» дитина (без конкретизації її процесуального статусу) є суб'єктом права на всі види правничих послуг. Орієнтир на забезпечення права на отримання безоплатної правничої допомоги неповнолітніми, які є потерпілими від кримінального правопорушення, та неповнолітніми, які вчинили кримінальне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння, міститься також у п. 12 Плану заходів з реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Тобто положення КПК України фактично оминають питання процесуального порядку залучення представника для дитини-потерпілого, адвоката для дитини-свідка та адвоката для дитини, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що, на наше переконання, вимагає детальної законодавчої регламентації;

5) передбачити у КПК України процесуальний порядок укладення угоди про примирення у кримінальних провадженнях щодо не-

повнолітніх. Орієнтир на необхідність роз'яснення неповнолітнім та їхнім законним представникам права на укладення угод, а також ініціювання таких угод за наявності підстав міститься у п. 64 Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність¹. При цьому в пунктах 65–67 Порядку визначено порядок укладення угод: а) з неповнолітнім потерпілим, підозрюваним або обвинуваченим, який досяг 16 років; б) із законним представником неповнолітнього потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого віком від 14 до 16 років; в) із законним представником дитини у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого, який не досяг 14 років. Водночас чинний КПК України не містить норм, які визначають спеціальний порядок укладення угод у провадженнях за участю неповнолітніх, що, своєю чергою, створює правову прогалину. Це суперечить принципам правосуддя, дружнього до дитини, і ставить під загрозу реалізацію найкращих інтересів дитини як з позиції підозрюваного / обвинуваченого, так і потерпілого. На нашу думку, доцільним і нагальним є законодавче врегулювання у КПК України процесуального порядку укладення угоди про примирення у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх (як потерпілих, так і підозрюваних / обвинувачених). Необхідність такої процедури підтверджується міжнародними стандартами правосуддя, дружнього до дитини, та вже відпрацьованими механізмами, викладеними, зокрема, у пунктах 64–67 Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини. Закріплення цієї процедури на рівні закону забезпечить посилені процесуальні гарантії захисту найкращих інтересів дитини, зокрема щодо усвідомленості та добровільності укладення угоди, а також чітко визначить роль законних представників і захисника залежно від віку неповнолітнього учасника.

Другий напрям гармонізації пов'язаний не стільки з оновленням законодавчої бази,

¹ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Ген. прокурора, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 03.10.2025).

скільки з трансформацією підходів у правозастосовній практиці, зокрема у сприйнятті дитини як активного носія прав, а не лише як об'єкта процесуальних дій. Йдеться про формування нової професійної культури у діяльності слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів, заснованої на емпатії, повазі до гідності дитини та розумінні її психологічних особливостей.

Ключовим завданням у цьому контексті є розвиток компетентностей фахівців у сфері комунікації з дітьми, зокрема під час допиту, проведення процесуального інтерв'ю, участі дитини в судовому розгляді. Не менш важливим є запровадження міжвідомчої співпраці між правоохоронними органами, службами у справах дітей, освітніми та медичними установами, що має забезпечити комплексну підтримку неповнолітніх, які залучені до кримінального процесу.

Крім того, актуальним напрямом розвитку є інституалізація системи підвищення кваліфікації та спеціальної підготовки фахівців, які працюють із дітьми в межах кримінального провадження, з урахуванням міжнародних стандартів, рекомендацій Ради Європи та кращих практик країн ЄС. Як зазначено у п. 14 розділу IV Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: «Всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них»¹. Вважаємо, що така підготовка повинна охоплювати як юридичний, так і психологічний аспекти, що сприятиме формуванню сталих навичок дружнього до дитини правосуддя та запобіганню повторній віктимізації неповнолітніх.

ВИСНОВКИ. Проведене дослідження дозволяє дійти таких висновків.

1. Міжнародні акти як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру створюють фундамент для інтеграції дитиноцентрованого підходу, у якому пріоритет надається найкращим інтересам дитини, її гідності, безпеці та захисту від будь-яких форм дискримінації чи повторної віктимізації. Впровадження таких стандартів забезпечує не лише формальне закріплення прав дітей, а й реальні механізми їх реалізації – від гарантованої участі у процесуальних діях, доступу до правничої допомоги

і психологічної підтримки до створення спеціалізованих органів та процедур, адаптованих до вікових та індивідуальних потреб дитини. Особливу цінність становить відновний підхід, який спрямований на реінтеграцію неповнолітніх, примирення з потерпілими та мінімізацію негативних наслідків контакту з системою кримінальної юстиції.

2. Впровадження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, в Україні має системний і поступовий характер, орієнтований на адаптацію національної правозастосовної практики до європейських підходів у сфері захисту прав дітей. Важливим кроком у цьому напрямі стало запровадження у червні 2023 року пілотного проєкту з імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, який нині реалізується на базі органів досудового розслідування та прокуратури на всій території України. У межах реалізації проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус), що було започатковано в липні 2024 року, забезпечено проведення процесуальних дій у безпечних, психологічно комфортних умовах, де надають комплексну допомогу дитині. В Україні також реалізуються окремі ініціативи, спрямовані на розвиток відновного правосуддя (шляхом реалізації Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними або обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення) через систему безоплатної правничої допомоги.

3. Імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, вимагає не лише формального закріплення відповідних норм на рівні нормативно-правових актів, а й гармонізації національної правової системи та правозастосовної практики. Удосконалення положень КПК України має бути спрямоване на уточнення статусу законного представника та психолога; забезпечення права дитини на безоплатну правничу допомогу незалежно від її процесуального статусу; унормування процесуального порядку укладення угоди про примирення у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх (як потерпілих, так і підозрюваних / обвинувачених).

4. Практична реалізація принципів правосуддя, дружнього до дитини, потребує трансформації підходів правозастосовної діяльності: від формального виконання норм до усвідомлення дитини як суб'єкта права, який має власну думку, потреби та гідність. Особливе значення має розвиток професійних компетентностей слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів у сфері комунікації з дітьми, а також впровадження

¹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : від 17.11.2010 // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 03.10.2025).

ефективної системи міжвідомчої співпраці. Реалізація зазначених напрямів сприятиме формуванню в Україні цілісної системи правосуддя, орієнтованої на захист прав дитини та дотримання міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бабенко О. Г. Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного : дис. ... д-ра філософії : 081. Маріуполь, 2020. 261 с.
2. Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 298 с.
3. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 245 с.
4. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 215 с.
5. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 182 с.
6. Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 229 с.
7. Менджул М. В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 56, т. 1. С. 87–91.
8. Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Чорноус Ю. М. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 182–190. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.25>.
9. Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей : метод. рек. / В. В. Літвінова, М. С. Цуцкірідзе, Ю. А. Усенко та ін. Київ, 2023. 78 с.
10. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. В. Щепоткіної, Т. І. Слуцької. Київ, 2017. 238 с.
11. Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2006. 231 с.
12. Пархоменко П. Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини: організаційно-правовий аспект. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 2. С. 16–26. DOI: [https://doi.org/10/37566/2707-6849-2021-2\(35\)-2](https://doi.org/10/37566/2707-6849-2021-2(35)-2).
13. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 252 с.
14. Устрицька Н. І., Дільна З. Ф. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його застосування у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 644–647. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/153>.
15. Хмелевська Н. В. Зміст юстиції, дружньої до дитини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 163–168. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221533>.
16. Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 261 с.
17. Червінко М. В. Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини : дис. ... д-ра філософії : 081. Львів, 2023. 301 с.

Надійшла до редакції: 05.10.2025

Прийнята до опублікування: 13.12.2025

REFERENCES

1. Babenko, O. H. (2020). *Pre-trial investigation into a minor suspect* [Doctor of philosophy dissertation, Donetsk Law Institute].
2. Chervinko, M. V. (2023). *Legal and organizational-tactical support of child-friendly criminal proceedings* [Doctor of philosophy dissertation, Lviv State].
3. Hidulianova, Ye. M. (2008). *Criminal Legal Proceedings on the Affairs of Minors* [Candidate dissertation, Odesa National Law Academy].
4. Holubov, A. Ye. (2005). *The status of a law-breaking or socially dangerous minor in the Ukrainian processual criminal proceedings* [Candidate dissertation, National University of Internal Affairs].
5. Karpenko, M. O. (2004). *Peculiarities of proceedings in cases of juvenile crimes* [Candidate dissertation, Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine].

6. Khmelevska, N. V. (2023). Contents of child-friendly justice. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, 4, 163–168. <https://doi.org/10.32782/39221533>.
7. Kholod, R. S. (2006). *Legal Status of Juvenile Offenders in the Pre-trial Investigation* [Candidate dissertation, Kyiv National University of Internal Affairs].
8. Levendarenko, O. O. (2003). *Peculiarities of the evidentiary process in cases of juvenile crimes* [Candidate dissertation, National Academy of Internal Affairs of Ukraine].
9. Litvinova, V. V., Tsutskiridze, M. S., Usenko, Yu. A. et al. (2023). *Peculiarities of conducting pre-trial investigations in criminal proceedings involving children*. Kyiv.
10. Mendzhul, M. V. (2019). Content of the principle of the best interests of the child and its practical implementation. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 56(1), 87–91.
11. Nikitina-Dudikova, H. Yu., & Chornous, Yu. M. (2022). International and European standards of child-friendly justice in the investigation of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of children. *New Ukrainian Law*, 2, 182–190. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.25>.
12. Paliukh, L. M. (2006). *Proceedings in cases of compulsory educational measures* [Candidate dissertation, Ivan Franko National University of Lviv].
13. Parkhomenko, P. (2021). Special courtroom as an element of child-friendly justice: organizational and legal aspect. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*, 2, 16–26. [https://doi.org/10/37566/2707-6849-2021-2\(35\)-2](https://doi.org/10/37566/2707-6849-2021-2(35)-2).
14. Romaniuk, V. V. (2016). *Criminal proceedings against minors*. Madryd Printing House.
15. Shchepotkina, V. V., & Slutska, T. I. (Eds.). (2017). *Peculiarities of criminal proceedings against minors*. Kyiv.
16. Ustrytska, N. I., & Dilna, Z. F. (2024). Content of the principle of the best interests of the child and its application in criminal proceedings. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 1, 644–647. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/153>.
17. Vakulenko, O. F. (2017). *Pretrial investigation of criminal proceedings against minors* [Candidate dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv].

Received the editorial office: 5 October 2025

Accepted for publication: 13 December 2025

OXSANA VASYLIVNA PCHELINA,

Doctor of Law, Professor,

Kharkiv National University of Internal Affairs,

Educational and Scientific Institute No. 1,

Department of Criminal Procedure and Organization of Pre-trial Investigation;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0224-1767>,

e-mail: pchelinaov@icloud.com;

TETIANA HRYHORIVNA FOMINA,

Doctor of Law, Professor,

Kharkiv National University of Internal Affairs,

Educational and Scientific Institute No. 1,

Department of Criminal Procedure and Organization of Pre-trial Investigation;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9513-1673>,

e-mail: tatianafofomina7777@gmail.com

**CHILD-FRIENDLY JUSTICE: INTERNATIONAL LEGAL GUIDELINES
AND NATIONAL CHALLENGES**

This article provides a comprehensive analysis of international legal standards of child-friendly justice and assesses their implementation in Ukrainian legislation and law enforcement practice. It is proven that international acts, both mandatory and recommendatory in nature, create the foundation for the integration of a child-centred approach, in which priority is given to the best interests of the child, their dignity, safety and protection from any form of discrimination or revictimisation.

It is established that the implementation of international standards of child-friendly justice in Ukraine is systematic and gradual, focused on adapting national law enforcement practices to European approaches in the field of child rights protection. An important step in this direction was the launch in June 2023 of a pilot project to implement international standards of child-friendly justice, which is currently being implemented by pre-trial investigation bodies and the prosecutor's office throughout Ukraine. As part of the project to establish child protection centres (based on the Barnahus model), which was launched in July 2024, procedural actions are

carried out in safe, psychologically comfortable conditions, where comprehensive assistance is provided to children. Ukraine is also implementing separate initiatives aimed at developing restorative justice (through the implementation of the Restorative Justice Programme with the participation of minors who are suspects or accused of committing criminal offences) through a system of free legal aid.

It is proved that the implementation of international standards of child-friendly justice requires not only the formal consolidation of relevant norms at the level of regulatory and legal acts, but also the harmonisation of the national legal system and law enforcement practice. Improvements to the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine should be aimed at clarifying the status of legal representatives and psychologists; ensuring the right of children to free legal aid regardless of their procedural status; developing procedural rules for concluding reconciliation agreements in criminal proceedings involving minors (both victims and suspects/defendants).

It is emphasised that the practical implementation of child-friendly justice principles requires a transformation of law enforcement approaches – from formal compliance with the rules to recognising children as subjects of law who have their own opinions, needs and dignity. Of particular importance is the development of the professional competencies of investigators, prosecutors, lawyers and judges in the field of communication with children, as well as the introduction of an effective system of interagency cooperation.

Keywords: *criminal proceedings, child-friendly justice, restorative justice, international standards, child, ensuring rights, criminal proceedings involving minors, legal representative.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Пчеліна О. В., Фоміна Т. Г. Правосуддя, дружнє до дитини: міжнародно-правові орієнтири та національні виклики. *Право і безпека*. 2025. № 4 (99). С. 101–116. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.08>.

Citation (APA): Pchelina, O. V., & Fomina, T. H. (2025). Child-Friendly Justice: International Legal Guidelines and National Challenges. *Law and Safety*, 4(99), 101–116. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.08>.

ЮЛІЯ ВІКТОРІВНА ШВЕЦЬ,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0009-0004-6949-8465>,

e-mail: ShvetsY@krok.edu.ua

САНКЦІЇ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОМУ ОБІГУ АКТИВІВ: КРИМІНОЛОГО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ВИМІРУ ЗАСТОСУВАННЯ

Статтю присвячено визначенню поняття, місця, ролі санкцій як кримінологічного заходу в системі протидії злочинному обігу активів на міжнародному рівні. Здійснено дослідження поняття «санкції» як категорії міжнародного права, з'ясовано їхню кримінологічну природу, визначено місце в системі протидії злочинності взагалі та злочинному обігу активів зокрема.

У результаті проведеного дослідження запропоновано багатофакторну матрицю міжнародного виміру застосування санкцій як форми відповідальності держав за міжнародно протиправні діяння. Вона включає: а) суб'єктно-цільову компоненту з трьома категоріями держав, організацій та окремих фізичних осіб, на яких спрямовуються санкції; б) предметно-змістовну компоненту контрзаходів у межах притягнення держав до міжнародно-правової відповідальності, яка охоплює економічні, політико-дипломатичні та військово-політичні санкції; в) масштаб розгортання репресивного та превентивного санкційного впливу, який репрезентований трьома рівнями – глобальним, регіональним і локальним. Економічні обмежувальні заходи мають секторальний (сектори економіки з переліком підсанкційних суб'єктів господарювання, ділові контакти з якими забороняються), номенклатурний (переліки товарів), а також персональний характер (щодо конкретних фізичних осіб).

Доведено дисфункційність ООН як суб'єкта формування та реалізації глобальної міжнародної санкційної політики. Запропоновано внесення змін і доповнень до Статуту ООН щодо унормування порядку втрати права вето постійним членом Ради Безпеки, діяльність якого засуджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН. Відстоювано думку, що реалізація такого кроку дозволить розблокувати діяльність Ради Безпеки щодо адекватної реакції на міжнародно протиправні діяння держав, зокрема на агресію росії проти України.

Установлено існування прогалини у кримінально-правовому регулюванні відносин у сфері забезпечення примусового виконання приписів та обмежень, установлених міжнародними санкціями. Утім, усунення цієї прогалини вимагає ухвалення базового регуляторного нормативно-правового акта з питань визначення правового режиму міжнародних санкцій на території України.

Ключові слова: збройна агресія, війна, міжнародні злочини, злочини міжнародної категорії, злочинний обіг активів, санкції, протидія злочинності, кримінологіко-правовий аналіз.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Злочинний обіг активів традиційно є об'єктом кримінологічної уваги в контексті проблем декриміналізації економіки, звуження її тіньового сектору, підвищення ступеня транспарентності господарської діяльності для інструментів фінансового контролю та моніторингових процедур. Утім, російська збройна агресія проти України виявила додатковий, специфічний малодосліджений сегмент кримінальної циркуляції активів, пов'язаний із забезпеченням фінансування, розв'язуванням і веденням агресивної війни, а також учиненням супутніх найтяжчих міжнародних злочинів,

включаючи злочини проти людяності, геноцид, воєнні злочини. Стало очевидно, що інтенсивність відтворення таких злочинів прямо залежить від економічних можливостей держави-агресора. Отже, обмеження таких можливостей має безпосередній кримінально-превентивний ефект, а розроблення відповідних заходів обструктивного впливу на фінансові потоки, дотичні до справи агресивної війни, стає одним із пріоритетних завдань у відновленні миру й міжнародного правопорядку. І ця думка не є новою, адже узвичаєною вже стала практика застосування до різних категорій правопорушників

економічних санкцій як з боку міжнародних організацій, так і з боку окремих держав.

Водночас варто наголосити на тому, що питання застосування санкцій на рівні міжнародних відносин здебільшого розглядалися як форма реалізації міжнародно-правової відповідальності держав. Відповідні дослідження, розгорнуті у предметному руслі міжнародного публічного права, репрезентовані розвиненим корпусом наукових праць Р. Абдуллаєва, С. Андейченка, В. Антипенка, Д. Анцилотті, П. Беллі, В. Василенка, Дж. Галтунга, А. Джентілі, С. Екерта, Н. Зелінської, А. Калініна, М. Коверзньєва, Дж. Кроуфорда, М. Ольшака, М. Пашковського, О. Сенаторової, Г. Тріпеля та ін. Водночас бракує специфікацій наукового пошуку щодо кримінологічних завдань, тобто з позицій вивчення кримінологічного обґрунтування, кримінологічної ефективності застосування санкцій, забезпечення контролю за дотриманням санкційних режимів, формування механізмів забезпечення примусового виконання санкцій, кримінальної відповідальності за порушення, пов'язані з ухиленням від такого виконання або сприяння в цьому.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення поняття, місця, ролі санкцій як кримінологічного заходу в системі протидії злочинному обігу активів на міжнародному рівні. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) визначити поняття «санкції» як категорію міжнародного права; 2) з'ясувати кримінологічну природу санкцій, встановити їхнє місце в системі протидії злочинності взагалі та злочинному обігу активів зокрема; 3) визначити види санкцій як кримінально-превентивних заходів, що реалізуються в міжнародному вимірі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологія дослідження представлена трирівневою системою концепцій, підходів і методів. Філософський рівень репрезентовано парадигмою діалектичного детермінізму, що дозволяє оперувати властивими йому законами всезагального універсального зв'язку, діалектичного протиріччя, а також принципами історизму та системності. На загальнонауковому рівні використано формально-логічні (аналіз, синтез, неповна індукція, дедукція), а також інші методи, такі як спостереження, порівняння, моделювання. Серед методів окремого наукового рівня було застосовано статистичне спостереження (дані офіційної статистичної звітності щодо рівня і динаміки кримінальних правопорушень, передбачених статтями 437, 438 та 442 Кримінального кодексу України), контент-аналіз (119 повідомлень у медіа про за-

стосування санкцій та механізми ухилення від їх виконання), системно-правовий і герменевтичний (тлумачення правових норм).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Злочинний обіг активів є одним із найнебезпечніших різновидів кримінальних практик, що є не лише функціонально самостійним (наприклад, злочинні промисли корисливої спрямованості), а й має акцесорне значення в системі інших видів злочинної діяльності, зокрема в політичній сфері (злочини агресії, проти людяності, геноцид, тероризм, а також злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, поширення порнографічної продукції, зокрема дитячої порнографії, торгівлі людьми тощо). Саме тому удар по обігу активів, що забезпечують злочинну діяльність, є ефективним засобом зниження інтенсивності правопорушень, пов'язаних із цими активами. Це особливо стосується випадків, коли активи є похідним результатом злочинної діяльності, на здобутті якого концентруються правопорушники. Крім того, зважаючи на транскордонний характер руху активів у сучасному світі, поширення технології блокчейн, а так само транскордонний, міжнародно значущий характер кримінальних практик, саме міжнародний рівень консолідації санкційних зусиль виявляється затребуваним. Але, як засвідчує практика ухвалення та реалізації міжнародних санкцій проти російської федерації як держави-агресора, існує чимало проблемних зон саме у правозастосовній площині: так званий тіньовий флот (морські судна, танкери), що забезпечує транспортування російських нафтопродуктів всупереч обмежувальним режимам, а також успішне (з функціональної точки зору) використання низки третіх країн для легалізації і маскуванню походження підсанкційних товарів (як в експорті, так і в імпорті) до держави-агресора, особливо товарів подвійного та військового призначення, що наочно свідчить про необхідність наукової ревізії підходів до використання санкційного інструментарію, вдосконалення практики протидії злочинному обігу активів на всіх етапах впровадження обмежувальних економічних та політичних заходів.

Принагідно зауважимо, що категорія «санкції» є багатозначною. Навіть поза кримінально-правовою сферою (як частина статті Особливої частини Кримінального кодексу України, де визначається вид і міра покарання) це поняття не має єдиного тлумачення. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про санкції» під санкціями розуміють спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, що

можуть застосовуватись з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави¹. Неважко помітити широту цільового призначення санкцій, що впливає з їх законодавчого визначення, а також їхній диспозитивно-дискреційний характер, виражений через формулювання «можуть застосовуватися». Це створює умови для гнучкого механізму їх застосування, що, своєю чергою, може призвести до відсутності ясності щодо правової природи цих заходів, а також нести ризик зловживання ними (детальніше див.: Швець, 2025). Окрім того, вітчизняній юридичній науці не вистачає загальнотеоретичних досліджень, які б дозволили однозначно з'ясувати галузеву належність санкцій, а також співвіднести їх із категорією «юридична відповідальність». Це є справою майбутніх наукових пошуків. Водночас, з нашої точки зору, санкції є міжгалузевим інститутом. Зокрема, у контексті законодавства вони перебувають на межі конституційного й адміністративного права, а також міжнародного публічного права, у кримінологічному ж аспекті вони спрямовані на досягнення кінцевої мети – спонукання суб'єктів (як фізичних осіб, зокрема громадян України, так і юридичних осіб, держав) до визначеної поведінки, обмеження їхніх можливостей здійснювати суспільно небезпечну діяльність, її припинення або запобігання тяжким та особливо тяжким злочинам.

У доктрині та практиці міжнародного права санкції зазвичай розглядають як інструмент реалізації міжнародної відповідальності держав та організацій за вчинення міжнародно протиправних діянь, тобто як частина (інститут) міжнародного публічного права. При цьому наголошується, що важливість міжнародно-правової відповідальності держав зумовлена тим, що, з одного боку, цей інститут є необхідним засобом для забезпечення виконання міжнародно-правових приписів, а з іншого – сприяє укріпленню міжнародного правопорядку. Міжнародний правопорядок, що є результатом організованих відносин між учасниками міжнародного права, потребує, щоб

ці суб'єкти дотримувались міжнародно-правових норм, спрямованих на врегулювання їхніх відносин і досягнення спільних цілей. Міжнародний правопорядок як позитивне явище в житті світового співтовариства потребує постійної підтримки та захисту і є однією з головних цілей міжнародного права, що є актуальним як ніколи в умовах сьогодення (Ольшак, 2024; Попович, 2011).

У наукових джерелах зазначається, що санкції не мають чіткого визначення в міжнародному праві, через що вони часто стають предметом наукових дискусій. Певний консенсус було досягнуто принаймні щодо того, що термін «санкція» вживається для позначення заходів, ужитих Радою Безпеки ООН відповідно до ст. 41 Статуту ООН, з метою виправлення ситуації, що підпадає під дію ст. 39 Статуту ООН і передбачає загрозу миру, порушення миру або акт агресії (Ronzitti, 2016). Однак застосування цього терміна в такому значенні іноді оскаржується, оскільки це вважається неточним і «не самоочевидним» через те, що він не згадується безпосередньо в Статуті ООН (Thouvenin, 2021). Так, ст. 39 Статуту ООН посилається на заходи, вжиті відповідно до статей 41 та 42 Статуту. Стаття 41 використовує термін «заходи», а ст. 42 – «дії», коли йдеться про застосування збройної сили. Проте ці зауваження не були закріплені ані в юридичній літературі, ані у практиці, але в деяких резолюціях Рада Безпеки ООН сама називає відповідні заходи «санкціями» (Asada, 2019; Karliuha, 2024).

Отже, санкції є однією з форм реалізації міжнародної відповідальності. Санкційний примус є проявом співвідношення свободи та необхідності, що конкретизується в поведінці суб'єктів міжнародного права і характеризується тісною взаємодією об'єктивного та суб'єктивного (Ольшак, 2024). Комісія з міжнародного права ООН у Проекті статей про відповідальність держав за міжнародно протиправні діяння зазначає, що історично термін «законні репресії» або загалом «самозахист» чи «самодопомога» були більш поширеними. Термін «санкції» використовувався для позначення заходів, що вживаються відповідно до установчих документів міжнародних організацій, зокрема відповідно до розділу VII Статуту ООН, хоча в ньому йдеться про «заходи», а не «санкції». Термін «репресії» не використовується широко в сучасному контексті через його асоціацію із правом воєнних репресій, що передбачають застосування сили².

¹ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 15.10.2025).

² Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries.

Г. Кельзен (1966) вважав, що правовий порядок є примусовим наказом. Тому повноваження, надані постраждалій державі для застосування примусових санкцій проти держави, що порушила міжнародне право або є відповідальною за порушення, є первинним правовим наслідком, який безпосередньо впливає з неправомірного діяння. Згідно із цією точкою зору загальне міжнародне право уповноважує постраждалу державу реагувати на правопорушення, а зобов'язання відшкодувати збитки є додатковим засобом, за допомогою якого держава, яка порушила міжнародне право, може уникнути застосування примусу¹. С. Андрейченко (2019) справедливо зауважує, що в міжнародному праві давно існує загальний принцип, згідно з яким будь-яка завдана шкода повинна бути відшкодована. Цей принцип, безумовно, впливає з юридичної природи права і тісно пов'язаний із принципом добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом як імперативною нормою *jus cogens* (Мисак, 2013). Крім того, Постійна палата міжнародного правосуддя заявила, що «одним із принципів міжнародного права, ба більше – загальною правовою концепцією, є визнання того, що будь-яке порушення взятого на себе зобов'язання передбачає обов'язок надати репарації в адекватній формі»².

Водночас термін «санкції» як семантичний аналог міжнародно-правової категорії «контрзаходи» може застосовуватися різними суб'єктами, а не тільки постраждалою державою. Санкції та контрзаходи є комплексом різноманітних заходів, які здійснюють держави як індивідуально, так і в межах міжнародних організацій (Коверзнев, Коверзнева, 2016). У Проекті статей про відповідальність держав за міжнародно протиправні діяння зазначено, що термін «санкція» також часто використовують як еквівалент дій, ужитих проти держави групою держав або за дорученням міжна-

родної організації. Однак наголошується, що цей термін є неточним: розділ VII Статуту ООН стосується, як уже згадувалось вище, лише заходів, хоча вони можуть охоплювати дуже широкий спектр дій, включаючи застосування збройної сили (статті 39, 41 та 42 Статуту). Питання щодо застосування сили в міжнародних відносинах і законності військових репресій регулюються відповідними первинними правилами. Статті 39, 41 та 42 Статуту ООН стосуються контрзаходів, передбачених у ст. 22. Вони застосовуються потерпілою державою, щоб змусити державу-правопорушника виконувати свої міжнародні зобов'язання. Ці заходи мають інструментальний характер і розглядаються як аспект реалізації відповідальності державиз.

У доктрині міжнародного права та міжнародній правозастосовній практиці також визначаються конкретні межі та обмеження щодо цілей і призначення санкцій, а також щодо недопустимих побічних ефектів їх застосування. Наприклад, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав у загальному коментарі № 8 (1997) обговорив вплив економічних санкцій на цивільне населення, особливо на дітей. Він розглянув як вплив заходів, ужитих міжнародними організаціями за межами статей 39, 41 та 42 Статуту ООН, так і контрзаходи, що застосовуються окремими державами чи групами держав. Комітет наголосив, що «незалежно від обставин, такі санкції завжди повинні повністю враховувати положення Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права», і додав, що «...важливо розрізняти основну мету застосування політичного та економічного тиску на правлячу еліту країни, щоб переконати її дотримуватися міжнародного права, та побічні страждання найбільш вразливих груп у країні, на яку спрямовані санкції»⁴.

Аналогії можна провести з інших елементів загального міжнародного права. Наприклад, п. 1 ст. 54 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних

2001 // United Nations : офіц. сайт. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 15.10.2025).

¹ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001 // United Nations : офіц. сайт. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 15.10.2025).

² Factory at Chorzow (Germany v. Poland). Judgment of 13 September 1928 // JUS MUNDI : сайт. URL: <https://jusmundi.com/en/document/decision/en-factory-at-chorzow-merits-judgment-thursday-13th-september-1928> (дата звернення: 15.10.2025).

³ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001 // United Nations : офіц. сайт. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 15.10.2025).

⁴ Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 8 (1997) // United Nations : офіц. сайт. URL: <https://docs.un.org/en/E/C.12/1997/8> (дата звернення: 15.10.2025).

збройних конфліктів (Протокол I), безумовно передбачає, що використання голоду серед цивільного населення як метод ведення війни заборонено¹. Подібним чином, ч. 2 ст. 1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та ч. 2 ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлюють, що жоден народ в жодному разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування².

Так само встановлюються обмеження й щодо санкційних заходів проти дипломатичного корпусу. У справі «Дипломатичний та консульський персонал США у Тегерані» Міжнародний суд ООН наголосив, що «дипломатичне право саме по собі забезпечує необхідні засоби захисту від незаконної діяльності членів дипломатичних або консульських місій та санкціонування такої діяльності»³, і дійшов висновку, що порушення дипломатичного або консульського імунітету не можуть бути виправдані навіть як контрзаходи у відповідь на міжнародно-правове протиправне діяння держави, що акредитує⁴. Як зазначив Суд: «Норми дипломатичного права становлять самодостатній режим, який, з одного боку, встановлює зобов'язання держави перебування щодо пільг, привілеїв та імунітетів, які надаються дипломатичним місіям, а з іншого – передбачає можливе зловживання ними з боку членів місії та визначає засоби, що є в розпорядженні

держави перебування, для протидії будь-якому такому зловживанню»⁵.

Проте ці обмеження мають універсальний характер. Вони в контексті тих контрзаходів, санкцій, що нині застосовуються до російської федерації у зв'язку з її агресією проти України, не є актуальними для обговорення. Натомість звернімо увагу на загальну архітектуру санкційного механізму, репрезентовану як суб'єктами, так і конкретними видами заходів, що мають міжнародний вимір свого прояву.

Варто зауважити, що коли ми говоримо про міжнародний вимір застосування санкцій, йдеться не стільки про суб'єкта їх застосування (хоча й про нього також), скільки про форми реагування на найбільш значущі міжнародні протиправні діяння держав. А саме про такі з них, які є проєкціями міжнародних злочинів, що вчиняються їхніми посадовими особами, від їх імені, у їхніх інтересах або користуючись загальним фоном беззаконня, яке з об'єктивною необхідністю супроводжує збройну агресію. У цьому аспекті йдеться про санкції щодо держав та суб'єктів господарської діяльності, які економічно пов'язані з державами, посадові особи яких від імені цих держав, у їхніх інтересах вчиняють міжнародні злочини: злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид. Назвемо цих суб'єктів умовною назвою – суб'єкти I категорії.

Наступну групу контрзаходів міжнародного рівня становлять санкції проти держав та організацій, які всупереч вимогам верховенства права підтримують економічні зв'язки з суб'єктами I категорії, створюючи умови для продовження вчинюваних ними міжнародно протиправних діянь, кримінального руху активів як сприятливого фактора для міжнародної злочинної діяльності. Це умовно є суб'єкти II категорії.

Однак не лише вчинення міжнародних злочинів та їхніх проєкцій міжнародно протиправних діянь держав є підставою для застосування санкцій. До фокусу санкційної політики так само потрапляють держави та організації, що підтримують, фінансують, приховують осіб, які вчиняють злочини міжнародного характеру. Вони є суб'єктами III категорії.

Для ясності наголосимо на розрізненні двох термінів міжнародного кримінального права: міжнародні злочини (злочини *jus cogens*

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 15.10.2025).

² Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 15.10.2025); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.10.2025).

³ Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders. 1982 // International Court of Justice : офіц. сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/64/064-19800524-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).

⁴ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001 // United Nations : офіц. сайт. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 15.10.2025).

⁵ Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders. 1982 // International Court of Justice : офіц. сайт. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/64/064-19800524-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).

та відповідні їм кореспондуючі юрисдикційні зобов'язання *erga omnes*) та злочини міжнародного характеру (транснаціонального значення, що зачіпають інтереси декількох держав та спонукають до їх співпраці в питаннях взаємного визнання юрисдикцій, зокрема універсальної юрисдикції та з питань санкцій). Дотичність до міжнародних злочинів презентують суб'єкти I та II категорій, до злочинів міжнародного характеру – суб'єкти III категорії. Як свідчить практика, здебільшого в подібних випадках йдеться про санкції щодо держав – спонсорів тероризму. Утім, мають місце й інші випадки, пов'язані, зокрема, з нелегальною наркоторгівлею.

Отже, суб'єктно-цільова компонента міжнародних санкційних механізмів визначена трьома базовими категоріями порушників міжнародного права, на яких спрямовуються відповідні обмежувальні контрзаходи. Окрім спеціально-превентивної функції, вони здатні виконувати функції припинення правопорушень, а також загальної превенції, спрямованої на невизначене коло інших суб'єктів міжнародних відносин, демонструючи невідворотність правових, економічних, політичних обтяжень та пов'язаних із цим репутаційних ризиків, що впливають на інвестиційний клімат, рейтинг кредиторської довіри тощо.

Із позиції предметного змісту контрзаходів на міжнародному рівні застосовуються економічні, політико-дипломатичні та військово-політичні санкції. Найпоширеніша та найзначніша класифікація економічних санкцій ґрунтується на характері обмежень. У межах цієї класифікації економічні санкції поділяються на торговельні та фінансові. Перші включають обмеження на імпорт та експорт товарів, послуг і технологій, а також практику внесення до чорних списків, що передбачає заборону торгівлі з організаціями, які входять до таких списків. Другі охоплюють заходи, що переривають фінансові потоки, такі як заморожування активів, заборона на фінансові операції та обмеження на експорт позик та інвестицій (Hufbauer, Schott, Elliott, 2007). Ще одна важлива класифікація ґрунтується на сфері дії економічних санкцій – комплексні та цілеспрямовані санкції. *Комплексні* санкції запроваджуються на всю державу та включають заборону на широкий спектр економічної діяльності. *Цільові* санкції, також відомі як розумні санкції, – це обмеження, що застосовуються до лідерів, осіб, які ухвалюють рішення, їхніх основних прихильників або окремих секторів економіки чи географічних регіонів, а не до всього населення (Eckert, Biersteker, Tourinho, 2016; Karliuha, 2024).

Економічні обмежувальні заходи мають секторальний (сектори економіки з переліками підсанкційних суб'єктів господарювання, ділові контакти з якими є під заборонаю), номенклатурний (переліки товарів), а також персональний характер (щодо конкретних фізичних осіб).

Фізичні особи часто піддаються заборонам на поїздки та заморожуванню активів, тоді як юридичні особи можуть зіткнутися з обмеженнями щодо своїх фінансових ресурсів або операцій. Цільові санкції можуть застосовуватися до певних секторів діяльності, наприклад авіації, або можуть обмежувати торгівлю в усьому економічному секторі держави. Такі секторальні цільові санкції часто включають ембарго на постачання зброї, заборону на товари і транспортування, а також ширші обмеження фінансового сектору. Нарешті, економічні санкції можуть зосереджуватися на певних регіонах у межах держави, таких як провінції, субрегіональні райони або території, контрольовані забороненими повстанськими групами (Eckert, Biersteker, Tourinho, 2016; Karliuha, 2024).

Політико-дипломатичні санкції, так само як і економічні, стосуються окремих держав та полягають в акціях щодо: припинення окремих прав і повноважень, що впливають з членства держави-правопорушника в міжнародній організації; остаточного (постійного) або тимчасового виключення такої держави зі складу організації; фактичної політичної та дипломатичної ізоляції держави (відсутність офіційних запрошень на міжнародні форуми, зустрічі, уникнення контактів, спільної участі в заходах, у тому числі й церемоніального характеру тощо). Так, наприклад, у березні 2022 р., як наслідок учинення дій, несумісних із цінностями Ради Європи, закріпленими в Європейській конвенції з прав людини, російська федерація була виключена зі складу Парламентської Асамблеї Ради Європи. Зрозуміло, похідний ефект у вигляді репутаційних втрат конвертується й у економічному, а від нього – у кримінологічному вимірах.

За масштабом репресивного та превентивного ефектів санкції можна поділити на глобальні, регіональні та локальні. Перші номінально представлені діяльністю інституцій ООН. Це твердження ґрунтується на порівнянні конвенційних (статутних) правових норм і негативної практики їх застосування. Так, Статут ООН закріплює правила: «Рада Безпеки має повноваження вирішувати, які заходи, не пов'язані з використанням збройних сил, повинні вживатися для виконання її

рішень, і вона може зажадати від Членів Організації Об'єднаних Націй застосування цих заходів. Ці заходи можуть включати повне або часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин» (ст. 41); «Якщо Рада Безпеки вважатиме, що заходи, передбачені в статті 41, можуть виявитися недостатніми або вже виявилися недостатніми, вона має повноваження вжити такі дії повітряними, морськими або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки. Такі дії можуть включати демонстрацію сили, блокаду й інші операції повітряних, морських або сухопутних сил Членів Організації Об'єднаних Націй» (ст. 42)¹. Отже, як можна побачити, Рада Безпеки ООН номінально володіє всім необхідним інструментарієм, включаючи санкції військово-політичного характеру (військові коаліційні дії), для примушування держави – міжнародного правопорушника до припинення міжнародно протиправних дій і відновлення правопорядку. Проте в реальному вимірі в ситуації з агресією одного з постійних членів Ради Безпеки ООН – російської федерації, ця інституція виявляється геть дисфункційною, що не може задовольняти будь-кого, хто не цурається чужої до несправедливості совісті й здорового глузду.

Існує гостра потреба у реформуванні ООН загалом і формату, процедур діяльності Ради Безпеки з метою приведення їх у відповідність до цілей цієї організації і вимог реального часу. Зокрема, це стосується порядку використання права вето постійними членами Ради Безпеки. Ми переконані в необхідності внесення змін і доповнень до Статуту ООН щодо втрати права вето суб'єктом (постійним членом), діяльність якого засуджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН. Реалізація такого кроку дозволить розблокувати діяльність Ради Безпеки щодо адекватної реакції на міжнародно протиправні діяння держав, зокрема на агресію росії проти України.

Наразі ООН не тільки і навіть не стільки представляє глобальний рівень реальної санкційної політики, скільки санкції з боку окре-

мих держав – геополітичних гегемонів. Дійсно, поширеною є думка, що «санкції – це колективні примусові заходи, що застосовуються з використанням інституційного механізму міжнародних організацій до правопорушника з метою спонукання його до виконання своїх міжнародних зобов'язань» (Ведькал, Агамалієв, 2021). Так, наприклад, у квітні 1982 р., коли Аргентина взяла під контроль частину Фолклендських (Мальвінських) островів, Рада Безпеки ООН закликала до негайного введення санкцій. На прохання Сполученого Королівства члени Європейського Співтовариства, Австралія, Канада та Нова Зеландія запровадили торговельні санкції, які включали тимчасову заборону на весь імпорт аргентинських товарів. Було суперечливим, чи можуть ці заходи бути виправдані винятком національної безпеки².

Водночас праві, як видається, ті дослідники, які пов'язують санкційний вплив міжнародного рівня не тільки з колективними діями, а й з активністю окремих держав. Так, Дж. Галтунг (1967) слушно наголошує, що міжнародні санкції є діями, що ініціюються одним або кількома міжнародними акторами проти одного чи кількох суб'єктів із переслідуванням однієї чи кількох цілей: покарати певну сторону позбавленням окремих цінностей або змусити її виконувати певні правила, які ініціатор вважає необхідними. В умовах глобалізованої економіки, взаємного впливу та взаємних залежностей систем господарювання окремих країн і регіонів санкційні заходи навіть однієї, але глобально впливової держави, цілком можуть розглядатися як міжнародні обмежувальні заходи. Як такі можуть бути охарактеризовані санкції США, а також консолідовані санкції Європейського Союзу, які є масштабними для світових економік і ринків збуту.

Регіональний рівень застосування санкцій також репрезентований діяльністю як окремих країн регіонального економічного значення, так і регіональних організацій. Так, високу санкційну активність регіонального рівня демонструє Парламентська Асамблея Ради Європи. У своїй Резолюції вона запрошує всі держави-члени та держави – спостерігачі Ради Європи, а також держави, парламенти яких мають статус спостерігача або партнера з

¹ Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй : від 26.06.1945 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 15.10.2025).

² General Agreement of Tariffs and Trade. Trade Restrictions Affecting Argentina Applied for Non-Economic Reasons : 18.05.1982, L. 5319/Rev // World Trade Organization : офіц. сайт. URL: https://www.wto.org/gatt_docs/English/SULPDF/90990462.pdf (дата звернення: 18.11.2025).

питань демократії в Асамблеї, запровадити або надалі сприяти можливості соціального повторного використання конфіскованих незаконних активів. Щодо активів громадян росії та державних підприємств, до яких застосовуються цілеспрямовані санкції за їхню відповідальність у війні агресії, розпочатій російською федерацією проти України: 1) негайно виявити та заморозити якомога більше цих активів; 2) забезпечити використання відповідних активів, зокрема будинків та квартир, для прийому українських біженців; 3) прийняти рішення про остаточне використання цих активів після їх остаточної конфіскації, виходячи з таких міркувань: ці активи були вкрадені у російського народу та повинні бути повернуті йому; доки діє нинішній режим, ризик повторного незаконного привласнення цих активів є високим; російська федерація буде зобов'язана компенсувати Україні шкоду, завдану їй війною агресії. Це відкрило б шлях для використання цих активів для часткової компенсації фінансового боргу російської федерації перед Україною¹.

Цікаво відмітити, що йдеться не просто про заморожування активів та/або конфіскацію і зарахування до бюджетних фондів, а використання у цілях, демонстративно протилежних тим, які переслідує правопорушник. Тим самим підвищується ціна його протиправної злочинної діяльності, яка з економічної точки зору або перестає бути профітною, або стає менш привабливою, у чому, безсумнівно, вбачається великий кримінологічний потенціал.

Локальний рівень санкцій визначений особливостями міждержавних взаємодій та зазвичай пов'язується з реакцією держави-жертви міжнародного правопорушення та держави-правопорушника або афілійованих з ним суб'єктів. У санкційному механізмі цього рівня важливу функціональну кримінологічну роль відіграють репресалії. Під ними в міжнародному праві розуміють індивідуальні правомірні примусові заходи, що вживаються у двосторонніх відносинах однією державою у відповідь на серйозні делікти і міжнародні злочини, вчинені другою державою. Примусовий характер репресалій означає використання щодо правопорушника заходів, яке у звичайних умовах протиправне, а правомірне у випадках, коли ці заходи здійснюються у відповідь і мають пропорційний характер. Умо-

вою правомірності застосування репресалій є те, що вони мають свою виняткову мету спонукати державу-правопорушника до припинення делікту, відшкодування шкоди або збитків чи іншого альтернативного вирішення ситуації (Ведькал, Агамалієв, 2021).

Наприклад, рішення про примусове вилучення Україною майна держави-агресора та її резидентів відповідно до Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» ухвалюється Радою національної безпеки і оборони України та вводиться в дію указом Президента України. Примусово вилучені грошові кошти (безпосередньо або через процедуру продажу, визначену Кабінетом Міністрів України) зараховуються до Державного бюджету України та спрямовуються до фонду ліквідації наслідків збройної агресії (частини 1, 6 ст. 4 Закону)².

Ідеальна модель міжнародного механізму функціонування інституту санкцій повинна передбачати юридичну відповідальність за невиконання або перешкоджання виконанню санкційних обмежень. У Проекті статей про відповідальність держав за міжнародно протиправні діяння зазначено, що зобов'язання не надавати допомогу чи сприяння для вчинення міжнародно протиправного діяння іншою державою не обмежується лише заборогою на застосування сили. Наприклад, держава може нести відповідальність, якщо вона допомагає іншій державі обійти санкції, накладені Радою Безпеки ООН, або надає матеріальну допомогу державі, яка використовує цю допомогу для вчинення порушень прав людини. У цьому контексті Генеральна Асамблея ООН в низці випадків закликала держав-членів утримуватися від постачання зброї та іншої військової допомоги країнам, які, як було встановлено, вчиняють серйозні порушення прав людини³. Якщо є твердження, що допомога держави сприяла порушенням прав людини іншою державою, конкретні обставини

¹ How to put confiscated criminal assets to good use? Resolution 2434 (2022) // Parliamentary Assembly : офіц. сайт. URL: <https://pace.coe.int/en/files/30019/html> (дата звернення: 15.10.2025).

² Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 № 2116-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20> (дата звернення: 15.10.2025).

³ Report of the Economic and Social Council : Third Committee, Agenda item 12 // Princeton University Library : сайт. URL: <https://digitalcollections.princeton.edu/i/report-economic-social-council-thir/item/c969b7e3-c37b-452f-bdc7-71d5a515dbf3> (дата звернення: 15.10.2025).

кожної справи повинні бути ретельно вивчені, щоб визначити, чи держава, яка надає допомогу, знала про вчинення міжнародно протиправної поведінки та мала намір сприяти цьому¹.

У цьому контексті відкритим залишається питання про національні механізми примусового забезпечення виконання міжнародних санкцій, зокрема тих, які запроваджені іноземними державами та міжнародними організаціями.

ВИСНОВКИ. У результаті проведеного дослідження запропоновано багатофакторну матрицю міжнародного виміру застосування санкцій як форми відповідальності держав за міжнародно протиправні діяння. Вона включає: а) суб'єктно-цільову компоненту з трьома категоріями держав, організацій та окремих фізичних осіб, на яких спрямовуються санкції; б) предметно-змістовну компоненту контрзаходів у межах притягнення держав до міжнародно-правової відповідальності, яка охоплює економічні, політико-дипломатичні та військово-політичні санкції; в) масштаб розгортан-

ня репресивного та превентивного санкційного впливу, який репрезентований трьома рівнями – глобальним, регіональним та локальним. Доведено дисфункційність ООН як суб'єкта формування та реалізації глобальної міжнародної санкційної політики. Запропоновано внесення змін і доповнень до Статуту ООН щодо унормування порядку втрати права вето постійним членом Ради Безпеки, діяльність якого засуджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН. Реалізація такого кроку дозволить розблокувати діяльність Ради Безпеки щодо адекватної реакції на міжнародно протиправні діяння держав, зокрема на агресію росії проти України.

Установлено існування прогалини у кримінально-правовому регулюванні відносин у сфері забезпечення примусового виконання приписів та обмежень, установлених міжнародними санкціями. Утім, усунення цієї прогалини вимагає ухвалення базового регуляторного нормативно-правового акта з питань визначення правового режиму міжнародних санкцій на території України.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Андрейченко С. С. Доктринальний розвиток концепції міжнародної відповідальності держав. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Т. 23. С. 5–16. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuola.v23i0.616>.
2. Ведькал В. А., Агамалієв Е. А. Теоретичні та практичні аспекти санкцій у міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 575–577. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/149>.
3. Коверзнев М. С., Коверзнева Г. П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 13. С. 49–55.
4. Мисак О. І. Міжнародно-правова відповідальність держав: окремі аспекти дослідження теорії і практики. *Держава і право*. 2013. Вип. 60. С. 41–46.
5. Ольшак М. В. Санкції як засіб реалізації міжнародно-правової відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 69. С. 170–173. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.69.35>.
6. Попович К. Б. Щодо поняття «міжнародний правопорядок». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2011. Вип. 17. С. 17–20.
7. Швець Ю. В. Національні санкційні механізми в системі протидії незаконному обігу активів: кримінологічний аналіз. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 5–33. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.01>.
8. Asada M. Definition and Legal justification of Sanctions // *Economic Sanctions in International Law and Practice* / ed. by M. Asada. Abingdon : Routledge, 2019. Pp. 3–23. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429052989-2>.
9. Eckert S. E., Biersteker T. J., Tourinho M. Introduction. Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 398 p.
10. Galtung J. On the Effects of International Economic Sanctions. With Examples from the Case of Rhodesia. *World Politics*. 1967. Vol. 19, No. 3. Pp. 378–416. URL: <https://www.jstor.org/stable/2009785> (дата звернення: 15.10.2025).
11. Hufbauer G., Schott J., Elliott K. *Economic Sanction Reconsidered*. 3rd ed. Washington : Peterson Institute for International Economics, 2007. 233 p.

¹ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001 // United Nations : офіц. сайт. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 15.10.2025).

12. Karliuha Ye. K. Un economic sanctions as a means of ensuring compliance with international law: problems of application. *Odesa National University Herald*. 2024. Vol. 26, No. 2. Pp. 21–30. DOI: [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2\(39\)-4](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2(39)-4).
13. Kelsen H. *Principles of International Law*. 2nd ed. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1966. 602 p.
14. Ronzitti N. Sanctions as Instruments of Coercive Diplomacy: An International Law Perspective // *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law* / ed. by N. Ronzitti. Leiden : Brill | Nijhoff, 2016. Pp. 1–32. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004299894_002.
15. Thouvenin J.-M. Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures // *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* / ed. by C. Beaucillon. Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2021. Pp. 149–164. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781839107856.00017>.

Надійшла до редакції: 20.10.2025

Прийнята до опублікування: 15.12.2025

REFERENCES

1. Andreichenko, S. S. (2019). Doctrinal development of the concept of international responsibility of states. *Scientific Papers of National University "Odessa Law Academy"*, 23, 5–16. <https://doi.org/10.32837/npuola.v23i0.616>.
2. Asada, M. (2019). Definition and Legal justification of Sanctions. In M. Asada (Ed.), *Economic Sanctions in International Law and Practice* (pp. 3–23). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429052989-2>.
3. Eckert, S. E., Biersteker, T. J., & Tourinho, M. (2016). *Introduction. Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action*. Cambridge University Press.
4. Galtung, J. (1967). On the Effects of International Economic Sanctions. With Examples from the Case of Rhodesia. *World Politics*, 19(3), 378–416. <https://www.jstor.org/stable/2009785>.
5. Hufbauer, G., Schott, J., & Elliott, K. (2007). *Economic Sanction Reconsidered* (3rd ed.). Peterson Institute for International Economics.
6. Karliuha, Ye. K. (2024). Un economic sanctions as a means of ensuring compliance with international law: problems of application. *Odesa National University Herald*, 26(2), 21–30. [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2\(39\)-4](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2(39)-4).
7. Kelsen, H. (1966). *Principles of International Law* (2nd ed.). Holt, Rinehart and Winston.
8. Koverzniev, M. S., & Koverznieva, G. P. (2016). State responsibility in international law. *Almanac of International Law*, 13, 49–55.
9. Mysak, O. I. (2013). An International responsibility of the states: some aspects of the theory and practice. *State and Law*, 60, 41–46.
10. Olshak, M. V. (2024). Sanctions as a means of implementing international legal responsibility. *Scientific Herald of International Humanitarian University*, 69, 170–173. <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.69.35>.
11. Popovych, K. B. (2011). Regarding the concept of “international legal order”. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 17, 17–20.
12. Ronzitti, N. (2016). Sanctions as Instruments of Coercive Diplomacy. An International Law Perspective. In N. Ronzitti (Ed.), *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law* (pp. 1–32). Brill | Nijhoff. https://doi.org/10.1163/9789004299894_002.
13. Shvets, Yu. V. (2025). National sanction mechanisms in the system of combating illegal assets trafficking: a criminal analysis. *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, 1(34), 5–33. <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.01>.
14. Thouvenin, J.-M. (2021). Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures. In C. Beaucillon (Ed.), *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* (pp. 149–164). Edward Elgar Publishing Limited. <https://doi.org/10.4337/9781839107856.00017>.
15. Vedkal, V. A., & Ahamaliiev, E. A. (2021). Theoretical and practical aspects of sanctions in international law. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 10, 575–577. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/149>.

Received the editorial office: 20 October 2025

Accepted for publication: 15 December 2025

YULIIA VIKTORIVNA SHVETS,

Candidate of Law,

Kharkiv National University of Internal Affairs;

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6949-8465>,

e-mail: ShvetsY@krok.edu.ua

SANCTIONS IN THE SYSTEM OF COUNTERACTING CRIMINAL ASSET CIRCULATION: CRIMINOLOGICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL DIMENSION OF APPLICATION

The article is devoted to defining the concept, place and role of sanctions as a criminological measure in the system of combating criminal asset trafficking at the international level. The concept of 'sanctions' as a category of international law has been studied, their criminological nature has been clarified, and their place in the system of combating crime in general and criminal asset trafficking in particular has been determined.

As a result of the study, a multifactorial matrix of the international dimension of sanctions as a form of state responsibility for internationally wrongful acts has been proposed. It includes: a) a subject-target component with three categories of states, organisations and individuals targeted by sanctions; b) a subject-content component of countermeasures within the framework of bringing states to international legal responsibility, which covers economic, political-diplomatic and military-political sanctions; c) the scale of the deployment of repressive and preventive sanctions, which is represented by three levels – global, regional and local. Economic restrictive measures are sectoral (sectors of the economy with a list of sanctioned entities with which business contacts are prohibited), nomenclature (lists of goods), and personal (relating to specific individuals).

The dysfunctionality of the UN as an entity for the formation and implementation of global international sanctions policy has been proven. Amendments and additions to the UN Charter have been proposed to regulate the procedure for the loss of veto power by a permanent member of the Security Council whose actions have been condemned by a resolution of the UN General Assembly. It has been argued that the implementation of such a step would unblock the Security Council's ability to respond adequately to internationally illegal acts by states, in particular Russia's aggression against Ukraine.

A gap has been identified in the criminal law regulation of relations in the field of enforcement of the provisions and restrictions established by international sanctions. However, eliminating this gap requires the adoption of a basic regulatory legal act on determining the legal regime of international sanctions on the territory of Ukraine.

Keywords: *armed aggression, war, international crimes, crimes of an international category, criminal circulation of assets, sanctions, combating crime, criminological and legal analysis.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Швець Ю. В. Санкції в системі протидії злочинному обігу активів: кримінологічно-правовий аналіз міжнародного виміру застосування. *Право і безпека*. 2025. № 4 (99). С. 117–127. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.09>.

Citation (APA): Shvets, Yu. V. (2025). Sanctions in the System of Counteracting Criminal Asset Circulation: Criminological and Legal Analysis of the International Dimension of Application. *Law and Safety*, 4(99), 117–127. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.4.09>.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації та висвітлюємо зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращенню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Звертаємо Вашу увагу, що було змінено вимоги до оформлення та подання статей. Нові вимоги наведено нижче, також з ними можна ознайомитися на сайті видання в розділі «Для авторів» (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>).

Порядок подання МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЙ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

1. Мови публікацій

Публікації подаються українською, російською або англійською мовами, але певні елементи подаються кількома мовами.

2. Способи подання матеріалів

Автор (або один з авторів, якщо публікацію підготовлено кількома авторами) може подати матеріали в електронному вигляді на сайті видання через платформу OJS (за посиланням).

3. Оформлення статті

3.1. Основні технічні вимоги:

- формат основного документа – лише DOC або DOCX;
- обсяг основного тексту – від 4000 до 6000 тис. слів;
- шрифт – Times New Roman 14 кегля (всі елементи);
- міжрядковий інтервал – 1,5;
- поля документа: ліворуч – 25 мм, решта – 20 мм; відступ перед та після абзацу – 0;
- абзацний відступ – 1.25
- переноси не використовуються;
- необхідно чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-);
- забороняється ущільнення або розрідження інтервалів між літерами;
- забороняється відбивати абзаци табуляціями або багаторазовими пробілами;
- між словами використовується один пробіл (забороняється розріджувати слова декількома пробілами);
- використовуються лапки формату «»;
- між ініціалами та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl + Shift + пробіл);
- вимоги щодо подання формул, рисунків, таблиць можуть бути визначені окремо в процесі подання матеріалів.

3.2. Вимоги щодо структури статті та її елементів:

- обов'язковими елементами статті є: шифр УДК (визначають фахівці бібліотек), відомості про авторів, назва, анотація з ключовими словами, основний текст, списки посилань;
- обов'язкові елементи мають бути розміщені за відповідним зразком;
- переклад елементів статті на англійську мову (з англійської, якщо статтю підготовлено англійською мовою), крім відомостей про авторів, здійснюють або перевіряють фахівці редакції;
- у відомостях про авторів зазначають електронну пошту як мінімум для одного з авторів, якого визначають інші автори як контактну особу, а в разі подання одноосібної статті автор зазначає свою електронну пошту; такі відомості підлягають опублікуванню.

Зверніть увагу! Редколегія приймає до розгляду оригінальні й оглядові статті і рецензії.

Оригінальна стаття – це рукопис, в якому представлено результати завершеного дослідження з конкретно обраної проблематики. У висновках такої статті має бути чітко зазначено особистий вклад автора(ів) у вирішення порушеної проблеми.

Оглядова стаття – це рукопис, в якому аналізуються, систематизуються та інтегруються результати проведених досліджень у певній галузі з конкретної теми з метою демонстрації існуючих досягнень і визначення подальших тенденцій розвитку в цій галузі знань.

Оглядова стаття має містити не менше 25 посилань.

Також у журналі можуть бути опубліковані рецензії на монографії, підручники, навчальні посібники та інші видання з проблем права і безпеки.

3.3. Вимоги щодо назви

Назва статті має відповідати її змісту, складатися не більше, ніж з 10 слів, не повинна містити аббревіатур, крім (за потреби) загальноприйнятих.

Технічні вимоги: шрифт Times New Roman, 14 пунктів, вирівнювання по центру, прописними літерами, напівжирним шрифтом.

3.4. Вимоги щодо відомостей про авторів

Відомостями про авторів є:

- ім'я, по батькові, прізвище (повністю);
- науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- місце роботи (організація повністю), назва підрозділу (кафедра, лабораторія, відділ і тощо);

посаду не зазначають;

- ORCID (zareestruvati);

- e-mail автора як контактної особи.

Ці елементи повторюють для кожного автора (як вони повинні бути вказані в публікації).

Технічні вимоги: вирівнювання по ліву сторону, прописними літерами, шрифт напівжирний, Times New Roman.

3.5. Вимоги, що стосуються анотацій

У цілому анотація має бути описовою, включати в себе мету роботи, характеристику проблематики статті, її результати та висновки, зроблені за результатами проведеного дослідження.

Викладення матеріалу в анотації має бути стислим і точним, інформативним, змістовним, структурованим. У тексті слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

У випадку, коли анотацію підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до усунення автором допущених порушень, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Мови та обсяги анотацій. Анотація подається на початку статті мовою публікації для подальшого її перекладу фахівцями редакції англійською (якщо мовою публікації є українська) або українською (якщо мовою публікації є англійська) мовами. Обсяг анотації має становити 250–300 слів.

Текст анотації повинен бути написаний шрифтом Times New Roman, 14 кегель, інтервал – 1,5.

Ключові слова. Наприкінці кожної анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження та описує тему статті. Сукупність ключових слів повинна відображати основний зміст наукової праці; вони мають бути конкретними у своїй предметній галузі, змістовними й унікальними. Кількість ключових слів становить від 5 до 8. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок через кому. Необхідно уникати скорочень (допускаються тільки загальноприйняті аббревіатури), оскільки ключові слова будуть використовуватися для індексації. Ключові слова повинні бути написані шрифтом Times New Roman, 14 кегель, через кому.

4. Структура основного тексту

Незалежно від виду статті вона має містити обов'язкові структурні елементи. За бажанням (необхідності) у статті може міститися літературний огляд.

Технічні вимоги до структурних елементів: шрифт Times New Roman, напівжирний, 14 кегель, усі літери прописні.

ВСТУП. У вступі описується актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, обґрунтовується новизна дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, в яких започатковано або продовжено вирішення проблеми, з виокремленням не вирішених раніше частин.

У вступі має бути представлена конкретна досліджувана проблема, якій присвячено статтю. Автор(и) повинні розуміти, що гарний вступ має узагальнювати відповідні аргументи, дані та факти, щоб дати читачеві чітке уявлення про актуальність і важливість для наукової спільноти

досліджуваного питання. У цьому розділі також пояснюється передісторія або причини, які спонукають автора(ів) дослідити обрану тему. Вступ не повинен перевищувати 20 % основного тексту статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Автор(и) мають чітко сформулювати мету статті, з урахуванням якої необхідно чітко визначити завдання, що будуть вирішуватися у статті. Метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано у процесі дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ (розділ не є обов'язковим і включається до статті за бажанням автора). У цьому розділі наводяться та коротко описуються наукові праці, в яких досліджувалися проблемні питання, порушені у статті (із вказівкою на конкретні аспекти, що в них розглядалися). З урахуванням цього необхідно визначити невирішені проблеми та зазначити, які саме з них будуть досліджуватися у статті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Цей розділ повинен бути написаний чітко та стисло, оскільки він надає інформацію щодо методів, інструментів і матеріалів, що використовувалися у процесі дослідження. Виклад матеріалу має бути послідовним, з обґрунтуванням вибору конкретного методу та його сприяння в досягненні поставленої мети і визначених завдань. Такий опис дозволяє читачеві оцінити доцільність використаних методів, а також достовірність отриманих результатів. Автор(и) повинні не просто навести перелік використаних методів, а описати, з якою метою їх було застосовано. У разі використання емпіричних матеріалів (нормативно-правових актів, судових рішень, результатів узагальненої судової практики) також доцільно їх описати.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цій частині викладаються теоретичні дані, обґрунтовуються нові підходи в осмисленні матеріалу та нове вирішення проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями.

Цей розділ є основною та найважливішою частиною статті, оскільки призначений для інтерпретації результатів роботи відповідно до поставлених мети і завдань, а не просто для пояснення порушеної проблематики.

У цьому розділі автору(ам) необхідно пояснити важливі моменти своїх результатів, щоб існувала відповідність до обговорення. Аналіз досліджуваної проблематики має бути чітким і всебічним. Власні твердження доцільно посилювати за допомогою статистичних даних, судової практики, що додатково підтверджуватиме використання широкого спектра методів збору аналітичної інформації. Якщо отримані результати містять форму таблиць, графіків, словесні описи або їх комбінацію, то вони не повинні бути занадто довгими і занадто великими.

Дискусія повинна бути збагачена посиланнями на результати попередніх досліджень, які були опубліковані в науковій літературі.

Результати дослідження та дискусія повинні складати не менше 60 % від усього рукопису.

ВИСНОВКИ. Висновки мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою і завданнями дослідження. У цьому розділі потрібно всебічно узагальнити викладений матеріал, особливо з точки зору критичної оцінки основних результатів дослідження. Висновки – це не просто повторне викладення даних чи фактів, а узагальнення ключових моментів порушеної проблематики та наведення відповідних шляхів її вирішення. Також у висновках доцільно навести перспективи подальших розвідок із дослідженої проблематики.

5. Оформлення посилань

Під час написання статті обов'язковими є посилання на використані джерела. Такі посилання мають відповідати політиці протидії плагіату й оформлюватися відповідно до стилю **APA**.

Законодавство та нормативні документи потрібно наводити у виносках унизу сторінки, вони не включаються до загального списку бібліографічних посилань. Знаки виноска позначаються цифрами та є однотипними в межах однієї роботи. Цифри вказуються біля слова вгорі, без відступу між словом і знаком.

Посилання у статті надаються в дужках, наприклад: для одного автора – (Кузьмович, 2017); для двох авторів – (Кузьмович, Попович, 2017); для трьох авторів – (Кузьмович, Попович, Александрович, 2017). Якщо більше трьох авторів, то вказується лише перший автор, наприклад (Кузьмович та ін., 2017).

Якщо в тексті статті зазначається автор(и), то посилання оформлюється таким чином: *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017), норма права – це ...* або *У 2017 році відомий правник Є. О. Кузьмович зазначав, що норма права – це ...*

Якщо згадане в рукописі посилання є прямою цитатою або конкретним фактом, необхідно вказати номер сторінки, наприклад: *У науковій літературі норма права визначається як ... (Кузьмович, 2017, с. 6)* або *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017, с. 6), норма права – це ...*

Рекомендується використовувати більше непрямі цитати, ніж прямі.

Усі посилання, зроблені в рукописі, повинні бути зазначені у списку бібліографічних посилань і розміщені в алфавітному порядку. Список бібліографічних посилань оформлюється відповідно

до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор DOI (<http://doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати.

Якщо стаття написана українською мовою, додатково додається *References*, який подається англійською мовою (відповідно до 6 видання стилю APA). При оформленні *References* автору(ам) необхідно звертатися до першоджерела, що забезпечить надання коректного бібліографічного опису відповідного джерела.

Оформити бібліографічний опис відповідно до стилю APA можна на сайтах автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Отже, автор(и) повинен подати 2 списки: за національним стандартом («Список бібліографічних посилань»), який буде розміщено у друкованому версії видання, та за міжнародним стандартом («*References*»), який буде розміщено на сайті журналу, що має міжнародну реєстрацію як самостійне серійне видання. До міжнародних баз даних списки посилань подаються редакцією у формі, яка ними вимагається, зазвичай за міжнародним стандартом.

Правильний опис використаних джерел у списках бібліографічних посилань є запорукою того, що цитована праця буде врахована під час оцінювання наукової діяльності її автора(ів), організації, країни. Ми також хочемо, щоб за правильними цитуваннями можна було визначати не лише внесок конкретного автора в наукову діяльність, а й науковий рівень нашого журналу, його авторитетність тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, Н. Й. Михайличенко*
Внесення правок *С. С. Тарасової, Н. Й. Михайличенко*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *О. О. Статівки*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Зареєстровано в Національній раді України з питань телебачення
та радіомовлення рішенням № 1739 від 23.05.2024
(ідентифікатор медіа R30-05239)

Підписано до друку 24.12.2025. Формат 60х84/8.
Ум. друк. арк. 15,4. Тираж 50 прим. Зам. № 2025- .

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.